

De meus agriments a
la Fundació Barri pels seus
ajuts i la seva tasca en favor
de la recerca en temes socials

[Signature]

ANTILIBERALISME I GUERRA

CIVIL A CATALUNYA.

**EL MOVIMENT CARLI DAVANT
DE LA REVOLUCIO DEMOCRATICA I LA
TERCERA GUERRA CARLINA, 1868-1876**

LLUIS FERRAN TOLEDANO GONZALEZ

**DIRIGIDA PEL CATEDRATIC D'HISTORIA
CONTEMPORANIA, BORJA DE RIQUER I PERMANYER.**

**TESI DE DOCTORAT PRESENTADA A LA UNIVERSITAT
AUTONOMA DE BARCELONA, ABRIL DE 1999**

ANTILIBERALISME I GUERRA CIVIL A CATALUNYA. EL MOVIMENT CARLI DAVANT DE LA REVOLUCIO DEMOCRATICA I LA TERCERA GUERRA CARLINA, 1868-1876.

- SUMARI.

- INDEX DE MAPES, ORGANIGRAMES, TAULES, GRAFICS I APENDIXS.

- ABREVIATURES.

INTRODUCCIO.

1-12 pàgs.

PRIMERA PART. EL CARLISME POLITIC CONTRA LA REVOLUCIO DEMOCRATICA.

CAPITOL 1r. Una aproximació a la historiografia del carlisme.
13-31 pàgs.

1.1. La darrera carlinada com a objecte de preocupació cultural i historiogràfica.

1.2. L'anàlisi del tercer carlisme: un repte teòric i interpretatiu.

CAPITOL 2n. Canvi polític, mobilització catòlica i revifament del carlisme.
32-76 pàgs.

2.1. El carlisme polític.

2.1.1. La refundació del carlisme, 1868-1869. L'aixecament armat d'estiu de 1869.

2.1.2. El carlisme organitzat: cercles, juntes i participació electoral.

2.1.3. La tensió entre "nous" i "vells" carlins.

2.2. La Gènesi de la Guerra:

2.2.1. La dinàmica conspirativa espanyola i catalana.

2.2.2. Les causes immediates del conflicte bèl·lic.

SEGONA PART. EL DESENVOLUPAMENT DEL CONFLICTE ARMAT.

CAPITOL 3r. En els orígens de la tercera guerra a Catalunya.
77-102 pàgs.

3.1. El fracàs de la sublevació militar.

3.2. El llegat d'Oroquieta i la crisi en la direcció política del carlisme.

CAPITOL 4rt. La resistència del carlisme armat català 103-148 pàgs.

4.1. L'espai bèl·lic català, la guerra de partides i la política dels capitans generals.

4.2. L'evolució del conflicte durant els primers 10 mesos de la guerra.

CAPITOL 5è. Intensificació de la guerra i del conflicte polític a l'escalf de la Primera República. 149-212 pàgs.

5.1. Crisi i revolta en la Catalunya republicana.

5.1.1. Una Capitania inestable a remolc del canvi polític i de la guerra.

5.1.2. El significat social i polític de la revolta militar.

5.2. El carlisme en l'etapa republicana: reorganització i creixement.

CAPITOL 6è. L'agudització de la guerra el 1874; un seriós perill per a l'ordre liberal. 213-260 pàgs.

6.1. El nou ordre militar.

6.2. L'apogeu del carlisme armat català i els seus problemes interns.

CAPITOL 7è. La Pacificació. 261-314 pàgs.

7.1. Els reptes de la guerra durant els primers mesos del règim de la restauració.

7.2. La ràpida desfeta del carlisme català.

TERCERA PART. LA NATURALESA POLITICA I SOCIAL DEL CARLISME.

CAPITOL 8è. La guerra viscuda. 315-396 pàgs.

8.1. Una pugna pel monopoli de la violència.

8.1.1. El "Terror Blanc".

8.1.2. La violència governamental i liberal.

8.1.3. La Guerra, màxima expressió de la violència.

8.2. La "guerra dels quartos".

8.2.1. La fiscalitat carlina.

8.2.2. La fiscalitat liberal i les repercussions econòmiques del conflicte.

CAPITOL 9è. Entre el suport i la coacció: l'univers social del carlisme. 397-464 pàgs.

9.1. La naturalesa social i política del cabdillatge

9.2. L'aristocràcia d'espardenya.

9.3. Els combatents carlins.

9.4. Els caps militars i els soldats de l'Exèrcit regular.

CAPITOL 10è. Els horitzons ideològics del carlisme 465-534 pàgs.

10.1. El Regnat de Crist a la Terra: la guerra com a croada.

10.2. Una guerra d'alliberament dels catòlics europeus, i el "santuari" legitimista rossellonès.

10.3. Els intel·lectuals catòlics i el programa polític carlí.

10.4. La cultura política del carlisme.

CAPITOL 11è. Identitat, discurs social i pràctica política. 535-567 pàgs.

11.1. Identitat i foralisme.

11.2. L'administració carlina: de les Comandàncies d'Armes a la creació de la Diputació.

11.3. L'exercici del poder en territori carlí.

CONCLUSIONS 568-583 pàgs.

- **BIBLIOGRAFIA.** 584-606 pàgs.

- **ARXIU I CENTRES DE DOCUMENTACIÓ CONSULTATS.** 607-617 pàgs.

- **PREMSA CONSULTADA.** 618-623 pàgs.

- **APENDIX DE DOCUMENTS (INCLOU MAPES IV I V).**

INDEX

MAPES

- N.I L'aixecament de partides carlines, abril-novembre de 1872.
- N. II La rebelió militar republicana, 1873-1874.
- N. III Itinerari de D. Alfons i D. Blanca (I-IV). (Apèndix).
- N. IV Cossos de Voluntaris i Exèrcit Governamental, 1872-1876.
- N. V Itinerari de l'Exèrcit del Centre a Catalunya, 1875 (I-II). (Apèndix).
- N. VI Col.lapse de les comunicacions i Guerra Civil, 1872-1876.
- N. VII Violència carlina i guerra civil, 1872-1876.
- N. VIII Violència i Ideologia anti-liberal, 1872-1876.
- N. IX La violència liberal durant la tercera guerra carlista, 1872-1876.
- N. X Combats i Accions a la Catalunya de la darrera carlinada (1872-1876).
- N. XI La mortalitat carlina durant la guerra, 1872-1875.
- N. XII La mortalitat liberal durant la guerra, 1872-1875.
- N. XIII La guerra dels "cuartos": violència, poder local i contribucions, 1872-1876.
- N. XIV El cabdillatge carlí català, 1872-1876.
- N. XV Els cabdillatges i els seus vincles territorials.
- N. XVI Accions lliurades per Francesc Savalls, 1872-1875.
- N. XVII Carlisme i gran propietat a la província de Girona, 1875.
- N. XVIII Els carlins catalans. Distribució geogràfica de combatents i simpatitzants, 1868-1876.
- N. XIX Origen provincial dels soldats de l'Exèrcit governamental a Catalunya (%).
- N. XX Església i guerra civil, 1872-1876.
- N. XXI Administració i Intendència carlista. Catalunya 1872-1875.
- N. XXII L'extensió militar del Carlisme. Les comandàncies d'armes, 1872-1876.
- N. XXII Guerra i presó (I). Tropes carlines fetes presoneres, 1872-1875.
- N. XXIII Guerra i presó (II). Tropes liberals i republicanes fetes presoneres, 1872-1876.

ORGANIGRAMES

- N. I L'organització conspirativa carlina catalana, 1870-1871.
- N. III L'estructura de comandaments en l'Exèrcit carlí català, 1872-1876.
- N. II El bàndol governamental i l'aparell cívico-militar durant la guerra, 1872-1875.
- N. IV El carlisme bèl.líc. L'aparell militar i l'aparell administratiu, Catalunya 1874-1875.

TAULES

- N. I El carlisme en els seus orígens: estat de forces de les partides carlines catalanes, abril-juliol 1872.
- N. II Estat de forces de l'Exèrcit governamental disponibles l'abril de 1872 en el districte de Catalunya.
- N. III Estat de forces carlines, juliol del 1872.
- N. IV Estat de la força en revista de l'Exèrcit governamental a Catalunya, desembre de 1872.
- N. V Estat de les forces carlistes catalanes al desembre del 1872.
- N. VI Estat de forces de l'Exèrcit governamental, Catalunya abril de 1873.
- N. VII Estat de les forces carlistes catalanes l'abril del 1873.
- N. VIII Rebel.lió militar i desordre polític a Catalunya. Amotinament i insubordinació contra l'autoritat, 1872-1875.
- N. IX Estat de les forces de l'exèrcit governamental a Catalunya, abril 1874.
- N. X Estat de forces de l'Exèrcit governamental a Catalunya i guarnicions, octubre 1874.
- N. XI Armament agafat pels combatents carlins procedents de tropa i del voluntariat local, 1872-1875.
- N. XII Estat de forces i organització carlina catalana, abril de 1874.
- N. XIII Estat de forces i organització carlina catalana, setembre de 1874.
- N. XIV Estat de forces carlines catalanes, maig de 1875.
- N. XV Estat de forces de l'exèrcit governamental a Catalunya, abril de 1875.
- N. XVI Estat de forces carlines i governamentals al llarg de la guerra, Catalunya 1872-1875.
- N. XVII Evolució dels carlins presentats a Indult davant del govern, 1872-1875.

- N. XVIII La violència carlina: afusellaments i assassinats comesos pels carlins durant la tercera guerra carlina a Catalunya, 1872-1875.
- N. XIX Desterraments i embargaments de béns a carlins. Catalunya /Espanya, 1874-1876.
- N. XX Distribució comarcal dels combats i accions desenvolupats al llarg de la darrera carlinada a Catalunya, 1872-1875.
- N. XXI El cost humà de la guerra: carlins i liberals, 1872-1875.
- N. XXII El cost humà de la tercera guerra carlina a Catalunya, 1872-1875. Balanç aproximatiu.
- N. XXIII El cost humà de la guerra. Una perspectiva a partir de l'historial de set batallons governamentals en operacions a Catalunya, 1872-1875.
- N. XXIV Condicions de vida i violència dels combats. Les causes de defunció, 1872-1875.
- N. XXV La guerra dels "cuartos": contribucions i segrestaments carlins a Catalunya, 1872-1876.
- N. XXVI La procedència dels cabdills carlins catalans, 1872-1876.
- N. XXVII La procedència geogràfica dels contrarevolucionaris carlins a Catalunya, 1872-1875.
- N. XXVIII L'edat com a indicador. Edat dels carlins combatents i del personal polític l'any 1872.
- N. XXIX Condició socio-professional del carlisme català, 1868-1876.
- N. XXX Les quintes a Catalunya. Cups provincials, 1872-1875.
- N. XXXI Experiència bèl·lica acumulada a Catalunya de Generals, caps de columna i alta oficialitat d'operacions en el Principat, 1821-1875.
- N. XXXII Orígen provincial dels soldats de l'Exèrcit liberal.
- N. XXXIII L'apèndix local de l'administració militar carlina: les comandàncies militars i d'armes, Catalunya 1874-1875.
- N. XXXIV Carlins i liberals empresonats durant la darrera carlinada, 1872-1875.

GRAFICS

- N. I L'aixecament de partides carlines. Catalunya, abril-juliol del 1872.
- N. II Rebel·lió militar i desordre polític a Catalunya. Amotinament i insubordinació contra l'autoritat, 1872-1875.
- N. III Evolució de contingents de forces carlistes catalanes al llarg de la guerra, 1872-1875.
- N. IV Evolució del nombre de carlins presentats a indult davant del govern, 1872-1875.
- N. V La violència carlina: afusellaments i assassinats comesos pels carlins durant la tercera guerra carlina a Catalunya, 1872-1875.
- N. VI Total de sol·licituds d'indemnització segons la procedència geogràfica.
- N. VII Evolució dels combats i accions durant la darrera carlinada. Catalunya, 1872-1876.
- N. VIII Condicions de vida i violència dels combats. Les causes de defunció, 1872-1875.
- N. IX Morir a l'hospital. Evolució de la mortalitat dels soldats governamentals en l'hospital militar de Barcelona, 1872-1876.
- N. X Malalts de guerra a l'hospital militar de Barcelona. Evolució i nombre d'estades dels soldats governamentals entre 1872 i 1876.
- N. XI La guerra dels "cuartos": contribucions i segrestaments carlins a Catalunya, 1872-1876.
- N. XII Una població oberta: la guerra a Prats de Lluçanès, 1872-1875.
- N. XIII Intensitat i evolució de la guerra a través d'un cabdill: Francesc Savalls, 1872-1875.
- N. XIV L'edat com a indicador. Edat de carlins combatents i personal polític el 1872.
- N. XV Condició socio-professional del carlisme català, 1868-1876.
- N. XVI Origen provincial dels soldats de l'exèrcit liberal (%).

APENDIX

- N. I Proclama sobre el retorn dels Furs, juny-juliol de 1872.
- N. II Indisciplina i rebel·lió militar.
- N. III Memòria del Capità General Rafael Izquierdo, març de 1874.
- N. IV Cossos de voluntaris liberals i republicans durant la tercera guerra, 1872-1876.
- N. V Poblacions amb fortificacions i barricades.
- N. VI L'impacte econòmic de la guerra. La condonació dels consums.
- N. VII El col·lapse de les comunicacions.
- N. VIII La violència carlina durant la darrera carlinada.
- N. IX Violència i ideologia anti-liberal.
- N. X La violència liberal durant la darrera carlinada.
- N. XI La guerra dels quartos.
- N. XII La procedència geogràfica del carlisme.
- N. XIII L'edat dels carlins combatents i del personal polític l'any 1872.
- N. XIV La condició socio-professional del carlisme.
- N. XV Església i guerra carlina.
- N. XVI La "Carta-Manifiesto" de 1869.
- N. XVII Administració i Intendència carlina, Catalunya, 1872-1875.
- N. XVIII L'extensió militar del carlisme. Les comandàncies d'armes, 1872-1876.
- N. XIX L'establiment de la Diputació carlina, agost de 1874.
- N. XX "Frutos del petrolerismo carlista".
- N. XXI L'Església de Roma segons una il·lustració de la premsa nord-americana.

ABREVIATURES.

- C.E.M.E. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército.
- B.R.A.H. Biblioteca de la Real Academia de la Historia.
- S.H.M. 2a-4a. Servicio Histórico Militar, segona secció, quarta divisió.
- A.M.A.E. de Madrid Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors de Madrid.
- A.M.A.E. de Paris. Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors de Paris.
- A.D.P.O. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals.
- A.S.V. Arxiu Secret del Vaticà.
- A.D.B. Arxiu de la Diputació de Barcelona.
- I.M.H.B. Institut Municipal d'Història de Barcelona.

INTRODUCCIO.

Si ens situéssim a principi del nostre segle en un viatge impossible a través del temps, els ancians ens parlarien d'un de tants conflictes bèl·lics que van tenir lloc durant el segle XIX. Abans del 1936, la darrera carlinada havia estat la última guerra del segle, la seva pròpia guerra civil. El vuit-cents havia estat en bona part l'època de les guerres civils, i el carlisme romanía com un referent tebi però encara viu i present en les divisòries polítiques locals. Posteriorment, amb la renovació historiogràfica que acompanyà la transició a la democràcia, aquell conflicte no va ocupar ni tan sols un espai secundari en les prioritats de la recerca ni en el discurs historiogràfic dominant. Només cal repassar els estudis que van tenir com a centre d'atenció el Sexenni Democràtic i veure com l'atenció preferent la gaudien temes com ara el federalisme, l'estudi de sectors del moviment obrer i dels grups socials promotors del canvi polític. En gran part, aquesta actitud estava prou justificada per la importància i transcendència d'aquests fenòmens. No obstant això, va existir un cert prejudici en estudiar temes situats en l'univers polític dretà. Prevenció, en gran part comprensible com a rebuig del nacional-catolicisme franquista.

Una altra raó ha estat la cronològica. Les primeres revisions del fenomen carlí fetes amb rigorositat i ambició interpretativa s'emmarcaven dins del procés de la revolució liberal i la liquidació de l'Antic Règim. Semblantment, els estudis d'història agrària imprescindibles per a conèixer les bases socials i polítiques del moviment, s'han ocupat més de les transformacions globals de principi de segle XIX o de l'anomenada crisi finisecular. Enmig, les dècades centrals del segle XIX resten com una "terra incògnita". Per contra, l'estudi del carlisme des de la perspectiva del coneixement de la formació de la dreta contemporània ha quedat en l'oblit. Millor dit, desplaçat, respecte d'altres punts d'interès com ara el naixement del catalanisme polític, i els diversos projectes polítics dominants i duts a terme, abans i després, per la burgesia catalana. No deixava de produir certa perplexitat el copsar que aquesta no era la única dreta possible. Inclús, en certs contextos, el conservadorisme del *Diario de Barcelona* no era l'únic ni tan sols el majoritari. Contemplat des d'aquesta perspectiva, l'estudi del carlisme català en el context del desenvolupament i consolidació de la nova societat liberal-burguesa era una assignatura pendent.

En iniciar la recerca no deixava d'enfrontar-me a un fenomen històric, com ara la guerra, que comporta tota una problemàtica d'anàlisi particular. Una guerra que forçosament havia d'impactar la societat catalana, producte d'un moviment que assolí gràcies a la revolució democràtica de 1868, un considerable pes en la vida política. Aquesta reacció començà amb una ràpida mobilització al caliu de la que va protagonitzar el moviment catòlic ultramontà, i despuntà amb un intent fracassat d'insurrecció armada l'estiu de 1869. Posteriorment, la reorganització política del carlisme palesà la seva capacitat d'aparèixer en certs indrets del país com la força

d'ordre hegemònica, com ho demostra el seu predomini en el si de les associacions catòliques, i el seu pes en els comicis electorals del 1871. En darrer terme, el conflicte bèl·lic esdevingué un dels principals reguladors de la vida política catalana, preferentment perceptible a escala local i en les prioritats estratègiques de les diverses forces polítiques. Un conflicte bèl·lic que es va perllongar durant 3 anys i 11 mesos, des de l'abril de 1872, fins a les festes de la pau el març de 1876, tot i que a la pràctica la guerra va finalitzar a Catalunya el mes de novembre anterior.

Aquesta Tesi tracta d'explicar què era el carlisme, les raons de la seva revifalla després d'una reiterada i sempre fracassada activitat insurreccional, i la repercussió de la guerra en el devenir històric català. Aspectes que no tan sols prenen una dimensió puntual, sinó que tenen un abast interpretatiu molt més gran. En primer lloc, abans del 1868, pel que fa al sorgiment d'un catolicisme polític de signe ultramontà. En segon lloc, per la preferència estratègica donada per la direcció carlina a les conspiracions en les casernes per damunt del recurs tradicional a les partides guerrilleres. Finalment, pel pes de la derrota carlina en els diversos projectes polítics existents en la primera etapa de la Restauració, com ara el vigatanisme, però no pas exclusivament. La novetat d'aquest estudi rau en oferir una anàlisi aprofundida sobre un moviment polític fonamental en els orígens del conservadorisme catòlic muntanyenc i urbà. Un fenomen històric sense el qual no es pot entendre la vida política de bona part del Sexenni Democràtic i els pressupòsits inicials de la restauració alfonsina.

Un estudi, doncs, fet amb una rica documentació, en bona part inèdita, tant catalana, com de la resta de l'estat i de l'estranger, provinent de fonts "liberals" com del camp carlí. Una recerca feta a escala catalana dins del context espanyol i internacional que li dóna sentit. I això per diferents motius. Entre ells la existència d'una tradició organitzativa i mobilitzadora que a còpia d'acumular experiències d'oposició al liberalisme polític ha configurat un espai amb matisos propis. Un carlisme, el català, amb un personal dirigent coordinat i que sovint se sent interlocutor davant la "Cort" carlina dels interessos del Principat. Però també ens referim a l'existència d'un teatre d'operacions relativament autònom, un espai fronterer específic -els Pirineus Orientals-, i una pràctica i cultura insurreccional que havien fet de Catalunya la regió de l'estat on més havien reeixit els projectes contrarevolucionaris armats al llarg de tot el segle.

Per tant, el nucli fonamental de la tesi se centra en la comprensió de la naturalesa social i política del moviment carlí. Al seu costat, apareixen altres objectius estretament vinculats entre si. En un principi ens ha interessat esbrinar les raons per les quals el carlisme aconseguí reconquerir protagonisme polític, després de l'ensulsiada de Sant Carles de la Ràpita el 1860 (1). D'aquesta revifalla va participar el

---

1 Lluís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, "El carlisme català d'entreguerres. Característiques i persistències polítiques (1849-1868)", a J.M. SOLE I SABATE (a cura de), *El carlisme com a conflicte*, Columna (Barcelona 1993), pàgs. 797-122.

malestar de diversos grups socials, particularment el dels hisendats rurals i els professionals urbans catòlics. A redós de la crisi econòmica dels anys seixanta i de la por a la revolució que comportava el canvi polític, s'anà reconstruint un ampli front antiliberal. Un tipus de dreta que es va poder amalgamar a través de l'oposició catòlica al procés secularitzador endegat a partir de la "Gloriosa". Al costat d'aquest estudi preliminar, que comprèn els anys 1868 a 1872, ens n'ha importat conèixer la distribució i extensió territorial. La presència de juntes i associacions, les activitats dels cercles, l'agitació propagandística i la premsa, el pes electoral, i el paper dels centres urbans en l'articulació del moviment amb el món rural. Entrats ja en el context bèl·lic, que és el que ha ocupat l'atenció preferent d'aquest treball, hem procurat conèixer la dimensió territorial de la guerra, la incidència local dels combats i de les accions d'ambdós bàndols. Al seu costat, avaluar el desballestament de les comunicacions, l'exercici quotidià de la violència, i el col·lapse de l'estat liberal al llarg de la guerra.

En un altre ordre de coses resultava imprescindible el coneixement de la direcció política i militar del carlisme català. La naturalesa social i política dels cabdillatges. El seguiment de dinasties familiars i l'estudi de la incorporació d'altres sectors d'arrels no legitimistes al carlisme com ara els neo-catòlics. Seguint aquesta línia, hem volgut passar a l'anàlisi de l'oficialitat carlina i del personal de les juntes, casinos i candidatures electorals. En darrer terme, hem valorat les dades disponibles sobre la condició socio-professional del combatent carlí, la seva implantació geogràfica i els motius d'incorporació i reclutament. En aquest sentit, semblava pertinent apropar-nos, ni que sigui epidèrmicament, als mecanismes de control social i polític existents en la relació mantinguda entre els capitosts carlins i el suport social popular. Uns mecanismes que passaven per l'influx i l'ascendent dels grans hisendats, pel control del mercat de treball local i la venda de favors, la deferència forçada i el domini ideològic.

Un altre aspecte ha estat el de detectar els diversos discursos formulats pels intel·lectuals carlo-catòlics, des de la premsa, el fullet o el sermó. Tal vegada però, hem considerat igualment importants als discursos les seves pràctiques, les polítiques aplicades mentre el domini militar carlí ho va permetre en moltes àrees del Principat. D'altra banda, hem volgut fer balanç de la continuïtat o no de certs elements en la història del carlisme, fer una lectura d'aquest en la perspectiva de la llarga durada per tal de copsar millor les especificitats de cada cas. Comparar la darrera carlinada amb els anteriors conflictes carlins, la permanència o el canvi de lideratges i de fidelitats familiars, la imatge canviant de la "muntanya carlina" i, el que és més rellevant, les mutacions del projecte polític carlí, espanyol i català al llarg dels diversos conflictes. Per últim, el mateix caràcter de l'objecte d'estudi ens ha obligat a fer una condensada valoració de la vida política del Sexenni, així com del posicionament dels diversos corrents polítics, en una situació d'excepcionalitat com la viscuda en la tercera guerra carlina.

Els inicis de tota recerca són gairebé sempre dubitatius. Han de ser-ho per força i els nostres ho van ser davant la magnitud de la recerca. Els objectius principals ens apareixen de forma imprecisa i han de ser reformulats constantment. De forma idèntica, la formulació d'hipòtesis, de preguntes, havia de jugar un paper clau en la producció de la investigació. Amb el pas del temps, hem anat conduint la nostra Tesi al voltant de problemes, d'interrogants, amb la voluntat d'obrir nous camins a la recerca. Les hipòtesis principals són aquestes:

1) La ràpida reorganització del carlisme després de 1868 va ser producte de la mobilització i politització catòlica ultramontana a partir de la qüestió romana, la crisi interna del moderantisme i la disputa pel control de l'administració local.

2) El carlisme català, similarmet a altres carlismes peninsulars, va tenir un contingent important d'elements provinents del neo-catolicisme en els seus aparells polítics dirigents. Tot i aquesta imatge, pensem que la reorganització del carlisme va ser fruit d'un allau consecutiu de personal polític de tradicions incipientment amalgamades a finals de l'era isabelina. El carlisme dirigent no va ser una simple suma de sectors contrarevolucionaris dirigits pels neo-catòlics, ni la fractura entre nous carlins i veterans va correspondre a una divisió legal o bèl·lica de com dur a Madrid al pretendent Carles VIIè, divisió més il·lusòria que real, almenys al Principat.

3) S'ha de considerar que els sectors dirigents van tenir el paper rector en el moviment. Els hisendats i propietaris benestants van ser claus en la formació de partides, en el seu finançament, i en el seu suport final. El suport popular va restar així subordinat a la iniciativa d'aquests. El manteniment d'una lectura negativa del sistema liberal per part dels grups populars, a través de l'oposició a les quintes i les contribucions, va poder ser canalitzada en certs contextos pel carlisme. Ens referim a aquells territoris on l'existència d'unes determinades relacions socials caracteritzades per l'hegemonia ideològica i el control social dels propietaris benestants carlins, dificultaven l'adopció d'una consciència autònoma i crítica respecte unes condicions socials desiguals. Amb tot, no es tractava d'un domini clar. Precisament la discussió d'aquesta hegemonia serà un dels motors de la mobilització dels hisendats carlins.

4) L'orientació del llenguatge polític emprat pel carlisme va ser canviant al llarg de la guerra, anti-amadeista primer i anti-republicà després. Tot i això, el factor religiós, la guerra entesa com una croada per la unitat catòlica dels espanyols i per l'alliberament del Papa, va estar expressament potenciada pels dirigents carlins i per una part qualitativament important del clergat català.

5) La carlinada va constituir un dels eixos principals entorn del qual girà la vida política del Principat. La guerra va produir sortides divergents: en algunes localitats va propiciar les polaritzacions polítiques al voltant del domini de les forces armades locals. En altres va afavorir l'apaivagament dels conflictes mitjançant l'apel·lació a les solidaritats internes i mítiques del camp liberal. D'altra banda, l'embranchida del carlisme bèl·lic a Catalunya va ser anterior a la proclamació republicana. Efectivament,

la I República va facilitar la consolidació de la insurrecció i li donà impuls, però de manera anàloga a com ho va fer també el règim militar del 1874, moment de màxima expansió i organització del carlisme català. D'aquesta manera, la tercera guerra a Catalunya no s'ha de veure com una simple reacció al predomini polític republicà, sinó com la suma d'un procés divers i anterior. Entre aquestes causes cal esmentar-ne tres: primer, la pèrdua progressiva de poder polític local pels notables afins al carlisme; en segon lloc, la por al protagonisme polític i associatiu popular; per últim, com a resultat d'una ofensiva clerical i catòlica que confiava en una determinada concepció de la religió, el fonament bàsic per a recomposar relacions socials deteriorades. Per tant, el carlisme va aparèixer a les alçades dels anys setanta, com una alternativa conservadora catòlica i antiliberal, i de clara defensa de l'ordre econòmic capitalista. Una via que difereix dels seus companys de viatge conservadors, deixant de banda les diverses concepcions sobre l'univers polític, en les estratègies i en el càlcul de costos polítics imprescindibles per a mantenir els equilibris socials en els contextos respectius.

Pel que fa a la metodologia, seguim una concepció de la història guiada pel plantejament de problemes, amb una constant preocupació teòrica per la recerca, però també amb una voluntat de treball basada en una bona experiència de camp, que procuri dotar empíricament i amb una sòlida base les diferents hipòtesis d'investigació. Una recerca que sotmet els interrogants a la necessària comparació. Això significa contrastar el carlisme amb d'altres moviments legitimistes i ultracatólics afins d'arreu de l'estat, de França i Itàlia, principalment. Un enfocament que permeti copsar l'articulació i inserció del carlisme català amb el carlisme basc i espanyol, amb "l'espai carlí" específic del Maestrat i el Baix Ebre, i amb el carlisme "rasteller" rossellonès. Una història que considera la guerra com la continuació de la política, a través de l'expansió absoluta de la violència. La guerra entesa com una part més del joc polític, respecte del qual només té una autonomia relativa. Així mateix, entenem que la història té una naturalesa volgudament interdisciplinària, si més no degut a la mateixa naturalesa de l'objecte de recerca, extremadament complex i amb múltiples connexions amb l'Antropologia Política (2) (dimensió simbòlica, clientelisme), o la Politologia (organització política carlina, sociabilitat, cultura política del carlisme) (3).

---

² Salvador CRUZ ARTACHO, "Clientelismo, patronazgo y estrategias de poder en la sociedad rural italiana contemporánea. Una primera aproximación bibliográfica", a *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 2 (Múrcia 1991), pàgs. 123-137; Antonio ROBLES EGEA, *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España Contemporánea, Siglo XXI*, 1996; James SCOTT, *Weapons of the Weak. Everyday forms of peasant resistance*, Yales University, 1985. E.P. THOMPSON, *Customs in Common*. The New Press, New York, 1991.

³ J.F. SIRINELLI, "Des cultures politiques", a *Histoire des Droites en France*, Gallimard, Paris 1992, vol. II.; Paolo POMBENI (ed.), *La trasformazione politica nell'Europa liberale, 1870-1890*, Il Mulino, bologna 1986; del mateix autor, *Il partito politico nella Belle Epoque: il dibattito sulla forma-partito in*

Per últim, cal afegir l'ús combinat de la perspectiva microhistòrica, "local", amb aquelles anàlisis derivades d'estudis realitzats des de l'òptica "general" del moviment carlí. Sovint els historiadors manifesten el seu desacord amb donar visions "massa barcelonines" sobre temes que s'expliquen més complexament des d'una perspectiva policèntrica. En el nostre cas, partim de la importància decisiva que per la dinàmica política i l'evolució del conflicte va tenir Barcelona, sense entrar en el seu major pes econòmic, demogràfic i polític. No obstant això, la mateixa naturalesa del fenomen carlí, la distribució geogràfica dels seus suports i de la seva acció armada, obliga molt més encara a investigar des de diverses perspectives locals el paper jugat per cadascuna d'elles, així com l'articulació que tenen entre si.

El caràcter complex dels objectius i de les hipòtesis, així com dels mètodes i enfocaments de l'anàlisi, ha vingut acompanyat d'una gran diversitat en les fonts documentals disponibles. Es necessari fer palès quin ha estat l'itinerari seguit en la recerca, justificar l'esforç i el temps esmerçat en la localització d'una documentació imprescindible per a respondre als interrogants suscitats al llarg de la investigació. Els historiadors que han volgut introduir-se en l'estudi del carlisme, com d'altres moviments polítics, no han tingut ocasió de treballar en una mena d'arxiu central del partit carlí. Les notícies existents sobre la documentació de la família de D. Carlos, el més semblant que podria existir a un "arxiu del partit carlí", feien referència a la crema dels papers per la segona esposa de Carles VIIè, o al fons de la família existent a Viareggio (Itàlia), les diferents indagacions sobre el qual no han donat resultats satisfactoris (4). Els treballs que vam fer a Madrid per a consultar arxius de membres de la Junta Central Catòlico-Monàrquica (1869-1872) tampoc no van ser productius. Per tant, no hem pogut disposar d'un arxiu central del partit carlí gràcies al qual poder conèixer la seva organització i implantació, el seu equip dirigent, la relació amb les delegacions catalanes i, en suma, la seva acció política. Tampoc no hem pogut consultar cap arxiu local carlí català; és a dir, paquets documentals dels cercles carlins que es van desenvolupar entre 1870 i 1872, importants per a conèixer els seus socis, la seva condició socioprofessional i les activitats i sociabilitat del mateix centre. Seguint aquesta explicació sobre les limitacions documentals, tampoc no hem pogut des de l'altra extrem del joc polític- treballar amb la documentació generada al Govern Civil de Barcelona i la resta de governs civils catalans, o la documentació produïda pel ministeri de la governació respectiu, simplement perquè pràcticament és

---

Italia tra '800 e '900, Giuffré, Milano 1990. René REMOND, *Pour une histoire politique*, Seuil, Paris 1988; Maurice AGULHON, *Pénitents et franc-maçons de l'ancienne Provence. Essai sur la sociabilité meridionale*, Fayard, Paris 1984; Enric UCÉLAY DA CAL, "Els espais de sociabilitat: la parroquia, els "parroquians" i la qüestió de les clienteles", a *L'Avenç*, núm. 171 (Barcelona 1993), pàgs. 18-27.

⁴ Les Indagacions fetes al voltant del fons carlí a Viareggio no han donat resultat. Eugenio SARRABLO AGUARELES, "Archivo de su Alteza Real de Don Carlos de Habsburgo-Lorena y Borbon, Duque de Madrid", a *Hidalguía. Revista de genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 3, (Madrid 1953), pàgs. 653-660.

inexistent. Ni l'arxiu del govern civil de Barcelona ni l'Arxiu Històric Nacional de Madrid han pogut ser útils a la investigació.

Una constant en els estudis sobre carlisme o sobre el voluntariat liberal, ha estat cercar informació sobre la condició socioprofessional dels combatents. Elaborar una "llista" d'incorporats a les partides semblava la primera tasca documental a realitzar, un treball previ per a conèixer la distribució territorial dels suports, forçats o no. En realitat, partíem d'altres experiències. En recerques fetes sobre el reialisme del Trienni Liberal, el primer carlisme o la guerra dels matiners, s'havien pogut reunir sèries de dades més o menys significatives. En el seu moment, les autoritats s'havien preocupat de recollir-les o fins i tot de publicar-les: a la premsa barcelonina, en el "Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona", o guardades pel Prefecte i dipositades en els arxius departamentals del Pirineus Orientals. Pel que fa a la tercera guerra carlina aquesta documentació ha estat molt parcial i insuficient, i tots els intents fets per nosaltres en aquesta línia han estat decebedors. Malgrat les crides reiterades als ajuntaments per les autoritats militars a elaborar relacions d'incorporats a les faccions, no s'ha conservat cap conjunt de llistes. Tan sols, fragmentàriament, en alguns arxius locals, com els de Girona i Igualada, n'hem localitzat algunes. De forma irregular també apareixen les crides als carlins alçats en armes fetes des dels butlletins de la Diputació pels jutges del partit judicial respectiu.

Malgrat això, la magnitud i exhaustivitat d'aquest tipus de recerca, requeriria un treball en equip, i focalitzar el camp temàtic en unes comarques determinades. En el nostre cas, la necessitat d'obtenir dades representatives de tot el Principat feia molt difícil aquesta tasca. Vam optar per seleccionar els arxius segons la seva proximitat als combats, però els resultats també han estat molt dispersos: llibres d'òbits inexistents o amb un nombre de morts insuficient, en arxius parroquials de poblacions tan rellevants en els combats com ara Casserres, Igualada, Manresa, Berga, Vidrà, Sant Joan de les Abadesses o Alpens, per posar uns exemples. De totes formes, des del principi vam tenir una gran prevenció en esmerçar molt de temps en la recerca d'aquestes fonts per dues raons. La primera, el que importava no era tant acumular aquest tipus d'informació sinó la mena de preguntes que se'ls podia fer. En segon lloc, vam assumir la precaució metodològica apuntada pel professor Ramon del Río en el seu estudi sobre el reialisme del Trienni navarrès (5). Per aquest historiador, són limitades les conclusions a les que es poden arribar coneixent la condició professional dels "voluntaris". Els lacònics adjectius de "pagès", "sabater", "manyà", o "propietari", són similars a l'estructura socio-econòmica més general dels pobles. Per tant, ens trobem amb unes dades sobre les quals difícilment es poden extreure conclusions significatives. Tal vegada, apuntava aquest historiador, pagaria la pena estudiar el context del seu reclutament i veure, com sembla ser important pel cas

---

⁵ Ramon del RÍO ALDAZ, *Orígenes de la guerra carlista en Navarra, 1820-1824*, Institución Príncipe de Viana, Estella 1987.

navarrès i el català de la primera guerra, les raons darreres de la seva incorporació. La nostra recerca des d'un principi va voler seguir aquesta petjada. El problema sorgia de nou per les dificultats d'obtenir sèries significatives de carlins, com en canvi sí s'aplegaven centralitzades en l'Arxiu General de Navarra. Tampoc no trobàvem els processos ni les causes fetes a carlins amb els seus interrogatoris. Res per l'estil hem localitzat en els arxius militars de Madrid i Segòvia, ni en la documentació de les comandàncies militars liberals existents a Terrassa, Manresa, Sabadell, Berga o Vic. Tan sols a Igualada set o vuit processos donen informació qüalitativa sobre el context de la incorporació.

Davant de les limitacions documentals, vam adoptar una estratègia que privilegiés la recerca de fonts de caràcter qüalitatiu i la combinació d'anàlisis feta des d'una perspectiva microhistòrica. Un llistat de carlins pertanyents a un poble, analitzats des d'una perspectiva general, es difícil que digui gran cosa, certament. Tot i així, el seguiment d'una llista de noms acompanyat d'un treball "micro", sí que pot revelar-nos una nova interpretació. Ens pot dir coses sobre el lloc que ocupen en el joc polític carlins i liberals, i la seva trajectòria en els conflictes polítics locals. També ens pot parlar sobre la situació personal d'aquests en el mercat de treball i la seva relació amb els hisendats. Amb sort, també podríem apropar-nos als espais de sociabilitat on participa. Alhora, l'anàlisi electoral i la distribució del vot en zones on la relació entre les relacions socials i l'hàbitat fos prou significativa, podien servir tot plegat per fer que les sèries elaborades tinguessin una potencialitat explicativa nova. Això és el que hem volgut fer temptejant en els arxius d'Igualada, Manresa i Prats de Lluçanès. Semblant tipus de recerca, que demana un enfocament de més llarga durada cronològica, depassa les possibilitats i objectius inicials d'aquesta tesi. La gran quantitat i disparitat de tipus de fonts d'on hem extret dades sobre les bases socials del carlisme han vingut reforçades també pel buidatge de premsa carlina de la Restauració (6). En conjunt, això ha permès obtenir una bona nòmina dels cabdills i dirigents polítics del carlisme, molt més representativa -per les dificultats que hem exposat abans-, que no pas les dades sobre el voluntariat de les partides.

Reprement l'itinerari seguit en la investigació, una de les primeres recerques documentals va tenir lloc als Arxius Nacionals d'Andorra, la Seu d'Urgell i Puigcerdà.

---

6 Hem buidat les següents revistes i periòdics: *La Bandera Regional*, Barcelona (1907-1912); *Biblioteca Popular Carlista*, Barcelona (1895-1897); *La Comarca*, Vic (1919); *La Comarca Leal, Eco de Berga y Olot*, Vic 1889-1991; *El Correo Catalán*, Barcelona (parcialment) (1876-1900); *La Covadonga Catalana*, Manresa (1908); *Lo Crit d'Espanya*, Barcelona (1889-1892); *El Eco del Bruc*, Manresa (1914-1915); *El Estandarte*, Igualada (1908-1910); *El Estandarte Real*, Barcelona (1889-1892); *El Gráfico Legitimista*, Barcelona (1913-1914); *Lo Mestre Titas*, Barcelona (1897-1910); *La Hormiga de Oro*, Barcelona (1884-1907); *El Semanario de Manresa*, 1882; *Seny*, Manresa (1927-8); *Vade-mecum del Jaimista*, Barcelona (1910-1913); *La Voz Manresana* (1880-1894); *La Voz de la Tradición*, Barcelona (1908,1911, incomplet). Alguns d'aquests són de tendència integrista. Quan no s'indica el contrari, és que hem buidat totes les col·leccions.

D'entrada, volíem conèixer la política endegada per Josep Caixal i Estradè, com a bisbe de la Seu i co-príncep d'Andorra. Un personatge important en la política del carlisme català i espanyol, donat les seves relacions amb l'aparell eclesiàstic i els dirigents carlins. Important també pel fet de sortir escollit senador en les eleccions de 1871 i vicari general castrense dels exèrcits de Carles VIIè al Nord. El cas andorrà oferia la possibilitat de copsar l'aplicació d'una política catòlica i de rigor moral, compartida pel carlisme. La defensa del pagament dels delmes liderada per Josep Caixal enfront una part dels propietaris andorrans, va simbolitzar l'oposició entre les dues polítiques. En segon terme, vam poder treballar a Andorra l'arxiu privat de la família Areny-Plandolit, amb una llarga tradició de complicitat amb el carlisme. Finalment, les recerques a la capital de la Baixa Cerdanya volien copsar el paper estratègic que va jugar en l'evolució de la guerra i els diferents setges a les quals va estar sotmesa.

Posteriorment, vam poder comptar amb dos grans dipòsits documentals. D'una banda, el fons Antonio Pirala de la "Real Acadèmia de la Història", i d'una altra els fons del ministeri de la guerra del "Servicio Histórico Militar", tots dos de Madrid. El primer cas, es tracta d'un fons fornit en part pels mateixos carlins, que li enviaven notes i aclariments sobre els episodis de la seva obra publicats en forma de fascicles. Era per a nosaltres la primera ocasió de consultar una documentació de qualitat. Cartes i documents del pretendent, comunicacions entre els diversos centres i juntes clandestines, correspondències entre els cabdills, ens han permès obtenir un quadre per força incomplet però molt valuós, de la dinàmica política interna del carlisme, de les seves aspiracions i dificultats. En segon lloc, la documentació del "Servicio Histórico Militar" recollia la correspondència enviada pel Capità General de Catalunya al Ministre de la Guerra. Són uns testimonis molt desiguals. Consta de parts de guerra i telegrams amb la posició de les partides; de diaris i historials complets de bona part dels regiments i batallons que participaren en la guerra, informes dels caps de columnes, així com d'alguns estats de forces i memorials sobre la situació del districte. El coneixement que oferia del carlisme era indirecte. En canvi, ha estat una informació molt útil pel seguiment de la política militar i la problemàtica derivada de la indisciplina oberta el 1873. En un altre ordre de coses, les dificultats per a treballar en l'"Archivo General Militar" de Segovia, amb els expedients personals de militars, no han permès aprofundir com volíem sobre la trajectòria dels gairebé trescents caps i oficials liberals comandament que tenim recollits, i que van tenir un destacat protagonisme al llarg de la guerra a Catalunya.

No totes les preguntes s'esgotaven aquí. Quina va ser l'organització del carlisme al llarg de la guerra? Quina va ser la seva evolució, els seus contingents, les seves accions? D'igual manera, quina va ser la seva política en les àrees on va dominar? Un material important per apropar-se a aquestes respostes ha estat la premsa carlina. En primer lloc el diari carlí *La Convicción*, (1869-1873), seguit de *Lo mestre Titas* (1868-1872) i *El Nuevo Pelayo* (1872-1873) tots tres de Barcelona. Hi

trobem la presència d'articles d'opinió, molts d'ells fets per un dels joves ideòlegs carlins Luis Maria de Llauder. interesen també les cartes de carlins que des d'arreu de la geografia catalana parlaven del país de la insurrecció, dels seus objectius i de la imatge que volien donar del seu mateix moviment. D'igual manera, hem pogut treballar amb premsa carlina del període bèl·lic editada en imprentes clandestines o en poblacions controlades directament. Hem pogut conèixer de manera sistemàtica les seves disposicions, circulars i decrets: números fragmentaris de *El Batallador Legitimista* editat a Sùria i Igualada (1873-1874); *El Estandarte Catòlico-Monàrquico* editat a Prats de Lluçanès i Vidrà consecutivament (1873-1874), així com les col·leccions senceres de *El Iris*, d'Olot (1874-5), *El Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, òrgan oficial de la Diputació carlina a Sant Joan de les Abadesses (1874-1875), i el *Cuartel General* imprès a la Seu d'Urgell (1874-5).

Des del punt de vista dels arxius privats de famílies carlines, hem pogut treballar el fons de la família Mestre i Boix, amb correspondència del que va ser vice-president de la Diputació carlina de guerra i dirigent carlí lleidatà Joan Mestre i Tudela; els fons dels carlistes Joaquim de Guillen Garcia i Ferran de Sagarra i de Císcar, amb cartes, documents i dietaris sobre l'evolució del conflicte; el de Josep Joaquim d'Alòs, que consta d'una excel·lent col·lecció de biografies dels principals caps carlins; el fons de Josep Saderra, alcalde que va ser d'Olot nominat en temps de domini carlí; documentació i memòries del general Josep Estartús sobre els primers mesos de la guerra; el fons Manel Blanxart de Sant Joan de les Abadesses i Josep Iglèsies de Santa Coloma de Farners; el fons Erasme de Janer, destacat líder carlí barceloní provinent d'una nissaga de prohoms de l'Ajuntament de Barcelona; el fons Vila Crusat de Sarrià, l'arxiu i biblioteca Morros-Carrió de Manresa; les cartes i memòries de carlins conservades actualment per Joaquín Cubero, de Gijón; el fons de la família Riquer a Barcelona, la família Vilarmau a Calders, i l'arxiu de la família Piniella de Prats de Lluçanès, d'arrels liberals.

Destaca així mateix el fons de la família Lazerme a Perpinyà, segurament una de les famílies més destacades en el legitimisme rossellonès, estretament vinculada amb la política carlina de l'altra banda de la frontera. En canvi, els intents de trobar documentació en els arxius de la casa Tristany d'Ardèvol, de Luis de Cuenca, secretari de la Diputació carlina, de la casa Vilar a Sant Boi de Lluçanès (la Intendència carlista), de Joaquín de Rocafiguera a Vic, el de la família Llauder, el del mateix Francesc Savalls, o la família Vayreda d'Olot, han estat infructuosos o sense documentació. Amb tot, són uns fons d'una gran riquesa per captar el funcionament de la política des de la talaia dels dirigents, però que no ha pogut proporcionar gaires pistes sobre les motivacions i el comportament de les bases populars carlines.

Un tipus de fonts per a suplir aquesta mancança, al costat de moltes d'altres de caràcter qualitatiu, ha estat l'ús del cançoner carlí i liberal que va sorgir en aquella contesa. Es una documentació que s'ha de prendre amb moltes prevencions, si pensem que a partir d'ella "descobrirem" tota la cosmovisió dels sectors populars

carlins, pel fet d'estar elaborada majoritàriament per eclesiàstics, escriptors i advocats. Tot i això, ens ha interessat les modulacions i canvis incorporats des de la "sensibilitat popular", recollir aquells matisos, aquells indicis que poguessin palesar una intervenció de les bases socials populars. El fons més rellevant que hem utilitzat ha estat el conjunt de materials aplegats en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Finalment, hem tingut l'accés a la documentació generada per una comandància d'armes carlina, la de Prats de Lluçanès. La seva importància prové del fet que era l'òrgan que mantenia un contacte més estret amb la política dels pobles, i que havia de transmetre les ordres i disposicions oficials emanades de la Diputació, la Real Intendència o el cabdill de torn.

Pel que fa a la política liberal en temps de guerra, hem buidat dos grans tipus de fonts: les col·leccions de premsa i els arxius d'autoritats municipals, provincials i consulars. Quant a la premsa hem treballat exhaustivament els volums del *Diario de Barcelona*, portantveu del conservadorisme liberal, *La Independencia*, republicà federal, *La Crónica de Cataluña*, liberal constitucionalista, així com les col·leccions del *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* i els debats apareguts al *Diario de Sesiones de las Cortes*. Pel que fa a la premsa madrilenya, hem buidat el carlí *La Esperanza* (1868-1873) i el liberal conservador *La Epoca* (1872-1876), aquest darrer extraordinàriament interessant per la transcendència del seu projecte polític i la visió que des del centre es tenia respecte la política catalana. A escala local hem estudiat en els arxius comarcals i municipals següents: Sabadell, Manresa, Terrassa, Granollers (aquest malaguanyat per la manca de documentació), Igualada, Vic, Berga, Girona, Olot, Puigcerdà, La Seu d'urgell, Solsona, Cervera, Montblanc i Valls. En alguns d'aquests arxius hem pogut consultar els fons de les respectives comandàncies militars, i cartes creuades amb el Capità General i les autoritats civils. Quant a la documentació local, hem pogut treballar en els arxius de bona part del Lluçanès, un territori de clar domini carlí: Alpens, Prats de Lluçanès, Sant Boi de Lluçanès, Sora, Lluçà, Perafita, Sant Feliu Sasserra i Oristà. També hem pogut examinar fons privats de famílies de tradició liberal. Entre aquests el conegut i valuós fons del polític Víctor Balaguer o el de la família Piniella a Prats de Lluçanès.

Dins del camp de l'acció governamental ha estat molt valuoses les dades proporcionades pels informes del cònsul espanyol a Perpinyà i enviades al ministre d'Affers Exteriors a Madrid. Es tracta de detallades descripcions sobre la presència del carlisme en la zona, les seves activitats, la seva organització i fins i tot les seves divisions internes. Al seu costat, hem buidat les sèries documentals del consolat francès a Barcelona i les cartes del prefecte francès al ministre francès d'assumptes exteriors, dipositades en els arxius del ministeri corresponent a Nantes i París, i les sèries dels Arxius Nacionals i els Arxius de l'Exèrcit de la capital francesa. En les hemeroteques de Perpinyà, hem comptat amb la lectura de *Le Drapeau Français* i *Le Roussellonais*, òrgans legitimistes.

Per últim, la recerca sobre el paper tingut per l'Església en el conflicte i el debat

entorn de la qüestió catòlica i la guerra, l'hem seguit a través de la documentació proporcionada per l'arxiu diocesà de la Seu d'Urgell, i els arxius diocesans de Solsona, Vic i Girona. Aquesta informació, molt fragmentada, va ser completada pel treball que vam fer en l'arxiu secret vaticà a Roma. Els continguts d'aquesta documentació no són gaire rics pel que fa als anys de la contesa bèl·lica, però sí per a la mobilització catòlica anterior. Són especialment importants les respostes a les enquestes enviades als bisbes catalans els anys 1881 i 1883, en tant que manifesten l'ascendent que el carlisme encara tenia entre el cos de fidels tot i el fracàs bèl·lic tingut pocs anys enrera.

Ens resta només agrair profundament l'ajuda proporcionada al llarg de tots aquests anys pels meus pares, l'ajuda inestimable de la meva dona, Ma. Gemma Rubí, i els meus germans i amics. També voldria remarcar els consells i les orientacions del meu Director de Tesi, el Catedràtic d'Història Contemporània Borja de Riquer i Permànyer. L'ajuda de molts dels professors del departament d'Història Moderna i Contemporània que seria llarg d'enumerar. Als ànims donats per les professores Arantxa Otaegui, Antonio Moliner Prada, Irene Castells, Antonio Espino, Antoni Simón i Nazario González. Els arxivers i les persones que d'una manera o altra m'han donat uns minuts per a discutir unes idees o garbellar entre uns vells papers. A l'Alba Colomer i el Francesc Rubí per la col·laboració prestada en la confecció de la cartografia. La gratitud s'extén a la Fundació Jaume Bofill, al Centre d'Història Contemporània de Catalunya i a la Fundació Ortega y Gasset, pels ajuts concedits per a la realització d'aquesta Tesi. Moltes gràcies a tots.

CAPITOL I. UNA APROXIMACIÓ A LA HISTORIOGRAFIA DEL CARLISME.

El carlisme és un fenomen que ha marcat el caràcter de la revolució i consolidació del liberalisme, de la dreta i del catolicisme, a Catalunya i a Espanya. Ningú no pot dubtar que els darrers anys la historiografia del carlisme ha evolucionat molt ràpidament. La dècada dels anys setanta va presenciar un veritable trencament epistemològic respecte les interpretacions tradicionals del carlisme. Els estudis de Julio Aróstegui (1970), Jaume Torras (1976) i Josep Fontana (1980), van establir les premisses sobre les quals han arrencat els estudis posteriors. Amb tot, el context historiogràfic dels anys de la transició va estar molt més dominat per la recuperació de la memòria històrica col·lectiva, els fonaments econòmics de la crisi de l'Antic Règim, o les organitzacions polítiques i sindicals d'avantguarda (7).

En aquest capítol volem tractar l'evolució de la historiografia sobre el carlisme, la centrada en el marc català i espanyol. No pretenem fer un repertori exhaustiu de cadascuna de les obres aparegudes els darrers anys. La nostra preocupació rau en assenyalar els problemes principals que han plantejat els seus autors. Ho farem seguint bàsicament dos criteris. El primer, avaluant la producció acumulada sobre el carlisme català i de la tercera guerra; i, el segon, examinant les línies interpretatives principals, el seu abast i límits temàtics i metodològics.

Una de les dificultats que ha tingut des del punt de vista historiogràfic l'estudi del tercer carlisme, ha estat la reducció de la seva comprensió a la dimensió bèl·lica, d'un costat, i l'excessiva identificació amb la història del poble basc, de l'altre. Aquestes concepcions han portat a menysvalorar els enfocaments que contemplaven el fenomen des de perspectives cronològiques i temàtiques més àmplies. Tanmateix, els "altres carlismes" s'han vist com a perifèrics o marginals respecte del basc, o en tot cas sense atendre prou a l'articulació entre els diversos espais polítics del carlisme peninsular i fronterer.

Una altra dificultat afegida ha estat la de considerar el carlisme del Sexenni com a subordinat respecte del de la primera guerra. El fonamental s'havia decidit els

---

⁷ Cronològicament l'obra de Julio AROSTEGUI s'inscriu de ple en aquest capítol: *El carlismo alavés y la guerra civil de 1870-1870*, Diputación Foral de Alava, Vitoria 1970, i el posterior "El carlismo en la dinámica de los movimientos liberales españoles. Formación de un modelo", a *Actas de las Primeras Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas, IV, Historia Contemporánea*, (Santiago, 1975), pàgs. 225-239; el llibre de Jaume TORRAS, *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*, Ariel, Barcelona 1976, i Josep FONTANA, "Crisi camperola i revolta carlina", a *Recerques*, núm. 10, Barcelona 1980, pàgs. 7-16. En aquesta darrera revista cal remarcar el notable estudi de Pere PASQUAL, "Carlisme i societat rural. La guerra dels set anys a la Conca d'Odena (La visió d'un pagès: Martí Vidal, de Gallardes)", a *Recerques*, núm. 10, Barcelona 1980, pàgs. 51-91. Per últim, Manuel ARDIT, *Revolución liberal y revuelta campesina*, Ariel, Barcelona 1977.

primers anys -esgrimia aquesta versió- i, per tant, no es tractava més que la darrera gran batgada del carlisme armat. La consideració del carlisme com un moviment de llarga durada, que contrasta per la seva pervivència amb altres moviments europeus coetanis, ha estat una de les aportacions més positives de la historiografia dels darrers anys (8). Amb tot, es corre el risc de perdre de vista el nou context que va donar pas a un carlisme específic. En efecte, es tracta de comprendre la revifalla d'aquest moviment a la llum de les seves pròpies tradicions. Cal tenir en compte també les reaccions al canvi polític propiciat per la Gloriosa, la por a la revolució social, i la formació d'una dreta catòlica que procurarà donar resposta als nous reptes de la societat liberal.

1.1. La darrera carlinada com a objecte de preocupació cultural i historiogràfica.

A principi del nostre segle el vuit-cents era en bona part l'època de les guerres civils, i el carlisme encara estava present en la vida política local de moltes de les ciutats de la Catalunya interior. Malgrat la seva importància, va costar que aquest moviment assolís la categoria d'historificable. Amb anterioritat als estudis de Jaume Vicens i, aquest de forma tangencial, el carlisme no entrava en l'horitzó dels estudis més rigorosos. Em sembla pertinent demanar-nos el perquè d'aquest endarreriment. En general, en la Catalunya dels primers trenta anys del segle XX, la història del vuit-cents era deixada de banda, si exceptuem l'atenció donada a la guerra del francès. El carlisme i les guerres civils eren tant sols un material d'actualització política, emprat pels seus correligionaris en els actes d'afirmació partidària, com la festa dels màrtirs de la tradició, celebrada el 10 de març, d'igual manera que el republicanisme recordava els seus màrtirs i glòries passades. Des d'aquest punt de vista, caldria fer notar el canvi produït amb les propostes realitzades per Pere Coromines i, més tard,

---

⁸ Ens referim al professor Jesús MILLAN. La seva obra sobre el carlisme és molt abundant i dotada d'un excel·lent aparell teòric. Citarem aquí tan sols tres dels més destacats: "La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?", a J.Ma. FRADERA et alii, eds., *Carlisme i moviments absolutistes*, Eumo (Vic 1990), pàgs. 20-58; "Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí", a C. MIR (Ed.), *Carlins i integristes: Lleida segles XIX-XX*, Quaderns de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, (Lleida 1993), pàgs. 13-50; i, la seva darrera reformulació a "Una reconsideració del carlisme", a *Ayer. La política en el reinado de Isabel II*, núm. 29 (Madrid 1998), pàgs. 91-107. Sobre la llarga durada, vam intentar de plantejar alguns problemes: Lluís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, "El carlisme català d'entreguerres. Característiques i persistències polítiques (1849-1868)", a J.M. SOLE I SABATE (Dir.) *El carlisme com a conflicte*, Columna (Barcelona 1993), pàgs. 97-122. Una altra visió a F. LAFAGE, *L'Espagne de la Contre-révolution: développement et déclin XVIIIe-XXe siècles*, Ed. l'Harmattan, Paris 1993.

per Josep Benet; aquests autors, van parlar de la necessitat d'impulsar i revisar els estudis carlins, entesos com una peça clau en la comprensió de la societat catalana contemporània (9).

Durant molt de temps, per tant, el coneixement del carlisme va patir visions estereotipades i reduccionistes. D'un cantó, la lectura oficial que el liberalisme podia oferir a través d'Antonio Pírala, Modesto Lafuente o de Benito Pérez Galdós. De l'altre, el carlisme reivindicat a través de Francisco Hernando i, sobretot, Melchor Ferrer (10). La primera generació d'obres que es van ocupar de la tercera guerra van estar dominades per autors militars. Ens referim a Joaquín de la Llave y García (1877) i César del Villar (1880). Tots dos havien estat oficials amb una important participació en el teatre de la guerra catalana. Les seves obres mantenen avui en dia un gran interès, perquè mostren les claus de l'opinió militar sobre una tipus de conflicte singular respecte el del nord basc-navarrès (11).

Pocs anys després, la major part de les obres que van aparèixer interessades pel tercer carlisme van adoptar un to memorístic, escrites per antics combatents o simplement com a testimonis dels fets. Es el cas de Marià Vayreda (1898), Joaquím de Bolós (1928 i 1930) i María de las Nieves de Borbón (1934 i 1938) (12). Les seves

---

⁹ De Pere COROMINES I MONTANYA, "Estudis carlins", a *Revisió de valors del segle XIX (i quatre assaigs més)*, Lib. Catalònia, (Barcelona 1930), pàgs. 96-114.; per la seva banda, Josep BENET, "Una història massa poc coneguda", a *Serra d'Or*, núm. 116 (Barcelona 1969), pàg. 19.

¹⁰ Ens referim a Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea. Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de Don Alfonso XII*, Felipe Fdez. Rojas, Madrid 1906; els llibres apologetics del Baron de ARTAGAN (pseudònom de Reynaldo BREA): *Cruzados modernos*, Biblioteca de La Bandera Regional, Barcelona 1910, *Príncipe heroico y soldados leales*, id. 1912, *Políticos del Carlismo*, id. 1913, entre d'altres; un militar carlí protagonista dels fets a Francisco HERNANDO, *La campaña carlista (1872 a 1876)*, 6 vols., B. Baxarias, Barcelona 1911-1913; l'alternativa carlina a Pírala en Melchor FERRER, *Historia del Tradicionalismo español*, XXIX vols., Ed. Católica, Sevilla 1941.

¹¹ Joaquín de LA LLAVE GARCIA, era comandant del cos d'enginyers. Va publicar el que es pot considerar el primer llibre sobre la guerra a Catalunya: "Apuntes sobre la última guerra en Cataluña (1872-1875)", a *Memorial de Ingenieros y Revista Científico-Militar*, (gener-octubre de 1877), i traduïda al francès el 1881 (*La guerre des montagnes pendant la dernière insurrection carliste en Catalogne, 1872-1875*); el treball de César de VILLAR és en realitat un llarg article: "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas en Cataluña", a *Revista Militar Española*, Imp. y Lit. del Depósito de la Guerra (Madrid 1880), 86 pàgs. L'autor era membre del cos d'estat major a Catalunya. Precisament, també va col·laborar en la que és la història oficial de l'Exèrcit i la més detallada de les publicades aleshores: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJERCITO (C.E.M.E.), *Narración militar de la guerra carlista de 1869 a 1876*, XIV vols., Depósito de la Guerra, Madrid 1883-1889.

¹² Vegeu Marià VAYREDA, *Records de la darrera carlina*, Barcelona 1898; Joaquím de BOLOS I SADERRA, *La guerra civil en Cataluña (1872-1876). Su organización. Ligeros apuntes, episodios y recuerdos personales. El general D. Ramon Cabrera, Rafael Casulleras*, Barcelona 1928 i, del mateix autor, *El carlismo en Cataluña. Conspiraciones en los años 1869-1870-1871. Memorias inéditas de un*

obres estan molt marcades per la dinàmica de competència que suposà el sorgiment del catalanisme conservador, especialment vàlid pel cas de Vayreda, o simplement el desig de fer la crònica d'uns episodis viscuts els anys de joventut. Pel que fa a Maria de las Nieves, donya "Blanca", la seva obra s'ha d'inscriure en un intent per salvar, d'una vegada per totes, la posició d'ella i del seu marit en el transcurs de la guerra. L'obra permetria així criticar obertament la política del cabdill gironí Francesc Savalls, després de la incorporació del seu ancià marit com a rei dels carlins.

Les comarques gironines eren especialment prolífiques en la producció d'obres sobre la darrera carlinada. Per causa del gran pes que havia tingut el conflicte en aquestes terres, ben aviat van aparèixer treballs de diversa factura i valor. El panorama és divers: des del primer relat mig novel·lat de Juan Botella Carbonell sobre la violència viscuda a Sant Joan de les Abadesses (1877), als treballs d'Antoni Papell com arxiver de la Diputació sobre l'Empordà, als de Josep Grahit (1953 i 1954), o el de Esteve Castellà sobre Olot (1967) (13). El comú denominador d'aquests llibres consistia a posar en evidència la importància d'aquest esdeveniment històric en la història més recent gironina.

Amb el pas del temps, quan el carlisme havia perdut tota la seva virtualitat política, va començar a ser subjecte d'un apropament particular. Per a alguns escriptors i estudiosos, el carlisme català era una expressió més de la defensa del país i de les seves "tradicions". S'obria, doncs, la possibilitat de la recuperació de la tradició política carlina, vinculant-la amb els precedents del catalanisme polític. Una maniobra que hauria estat complicada de fer en el context de principi de segle, quan els carlins contraposaven el seu foralisme al nou regionalisme "liberal" (14).

Aquesta visió sovint anava acompanyada d'una concepció romàntica i

---

general, id. 1930; María de las Nieves de BORBON Y DE BRAGANZA, *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873, y en el Centro en 1874*, 2 vols., Espasa Calpe, Madrid 1934 i 1938. Des del punt de vista liberal, destaquen dos relats memorístics; el de Josep d'ARGULLOL I SERRA, *Primeries de la carlinada. Quadros de casa, gravats a l'ayguafort*, Il·lustració Catalana, Barcelona 1876, i el de Pere ALDAVERT, *Dels anys de la fàccia*, Imp. La Renaixensa, Barcelona 1907.

¹³ Juan BOTELLA I CARBONELL, *Historia de un fusilado contada por él mismo*, Lib. de Juan Oliveras, Barcelona 1877; abans havia escrit *La guerra civil en España de 1872 a 1876*, Juan Oliveras, Barcelona 1876. Per la seva banda, Antoni PAPELL, *L'Empordà i la guerra carlina (Mig segle d'Història Empordanesa)*, Tip. Ideal, Figueres 1931; els treballs de Josep GRAHIT I GRAU, "La última guerra carlista en Gerona" a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (1953) p'gas. 29-118, (1954) pàgs. 97-162. Per últim, de molta més baixa qualitat, el llibre d'Esteve CASTELLA I LLOVERA, *La guerra civil a Olot (1872-1875)*, Biblioteca Olotina, Olot, 2 vols., 1967. Per últim, caldria recordar l'obra d'August PI I SUNYER, *La novel·la del besavi*, Pòrtic, Barcelona 1967.

¹⁴ Tal vegada l'exemple més acabat va ser Ramon GRABOLOSÀ, *Carlins i liberals*, Aedos, Barcelona 1972 i, del mateix autor, "Notes sobre les darreres batalles entre carlins i liberals", a *Revista de Girona*, núm.s 75-76-77 (Girona 1976), pàgs. 25-29.

idealitzada del món rural català; es deixava la porta oberta a tota una sèrie d'obretes que descrivien al combatent carlí com un aventurer estrofolari, quixotesc, guerriller, que utilitzava el seu coneixement del terreny contra l'enemic forani. L'existència del "rapte historiogràfic" que ha patit el carlisme a Catalunya durant molts anys, no implica que no existeixi una determinada imatge, esbiaixada i buida de contingut polític, molt present entre els escriptors dels nostres dies (15).

Amb tot això, en el context de la transició democràtica, el carlisme no va rebre en general l'atenció que requeria les dimensions del problema. Segurament, una explicació de la marginalització d'aquests estudis es va deure a la recuperació de la memòria col·lectiva segrestada durant tants anys, o a la urgència d'estudis com ara el moviment obrer, o la transició del feudalisme al capitalisme. En canvi, la responsabilitat de la nostra historiografia ha estat molt gran en obviar temes com ara la formació de la dreta catòlica. El moviment catòlic, sense el qual no podríem entendre la dinàmica clericalisme *versus* anti-clericalisme, ha estat particularment important en la nostra societat. Sense ell, en el fons, tampoc no podríem entendre l'empenta dels sectors laics i lliurepensadors al tombant de segle.

D'altra banda, la manca d'obres de síntesi generals sobre el carlisme, a escala catalana i espanyola, ha suposat un considerable entrebanc per a tota una sèrie de monografies locals. Sovint, les pàgines relatives al carlisme han estat orfes d'obres referencials on poder copsar les especificitats o similituds amb altres contrades (16). La historiografia sobre el Sexenni Democràtic a Catalunya expressa molt bé aquesta problemàtica. La fitxa-patró de la major part d'estudis d'aquest període comença

---

¹⁵ Una mostra d'aquestes visions a Ferran SANCHEZ AGUSTI, *Carlins i bandolers a Catalunya (1840-1850)*, Sallent 1990, i Llorenç SANCHEZ I VILANOVA, *Les guerres carlistes i la repercussió que tingueren en el Pallars*, Imp. Casa Torres, La pobla de Segur, 1986. La millor prova de l'èxit d'aquestes imatges "trabucaires", la dona l'abundor de novel·les; des de Joan PERUCHO, *Les Històries naturals*, Ed. 62, Barcelona 1984, a Manuel BOFARULL, *Els hereus de la terra*, Caixa de Sabadell, Barcelona 1984, Jaume CABRE, *Galcerán, l'heroi de la guerra negra*, Ed. Proa, Barcelona 1978, Jordi VILA I CARRERAS, *Entre lladres i carlins*, Brau, Figueres 1997, i Emili TEIXIDOR, *Cor de Roure*, Barcelona 1994. Amb tot, qui millor a presentat aquesta imatge ha estat Josep PLA, *Un senyor de Barcelona*, Destino, Barcelona 1951, amb la figura de Francesc Savalls.

¹⁶ Ens mostren d'acord amb el manifestat per Pere Anguera en el pròleg d' un llibre exemplar per la seva meticulositat documental, però que presenta problemes per a transcendir el tema a un pla més general que no pas el de la seva comarca. Ens referim al llibre de Joan VERNET, *El Sexenni revolucionari a la Selva del Camp, 1868-1874*, Ajuntament de la Selva del Camp, Reus 1989. De manera semblant el llibre col·lectiu *Guerrilles al Baix Llobregat. Els "carrasquets" del segle XVIII, i els carlins i els republicans del segle XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986. Anteriorment, altres estudis havien patit del mateix desenfocament. Antoni CARNER, *L'entrada dels carlins a Igualada (17 i 18 de juliol de 1873)*, Episodis de la Història 124, Rafael Dalmau, Barcelona 1969, i Josep IGLESIAS, *L'entrada dels carlins a Reus el 1872*, Episodis de la Història 107, Rafael Dalmau, Barcelona 1968.

examinant la procedència social i política dels membres de les juntes revolucionàries, la gestió municipal i les eleccions, o l'organització dels diferents moviments polítics i obreristes. En aquest context, el carlisme no apareix com a tal fins l'arribada de la I^a República. Surt esmentat de forma indirecta, a través de les despeses municipals de fortificació, de les contribucions demanades per algun cabdill o per la descripció d'alguna acció bèl·lica tinguda ben a prop del seu terme (17).

Aquesta manera de tractar el carlisme a casa nostra no s'explica només per dificultats documentals, sinó per les concepcions prèvies que hom té sobre el carlisme. Així, amb matisos segons els autors, el carlisme va prendre volada gràcies als errors dels republicans, a causa del seu anti-clericalisme, de la indisciplina dels soldats, o de la por a la revolució que tenien els propietaris a la cantonal. La historiografia catalana no ha fet més que reproduir, en el fons, les tesis conservadores exposades ja per Joan Mañé i Flaquer. Segons aquest, el carlisme es va poder revifar gràcies als errors dels antics progressistes i als "excessos" dels republicans. Per aquesta raó es redueix el carlisme bèl·lic a una simple manifestació contrarevolucionària, anti-republiana, i la guerra comença el 1873, sense esmentar gairebé els orígens del conflicte, el 1872(18).

A l'hora de tractar el tercer carlisme, la historiografia catalana va estar molt temptada en utilitzar aquests plantejaments. Sovint, també, la manca d'un marc interpretatiu adaptat a les peculiaritats d'aquest carlisme, feia traslladar tesis que tenien sentit un context històric anterior. Un autor com Josep Clara, en voler integrar meritòriament l'anàlisi del carlisme en el conjunt de la vida política gironina, va interpretar la revifalla del carlisme per l'oportunisme dels neo-catòlics que es van servir del carlisme mentre aquest va ser utilitzat de paraigües contra-revolucionari(19).

Durant la dècada dels vuitanta aparegué una altra via d'anàlisi, aquesta vegada des del vessant antropològic, però que no ha tingut una continuïtat posterior.

---

17 Una de les millors reflexions sobre la historiografia del Sexenni a Carlos FORCADELL ALVAREZ, "De la revolución democrática a la Restauración: el horizonte de una historia social", a A. MORALES i M. ESTEBAN (Eds.), *La Historia Contemporánea de España*, Primer Congreso de Historia Contemporánea de España, organitzat per L'Asociación de Historia Contemporánea el 1992, (Salamanca), pàgs. 103-123.

18 Esmentem una de les seves obres que tracten sobre el tema, no la única, Joan MAÑÉ i FLAQUER, *Viaje alrededor de la República. Cartas a Cándido*, Admo. del Diario de Barcelona, Barcelona 1911.

19 Vegeu Josep CLARA, *El federalisme a les comarques gironines, 1868-1874*, Diputació de Girona, Girona 1986. L'apartat dedicat al carlisme en pàgs. 301-314. També, per l'autor, la connexió entre foralisme i catalanisme era evident. Una reelaboració a "Sobre el carlisme a la demarcació de Girona (1868-1876)", a J.M. SOLE i SABATE (Dir.), *El carlisme i la seva base social*, Llibres de l'Index (Barcelona 1992), pàgs. 215-226, així com "Notes sobre la premsa carlina a Girona (1868-1876)", a *Instituto de Estudios Gerundenses*, XXIV, (Girona 1978), pàgs. 205-219. La tesi del paraigües contra-revolucionari la va adoptar, en aquest cas, del mateix Marià Vayreda, disgustat amb els elements oportunistes.

El professor Ignasi Terradas va estudiar els materials que li proporcionaven masies vinculades d'una manera o un altra amb el tradicionalisme polític, situades a Casserres (Berguedà) i Vidrà (Ripollès) (20). Els seus treballs han proporcionat pistes sobre els comportaments dels propietaris muntanyencs davant del canvi, les seves percepcions de la revolució liberal i la seva cultura.

Posteriorment, el panorama historiogràfic es va veure esperonat per la publicació de treballs sobre el carlisme i els moviments contra-revolucionaris europeus, arran dels seminaris fets a Girona (1988), i a Lleida (1993). En aquesta darrera trobada, cal remarcar l'aportació teòrica del professor Jesús Millan, en contemplar el carlisme en una dinàmica de llarga durada i en contrast amb moviments camperols europeus que eren coetanis. Constata, també, el caràcter subordinat de les bases socials populars carlines respecte els seus dirigents. Per últim, presenta el carlisme com una alternativa autoritària al liberalisme polític, però assumint el desenvolupament econòmic capitalista. Una "ideologia burgesa frustrada" (21).

Alhora, també cal destacar l'organització d'una sèrie de jornades realitzades els anys 1991, 1993, 1994 i 1996, a Solsona. L'aprofundiment en la naturalesa social i política de cadascun dels carlismes, es va veure enriquida pel tractament de problemes com ara els sistemes de reclutament, la relació entre violència i carlisme, la vinculació amb el moviment catòlic, o les expressions culturals aparegudes al llarg de les guerres civils del vuit-cents. A més, s'han incorporat estudis sobre el carlisme durant el segle XX, aspectes que fins aleshores havien estat patrimoni d'hispanistes anglosaxons. Amb tot, la diversitat i la forta desigualtat existent en les comunicacions, no desmereix la valoració global positiva sobre unes trobades que han facilitat la comunicació entre els investigadors (22).

A l'ombra d'aquestes jornades i amb un lloable esforç investigador, els darrers

---

20 De l'autor, *El món històric de les masies*, Curial, Barcelona 1984 i, sobretot, *El cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1987. Darrerament, "Una aproximació al món cultural carlí", a J.M. SOLE I SABATE (Coord.), *Lleves, circumscripció i reclutament. Aspectes socials del carlisme*, IV Seminari de la Fundació Francesc Ribalta, 15-16 de març de 1996, Columna (Barcelona 1997), pàgs. 9-20.

21 Ens referim als llibres de J.M. FRADERA et alii (Eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Eumo, Vic 1990, i C. MIR (Ed.), *Carlins i integristes: Lleida, segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1993. Els treballs de J. MILLAN, "La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?", pàgs. 27-58, i "Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí", pàgs. 13-50, respectivament.

22 Jornades celebrades a Solsona i coordinades per J.M. SOLE I SABATE, *El carlisme i la seva base social*, Llibres de l'Index, 1992; *El carlisme com a conflicte*, Columna, 1993; *Literatura, Cultura i Carlisme*, Columna 1995; i *Lleves, Circumscripció i Reclutament*, Columna 1997.

anys ha aparegut un seguit de treballs centrats, aquesta vegada sí, en la darrera carlinada. Ocupa un lloc rellevant Robert Vallverdú i Martí. Els seus estudis empírics sobre la base social carlina a les comarques del camp de Tarragona, representen la més completa aproximació al caràcter del moviment feta fins ara (23). Per la nostra banda, els treballs que hem publicat han volgut respondre al plantejament d'alguns problemes bàsics per entendre el darrer carlisme: les raons de la recuperació el 1868 i la continuïtat o discontinuïtat de la seva tradició política, l'organització del moviment a partir de 1870, les seves bases socials, la seva cultura política, els fenòmens de la violència durant la guerra, o l'aixecament d'agost de 1869 (24). Per últim, l'historiador olotí Jordi Canal, gràcies als seus treballs sobre la modernització i organització del carlisme finisecular, s'ha pogut comprovar la renovació de les seves formes de sociabilitat i les arrels ideològiques de la seva ruptura amb l'integrisme (25).

1.2. L'anàlisi del tercer carlisme: un repte teòric i interpretatiu.

Hauríem de començar esmentant, ni que sigui de passada, tota una sèrie d'obres legitimadores del carlisme, que han tendit a oferir una visió del moviment molt interessada. Em refereixo a la línia filo-carlina encetada per la revista *Aportes*, amb Alfonso Bullón de Mendoza com a màxim portantveu, en contacte amb la "Comunión Tradicionalista Carlista". Una tendència que apareix vinculada a sectors integristes pre-conciliars dels Estats Units, de França i d'Itàlia. Aquesta línia interpretativa segueix les passes d'un Ramon Oyarzun, Federico Suárez Verdaguer i Melchor Ferrer. El

---

23 De l'autor destaca, "Els reclutaments carlins durant la tercera guerra a la Catalunya Sud", a J.M. SOLE I SABATE (Dir.) *Llieves, Circumscripció i reclutament*, Columna (Barcelona 1997), pàgs. 259-270; "La base social del tercer carlisme a la Catalunya Sud", a *L'Avenç*, núm. 203, (maig 1996), pàgs. 38-41; i *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya, 1872-1876*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997.

24 Esmentar els següents treballs: "Entre el sermó i el trabuc: la mobilització política del carlisme lleidatà davant la revolució democràtica (1868-1875)" a C. MIR (Ed.) *Carlins i integristes: Lleida. Segles XIX-XX*, Quaderns de l'I.E.I. (Lleida 1993) pàgs. 99-126; "L'insurreccionalisme carlista en el sexenni democràtic. L'aixecament d'estiu de 1869", a *Profesor Nazario González, Una Historia abierta*, Universitat de Barcelona (Barcelona 1998), pàgs. 320-341 i, el llibre, en premsa, *L'Aristocràcia d'Espardenya. La mobilització política del carlisme català davant la revolució democràtica, 1868-1872*.

25 Un compendi dels seus treballs anteriors a *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1900)*, Eumo Ed. Vic 1998.

carlisme és vist com un moviment socialment heterogeni i interclassista. L'únic moviment autènticament popular del segle XIX espanyol, al costat de la migradesa del liberalisme. Els successius conflictes bèl·lics no serien sinó una manifestació d'una lluita bàsicament política i ideològica (26).

Des d'una altra perspectiva, cal esmentar el corrent vinculat a la militància en el partit carlí de Carlos Hugo de Borbón-Parma, després del seu viratge doctrinal cap al socialisme autogestionari. El seu autor més representatiu és Josep Carles Clemente. A través d'una presentació documental curosament escollida, el carlisme és vist com un moviment popular, socialitzant i descentralitzador, unit conjunturalment amb els sectors ultraconservadors, com els neo-catòlics el 1868, que acabaren per modificar el seu veritable contingut social (27). Tant un vessant com una altre, les seves concepcions se situen fora dels debats historiogràfics més seriosos.

Al marge d'aquestes estèrils polèmiques, en aquest segon apartat volem introduir alguns dels debats actuals més útils sobre la naturalesa del carlisme. Els darrers anys 80s i 90s han produït un suficient nombre de recerques com per a establir un cert marc de discussió. El primer problema del qual hem de partir és metodològic. L'estudi del darrer carlisme queda sovint desenfocat, per causa de l'excessiva dependència respecte els debats que són propis del carlisme de principi de segle XIX. Bona part de les tesis aportades per explicar les bases socials del carlisme, deixen de tenir raó quaranta anys després. Les circumstàncies per les quals van travessar sectors de la pagesia en algunes regions espanyoles, com ara l'augment de la pressió fiscal o l'empobriment de les seves condicions materials, no poden aplicar-se al carlisme de tot el segle. Tampoc no són suficients altres arguments relacionats amb una suposada agressió a la "comunitat camperola" per part de l'incipient

---

²⁶ Alguns llibres en aquesta línia: Alfonso BULLON DE MENDOZA, *La primera guerra carlista*, Ed. Actas, Madrid 1992; del mateix autor, com a coordinador, *Las guerras carlistas*, Actas de El Escorial, Madrid 1993; Fco. RODRIGUEZ DEL CORO, *Los carlistas, 1800-1876*, Fundación Sancho El Sabio, Vitoria 1991 i, darrerament, Stanley PAYNE (Dir.), *Identidad y nacionalismo en la España contemporánea: el carlismo, 1833-1975*, Actas, Madrid 1996. A Catalunya, un representant d'aquest corrent, amb matisos, J.M. MUNDET i GIFRE, *La primera guerra carlina a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1990; del mateix autor, "El carlismo catalán (1833-1883)", a Fco. RODRIGUEZ DEL CORO (Coord.), *Los carlistas, 1800-1876*, Fundación Sancho El Sabio (Vitoria 1991), pàgs. 212-228.

²⁷ Josep CARLES CLEMENTE, *Historia General del Carlismo*, F. Mesa, Ed., Madrid 1992, esdevé la darrera síntesi de les obres de l'autor. Afegir l'obra d'Evarist OLCINA, *El carlismo y las autonomías regionales*, Seminarios y Ediciones, Madrid 1974. Una crítica a ambdúes concepcions, la revisionista d'Aportes i la socialista autogestionària a E. GONZALEZ CALLEJA, "La producción historiográfica del último medio siglo sobre el carlismo, en el proceso de revolución española", a *Hispania*, L/3, núm. 176 (Madrid 1990), pàgs. 132-147, i Jordi CANAL, "El carlisme. Notes per a una anàlisi de la producció historiogràfica del darrer quart de segle (1967-1992)", a *Carlisme, Sis estudis fonamentals*, L'Avenç (Barcelona 1996), pàgs. 5-49, on dedica les pàgines 10 a la 30 específicament a revisar aquests enfocaments.

liberalisme, perquè, al marge de l'ambigüïtat del concepte, la societat rural havia canviat suficientment al llarg de tota la centúria.

Altres aspectes dels debats entorn del mateix caràcter de la revolució liberal, més moderada o més radical, no tenen una vinculació directa amb el darrer carlisme. En tot cas, ajudarien a entendre els continguts originals de la tradició política carlina posterior. De fet, com ha assenyalat encertadament Jesús Millan (28), el context en el qual s'interpretava la revolució liberal ha canviat els darrers anys, a la llum de les noves investigacions sobre els trets oligàrquics del liberalisme espanyol, el paper dels senyorius, la diversitat de la noblesa, o el contingut del liberalisme radical. Això no vol dir que moltes de les discussions sobre la naturalesa del primer carlisme, no siguin d'un enorme interès metodològic i teòric. Al contrari, el seu estudi, de la mateixa manera que ha passat amb l'anàlisi d'altres moviments europeus semblants, ens ha proporcionat pistes de gran potencialitat explicativa.

Algunes de les qüestions plantejades en els debats historiogràfics intenten d'esbrinar la naturalesa de suport social del carlisme. ¿Era un suport subordinat o existia algun tipus de condicionament entre propietaris benestants i sectors populars? ¿Sobre quines bases polítiques i socio-econòmiques podien mantenir la seva influència els dirigents? ¿Quin lloc ocupa el reclutament forçós i altres formes d'adscripció, en la formació dels cossos militars carlins?

Una de les preguntes més pertinents és saber per què el carlisme va durar tant. No hi ha dubte que en el context europeu, va ser un dels moviments contrarevolucionaris de més llarga vida. Una alternativa armada que va aplegar adhesions socials diverses durant bona part del segle XIX. Amb tot, no existeix una delimitació precisa sobre el que vol dir "moviment de llarga durada". Si no ho expliquem podem córrer el risc de voler entendre el darrer carlisme sota els pressupòsits del primer. ¿Què és el que té continuïtat i el que no? Es necessari un esforç previ que tingui en compte l'evolució ideològica del nou carlisme, dels seus suports socials, i dels seus objectius polítics. Com ha apuntat Manuel Pérez Ledesma, la perpetuació del carlisme no es pot explicar només per la seva funció. La consideració del moviment com una mena de bomber, d'un paraigües salvador del desordre i la revolució, no és suficient per explicar la seva durabilitat (29).

---

28 Subratllem especialment les aportacions de Jesús MILLAN "Una reconsideración del carlismo", *Ayer*, núm. 29 (1998) pàgs. 91-107, on reformula contribucions seves anteriors.

29 Vegeu, Manuel PEREZ LEDESMA, "Una lealtad de otros siglos (en torno a las interpretaciones del carlismo)", a *Historia Social*, núm. 24, 1996, pàgs. 133-149. Un dels treballs de reflexió més rellevants a Pere ANGUERA, "Sobre las limitaciones historiográficas del primer carlismo", a *Ayer*, núm. 2, (Madrid 1991), pàgs. 61-77; J.R. URQUIJO, "Historiografía sobre la Primera Guerra Carlista", a *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*, núm. 17-18, pàgs. 412-437. Sobre els objectius del carlisme biscaí, tenim el suggerent i provocador text

Pel que fa a l'estudi concret de les bases socials, va ser Julio Aróstegui el que superà l'adscripció mecànica del carlisme com a moviment exclusivament camperol. El seu treball, publicat el 1970, posava de relleu la heterogeneïtat del carlisme alabès, nodrit de camperols, però també d'un important contingent d'artesans urbans, i de la "classe mitjana" baixa. Per a l'autor, la geografia dels suports era més clara en aquelles regions on havien aparegut noves capes socials, producte de les transformacions generals de la segona meitat de segle (30).

Amb posterioritat, altres autors han aportat nous elements d'anàlisi a la condició social carlina, encara que no sempre amb la rigorositat necessària. A Galícia, els nuclis dirigents estarien compostos per un conjunt complex de clergues, propietaris aristòcrates i la vella fidalguia, així com per elements populars reclutats com a simples mercenaris. Tornant al País Basc, José Extramiana va parlar de la formació d'un "front popular únic", atesa la massivitat del moviment, format pel clergat, la classe dominant provincial, i el camperolat i artesanat (31).

Tal vegada, però, no sigui tant significativa la categorització de la condició sòcio-professional del combatent carlí, com les causes de la seva incorporació. En aquest terreny, els debats que ha produït el primer carlisme han estat abundants. Tant Ramon del Río per Navarra, com Manuel Santirso per Catalunya, han posat l'èmfasi en les pràctiques de reclutament forçós utilitzades pel carlisme al llarg la guerra reialista i la primera guerra carlina, respectivament (32). Per la seva banda, Pere Anguera, ha posat de relleu la importància de la situació de misèria i de gana viscuda per sectors populars de la Catalunya sud, que buscarien en les partides un mitjà per resoldre la seva subsistència. L'engany, la coacció, i el reclutament forçat en les seves pròpies quintes, foren el sistema utilitzat amb la major part de combatents

---

d'Enriqueta SESMERO, *¿En armas a su pesar? Ensayo sobre la inevitabilidad de la Segunda Guerra en Bizkaia*, a *Vasconia*, núm. 26 (Bilbao, 1998), pàgs. 179-190.

³⁰ Vegeu, de nou, Julio AROSTEGUI, *El carlismo alavés...* op. cit. Del mateix autor, "El carlismo y la guerra civil", a J. M. JOVER ZAMORA (Dir.), *La era isabelina y el sexenio revolucionario (1834-1874)*, *Historia de España Menéndez Pidal*, tom XXXIV, Espasa Calpe, (Madrid 1981).

³¹ Hem emprat per la riquesa de fonts, malgrat els inconvenients metodològics, J.R. BARREIRO, *El carlismo gallego*, Ed. Pica Sacro, Santiago 1976.; també, J. EXTRAMIANA, *Historia de las guerras carlistas*, a (J. CARO BAROJA, Dir.) *Historia General del País Vasco*, Vols VIII i IX, L. Haranburu Ed., Sant Sebastià 1981

³² RIO ALDAZ, Ramon del, *Los orígenes de la guerra carlista en Navarra. (1820-1824)*, Gobierno de Navarra e Institución Príncipe de Viana, 1987. Manuel SANTIRSO RODRIGUEZ, *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña (1833-1840)*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1994.

no mercenaris (33).

Per contra, segons Jesús Millan, el recurs a la gana i al reclutament forçós no són suficients per donar compte de tota l'audiència política i militar del carlisme. Malgrat apuntar alguns factors, l'autor no troba una resposta clara al crèdit que pogueren gaudir els propietaris carlins, en arrossegar a les partides sectors populars subalterns. Per afegir un xic més de complexitat, els estudis sobre la tercera guerra a Catalunya, dibuixen un panorama definit per la diversitat de situacions: desertors i pròfugs, desenfeinats, estudiants de seminari o joves fills de propietaris. ¿Pagava la pena, doncs, en el context de la darrera carlinada, arriscar-se a morir en la guerra, escapolar-se de l'amenaça de les quintes, tan sols per cobrar una paga, no sempre satisfeta? ¿Què feia atractiu la incorporació en el bàndol carlí, què s'obtenia a canvi? Realment, ¿pot explicar-ho tot cobrar un sou, o la possibilitat d'enriquiment a través de la requisita o del saqueig? Certament, predomina el jove solter i en edat de quintar, però el que resulta important és la rellevància que van tenir entre l'oficialitat i suboficialitat el personal d'origen pagès benestant, més ideologitzat. (34).

Un dels dèficits en l'anàlisi sobre els suports socials del carlisme és la seva reducció als combatents. El carlisme fou molt més que la figura del guerriller, oficial o "voluntari". Cal considerar tot un univers social més ampli, que integri des dels confidents, els amos dels casalots on s'emparaven les partides, o els rectors, que tant de protagonisme van tenir en el reclutament. Caldria conèixer millor l'ascendència dels notables rurals i urbans carlins, respecte les seves clienteleles. Explicar el predomini i la credibilitat dels sectors de propietaris dirigents, resulta bàsic en la definició del carlisme.

Un dels factors que més pot contribuir a aclarir la revifalla del carlisme en la segona meitat de segle, és la seva vinculació a la mobilització catòlica encetada els anys 60. No s'ha donat prou importància a la formació del catolicisme polític durant aquells anys. Tampoc no s'ha parat atenció al protagonisme que va tenir el carlisme, gràcies a l'aportació neo-catòlica, en l'associacionisme catòlic del Sexenni. Sovint es fa esment a les noves formes organitzatives del carlisme dels anys de la Restauració,

---

³³ Vegeu els treballs de Pere ANGUERA, "¿Por qué eran combatientes carlistas?", a *Vasconia*, núm. 26, (Bilbao 1998), pàgs. 111-124, i *Déu, Pàtria i Fam, El primer carlisme a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995, especialment les pàgines 328-423,

³⁴ Les apreciacions de Jesús MILLAN a "Campesinado y cambio social en la politización de la sociedad contemporánea. Una discusión sobre el conservadurismo agrario valenciano", a Lourenzo FERNANDEZ PRIETO et alii (Eds.) *Poder local, élites e cambio social na Galicia non urbana*, Univesidade de Santiago de Compostela (Santiago 1997), pàgs. 161-188. Vegeu Robert VALLVERDU, "Els reclutaments carlins durant la tercera guerra...op. cit., pàgs. 259-270 pàgs., i els nostre treballs, on plantejàvem de manera molt primerenca la diversitat de situacions, "Consideracions i problemes sobre l'estudi de les bases socials del carlisme català, 1868-1876", a J.M. SOLE I SABATE (Dir.), *El carlisme i la seva base social*, Llibres de l'Index (Barcelona 1992), pàgs. 187-200, i "La contrarevolució carlista a Espanya, 1868-1876", a *L'Avenc*, núm. 154 (Barcelona, desembre 1991), pàgs. 28-33.

quan en realitat, la nova generació de polítics carlins, les juntes i els cercles, o els fonaments de la seva cultura política posterior, s'havien construït durant el Sexenni (35).

Tradicionalment, ha existit un cert consens a considerar l'arribada del neo-catolicisme després de 1868, com una renovació ideològica del carlisme. Fàcilment, s'ha dit, els grups de periodistes i ideòlegs, com ara Antonio Aparisi i Guijarro o Luis María Llauder, es van fer amb la direcció política del partit, a través del seu control dels mitjans de popularització de la figura de D. Carlos i de l'ideari del moviment. L'esquema tòpic funciona de la manera següent: l'extrema dreta moderada es va apoderar de la direcció carlina com a reacció a la revolució setembrina. Posteriorment, els antics neo-catòlics van perdre la iniciativa, en veure's relegada la política electoral per l'alternativa bèl·lica. Per últim, els propietaris esporuguits es van aixoplugar en el nou règim restaurador un cop passada la revolució.

Segons el nostre parer, l'argument no és del tot correcte. L'aliança catòlica va començar a prendre força abans de la revolució. En segon lloc, tant la política electoral legalista com la conspirativa van caminar plegades. Finalment, els elements més representatius que van apostar per la restauració alfonsina, no van ser els "neos", sinó els anomenats cabreristes, un grup minoritari d'antics cabdills, militars professionals i publicistes. Durant una colla d'anys, fins el 1888, molts dels nouvinguts al carlisme es van mantenir fidels a la causa, i encara no tots marxaren als rengles integristes. El carlisme del Sexenni va representar una altra forma d'exercir el domini burgès, amb uns canvis socials mínims, el tutelatge de l'Església i l'existència d'un règim autoritari. Una concepció política que guardaria una relació estreta amb el model interpretatiu proposat per Jesús Millán, tot i que aquest autor la considera ja vàlida per al primer carlisme.

Un dels temes esmentats abans, el de la relació entre la dreta catòlica i el carlisme, va rebre fa uns anys unes agudes reflexions per part de Ramir Reig. Aquest autor va comprendre en un sentit cronològic més ampli, el que Begoña Urigüen havia contemplat en una perspectiva més restringida. Per a Ramir Reig, les dècades centrals del segle XIX van ser fonamentals per a la configuració de l'antiliberalisme i anti-democratisme catòlic de signe elitista. Els pensadors eclesíastics i els professionals catòlics urbans, van voler aparèixer com a moderns davant dels ideals de la revolució francesa. El context estava definit per l'intent de recatolització de la societat liberal. La cultura catòlica, a més, amb la seva capacitat per incidir en la cultura de les classes populars, va facilitar la permeabilitat dels discurs populista carlista. Per la seva banda, Begoña Urigüen va descriure acuradament la inserció dels elements neo-catòlics en la nova estructura partidària carlina, la seva participació electoral i l'esforç propagandístic, utilitzant materials documentals provinents de la

---

³⁵ Sobre el Sexenni, el nostre llibre *L'aristocràcia d'espardenya. La mobilització...*(en premsa); vegeu també Jordi CANAL en el seu llibre *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració...*op.cit.

premsa madrilenya i del fons d'Antonio Pirala (36).

La superació de la identificació entre carlisme i les seves manifestacions bèl·liques, ens pot aproximar al coneixement del moviment des d'una perspectiva més àmplia. No es tracta ara de treballar amb llistes d'indultats, incorporats, presoners o els llibres d'òbits. Aquesta via d'enfocament requereix de l'ús de fonts alternatives, com les llistes de socis dels cercles i casinos, els membres de les juntes directives, les sèries de noms que signen tal o qual subscripció a la premsa, o d'altres. Pel que fa al Sexenni, les relacions de membres de les juntes i cercles apareguts en la premsa del partit, i l'anàlisi del personal polític -publicistes, diputats, eclesiàstics-, ens permet veure més extensament quins foren els dirigents del moviment legal del carlisme. El retrat robot del dirigent carlí pertany al sector de propietaris rurals benestants, als joves advocats, i al personal provinent del món del comerç i de la indústria de la Catalunya interior, intensament polititzats per la qüestió catòlica i l'ascens de l'obrerisme. Les bases socials populars, en canvi, estudiades per Jordi Canal i presents en el cercle carlí d'Olot a finals de segle, pertanyien preferentment al món dels oficis i la pagesia locals (37).

En aquesta direcció, L.S. Díez-Cano ha pogut arribar a la conclusió que el carlisme dirigent a Salamanca estava nodrit per propietaris rurals mitjans, per notables que intentaven controlar el poder local a través de les seves xarxes familiars (38). Per altra banda, el legitimisme francès al Midi pot oferir punts de comparació pel que fa als suports socials. Es tracta d'un moviment present en poblacions amb una certa tradició industrial, una organització política complexa i moderna que contemplava la participació en les eleccions generals; a més, vinculada al moviment

---

³⁶ Un treball pioner i molt valuós a Begoña URIGÜEN, *Orígenes y evolución de la derecha española: el neo-catolicismo*, CSIC, Madrid 1986; per la seva banda, vegeu Ramir REIG, *Blasquistas y clericales. La lucha por la ciudad en la Valencia de 1900*, Inst. Alfons el Magnànim, València 1986. Sobre la relació entre el carlisme i el catolicisme posterior, Joan BONET i Casimir MARTI, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques*, Ed. Vicens Vives, Barcelona 1990. Un altre llibre destacable Solange HIBBS-LISSORGUES, *Iglesia, Prensa y Sociedad en España (1868-1904)*, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", Alacant 1995.

³⁷ Vegeu Jordi CANAL i MORELL, "Els militants carlins a la fi del segle XIX. Una aproximació a la base social del carlisme", a Josep Maria SOLE i SABATE (Dir.) *El carlisme i la seva base social*, Llibres de l'Index (Barcelona 1992), pàgs. 227-255, i Lluís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, altre cop remeto al meu llibre, en premsa, *L'aristocràcia d'espardenya. La mobilització...*(Pagès Editors).

³⁸ Vegeu DIEZ-CANO, L.-S., "Carlismo en Salamanca en el Sexenio. Notas sobre un movimiento marginal", a *Studia Histórica. Historia Contemporánea*, Vol. IV, núm. 4 (Salamanca 1986), pàgs. 60-77.

catòlic, i singular pel seu enfrontament amb el protestantisme (39).

Quan ens endinsem en la definició de la ideologia carlista, la manera de fer de molts autors ha estat la d'enumerar els diversos components del lema "Déu, Pàtria, Rei i Furs" i, en tot cas, la d'anar a la recerca d'aquell més rellevant. L'obra més completa, quant a la quantitat de fonts treballades, és la de Vicente Garmendia, *La ideología carlista. En los orígenes del nacionalismo vasco* (1985) (40). Dues són les conclusions fonamentals del llibre en referència a allò que a nosaltres ens interessa: la importància de la defensa de la religió, i la presència d'un llenguatge carlí de caire popular, que es manifestava contra els rics. Si bé el primer aspecte fou el més significatiu, encara que es presentà de forma discontinua durant la guerra, el segon és força més complex. Seria pertinent preguntar-se, a qui estaven adreçats aquests escrits i, en cas de ser expressions "netament populars", ¿per qui estaven escrits? ¿no es va poder tractar d'una utilització del carlisme per part dels dirigents i dels intermediaris culturals? En tot aquest material, Vicente Garmendia va veure una "autèntica lluita de classes" en l'odi vers els rics (41).

---

³⁹ Els més significatius són Stéphane RIALS, *Le légitimisme*, Que sais-je? 2107, PUF, Paris 1983; del mateix autor *Révolution et Contre-révolution au XIX siècle*, Albatros, Paris 1987. De Louis-Marie CLENET, *La Contre-Révolution*, Que sais-je? 2633, PUF, Paris 1992. De Brian FITZPATRICK, *Catholic royalism in the department of the Gard 1814-1852*, Cambridge University Press, 1983; del mateix autor "L'ultrareialisme francès del Midi i les seves contradiccions internes", a J.M. FRADERA, R. GARRABOU (Eds.) *Carlisme i moviments absolutistes*, Eumo Ed. (Vic 1990), pàgs. 115-126, "Ultraroyalism and legitimism in the French Midi", a AGUIRREAZKUENAGA, Joseba; URQUIJO GOITIA, J.R. (Eds.), *150 años del Convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839*, Parlamento Vasco, (Vitoria 1990), pàgs. 483-514. Molt útil resulta R. HUARD, *Le mouvement républicain en Bas-Languedoc 1848-1881*, F.N.S.P., Paris 1982.

Sobretot recomanem, P.M. JONES, *Politics and rural society. The southern Massif Central c.1750-1880*, Cambridge U.P., 1985, i el llibre de Ronald AMINZADE, *Class, Politics, and Early Capitalism. A study of mid-nineteenth-century Toulouse, France*, State University of New York Press, Albany 1981. En aquest repàs d'obres sobre el legitíisme francès no podríem deixar-nos el de Michel DENIS, *Les royalistes de la Mayenne et le Monde Moderne (XIX-XX siècles)*, Publications de l'Université de Haute-Bretagne, 1977, i el més recent Jean-Clément MARTIN, *Révolution et Contre-révolution en France 1789-1989. Les rouges de l'Histoire*, Presses Universitaire de Rennes, 1996.

⁴⁰ Altre treball, tot i que més descriptiu, a Javier REAL CUESTA, "Doctrina política del carlisme bajo Carlos VII", a *Letras de Deusto*, núm. 29 (Bilbao 1984), pàgs. 23-41. Pel primer carlisme, Pedro RUJULA, "El soporte ideológico de la insurrección carlista", a *Hispania*, LVII/1, núm. 195 (Madrid 1997), pàgs. 213-265. D'aquest autor, *Contrarrevolución, Realismo y Carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1998. Un llibre apologetic i filo-carlista a Alexandra WILHELMSSEN, *La formación del pensamiento político del carlismo (1810-1875)*, Actas, Madrid 1995; una perspectiva biogràfica d'un dels ideòlegs del carlisme del Sexenni a Jose Luis VILLACORTA, *La derrota intelectual del carlismo. Aparisi y Guizarro frente al siglo*, Desclee de Brouwer, Bilbao 1990.

⁴¹ GARMENDIA, V., "La última guerra carlista: ¿una guerra contra la burguesía?", a *Industrialización y nacionalismo*, op. cit., pàgs. 355-365.

Un terreny fèrtil de recerca podria ser l'anàlisi de la pràctica política i social de l'administració carlina, mentre aquesta va governar en el transcurs de les guerres. La distància existent entre el discurs ideològic i les pràctiques polítiques reals, ens permetria de veure millor els veritables objectius del carlisme, l'autèntica naturalesa política del moviment. En aquest sentit, els treballs de Pere Anguera per la primera guerra, i els de Julio Montero pel darrer conflicte en el País Basc, poden iniciar tot un camp fecund de resultats (42).

La figura del monarca, de Carles VIIè, tot i no ser un dels mòbils fonamentals que expliqui l'adscripció al carlisme, pensem que va tenir més importància que no el seu avantpassat, Carles Vè. La seva popularització en un context de crisi dinàstica, va ser un factor gens menyspreable d'atracció política. El carlisme podia aparèixer com una més de les ofertes monàrquiques existents.

Així mateix, durant aquells anys van començar a configurar-se els rudiments d'una cultura política carlina. Aquesta recollia tradicions anteriors i va servir de base per al carlisme de la Restauració, on es va desenvolupar i enriquir més abastament. Diversos factors la van formar: un ideari, l'entramat simbòlic format per la imatge del rei i el panteó de cabdills i d'herois, l'adopció d'un cert calendari, entre d'altres; aquests eren els elements referencials bàsics a través dels quals aparèixer com una comunitat alternativa a la societat liberal. La formació d'una cultura política pròpia, integrant components procedents de l'univers cultural catòlic, va contribuir a la pervivència del moviment (43).

Per a Jaume Vicens i Vives el carlisme de la tercera guerra no va constituir un dels eixos explicatius de la Catalunya del període. Com és prou sabut, la seva principal preocupació fou el fracàs de la burgesia catalana en la construcció d'un Estat modern, concorde amb el projecte social que representava. Les dificultats principals

---

42 Vegeu novament Pere ANGUERA, *Déu, Rei i Fam...* op. cit., pàgs. 425-506; pel primer conflicte interessa la documentació que ha treballat en aquest camp Josep M. MUNDET i GIFRE, *La primera guerra...* op. cit., pàgs. 169-196. Julio MONTERO DIAZ, *El estado carlista, Principios teóricos y práctica política (1872-1876)*, Actas, Madrid 1992, malgrat que l'autor pot ser li dona un to a la seva recerca poc amatent a les repercussions socials de les ordres carlines. A Catalunya, una aproximació a aquestes qüestions a Lluís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, "A Dios rogando y con el mazo dando: monopolio de la violencia y conflicto político en la última guerra carlista en Cataluña (1872-1876)", a *Vasconia*, núm. 26 (Bilbao 1998), pàgs. 191-208.

43 Alguns conceptes manlevats de Ferdinand TÖNNIES, *Comunitat i Associació*, Edicions 62, Barcelona 1984. Vegeu el nostre primer treball Gemma RUBI, Lluís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, "Boines i margarides: el carlisme i les cultures polítiques a la Catalunya contemporània", a J.M. SOLE i SABATE (Dir.), *Literatura, Cultura i Carlisme*, Columna (Barcelona 1995), pàgs. 431-447. Un desenvolupament força renovat d'aquest treball sortirà publicat properament a la revista *Trienio*, amb el títol "El carlismo en la Cataluña contemporánea: tradición histórica y cultura política". Posteriorment, vegeu l'article de Jordi CANAL, "La gran familia. Estructuras e imágenes familiares en la cultura política carlista", a R. CRUZ i R. PEREZ LEDESMA (Eds.) *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza Universidad, (Madrid 1997) pàgs. 99-136.

per impulsar aquest projecte no van procedir tant de factors interns com externs: el pes de l'oligarquia agrarista espanyola en els aparells de poder centrals. En tot cas, el carlisme mai no constituí un entrebanc per a la bona marxa del Principat, comparable al de les bullangues o les reivindicacions dels federals intransigents. Per contra, a J. Vicens li interessaren més aviat les repercussions que, per al sorgiment d'un regionalisme català, tingué la guerra dels matiners. En aquesta línia, doncs, el tercer carlisme de Vicens va tenir importància per l'aparició d'una reivindicació de caràcter foralista (44). Això no representa cap retret per un eminent historiador com Vicens, donades les condicions generals de la historiografia en la qual es va moure, però val la pena esmentar-lo en tant en quant les seves preocupacions principals van poder condicionar la producció historiogràfica posterior.

Certament, la vinculació entre foralisme i carlisme ha estat un dels terrenys privilegiats de polèmica. Molt més que a Catalunya, on el foralisme carlí va servir de coartada per ampliar per la dreta el primer catalanisme, és en el País Basc on el tema ha estat conreat amb més profunditat. El nucli de la polèmica l'ha produït la vinculació entre el foralisme carlí i el nacionalisme basc. És aquest un dels temes, doncs, on més es s'aprecia la relació entre "determinacions socials i categories historiogràfiques", esmentades per Gonzalo Pasamar i Ignacio Peiro (45). Una situació on les demandes polítiques i socials actuals, han portat a la centralitat que el foralisme té en la seva historiografia.

Han estat els historiadors residents al País Basc o professors d'Universitat del sud de França, els que més s'han prodigat en aquesta posició. El ventall d'autors va des d'una Idola Estornés Zubizarreta fins a José Extramiana i Vicente Garmendia. La primera autora presenta el foralisme com l'autèntica ànima de les guerres carlines, un clar precedent del bizcaitarrisme de final de segle. Per a José Extramiana, abans de 1868, les classes dominants basques es van identificar preferentment amb Isabel II i no amb el carlisme. Amb tot, les divisions es van escurçar davant l'intent de reformes fiscals. Els foralistes bascos, com ara un Ortiz de Zárate, van ser precursors del nacionalisme, en concret, en expressió de l'autor, pre-nacionalistes. La mateixa dinàmica de la guerra afavorí l'afermament d'un sentiment comunitari, una "consciència nacional", encara que l'autor, segons el nostre parer, no reixeix a explicar com es va produir la superació de l'anterior esperit provincialista. En darrer lloc,

---

44 VICENS i VIVES, Jaume; LLORENS, Montserrat, *Industrials i Polítics (segle XIX), Historia de Catalunya. Biografies Catalanes*, Vol. 11, Ed. Vicens Vives, Barcelona 1983. La referència concreta a les pàgines 280-281. Aquest corrent es va veure sustentat per la publicació del llibre de Joan CAMPS i GIRO, *La guerra dels Matiners i el catalanisme polític (1846-1849)*, Curial, Barcelona 1978.

45 Dels autors Gonzalo PASAMAR ALZURIA i Ignacio PEIRO MARTIN, *Historiografía y práctica social en España*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa 1987.

Vicente Garmendia parlà d'un "primitiu nacionalisme" de base foral, vinculat tàcticament al carlisme, però, en el fons, independent (46).

Possiblement com una reacció en contra de l'estreta relació històrica entre foralisme i dreta basca, altres autors han volgut valorar l'existència d'un foralisme d'arrel liberal, qüestió que J. Extramiana es mostrava reticent a acceptar. L'aportació clàssica més notable ha estat la de Julio Aróstegui, des del moment que trencà la identificació única entre carlisme i foralisme, i la correspondència entre el liberalisme basc i el centralisme. Per aquest autor, el foralisme va ser producte d'una aliança conjuntural, d'una instrumentalització per part dels dirigents carlins dels sentiments forals de la població. Darrerament, Mikel Urquijo y Goitia, ha afegit més complexitat al debat; per l'autor, cal fer notar l'existència d'una "identitat foral", compartida entre els defensors d'un règim privilegiat (carlins i liberals), enfront els sectors uniformitzadors. No es tractava, però, d'un plantejament deliberadament nacionalista, encara que posteriorment hi podem trobar elements provinents del foralisme carlí anterior (47).

Les vinculacions massa automàtiques entre el foralisme carlí i el nacionalisme, no han de deixar les portes tancades a l'estudi dels conflictes apareguts entre identitats patriòtiques confrontades, en el procés de formació de l'Estat liberal a Espanya. Altre cop, Vicente Garmendia ha utilitzat una gran quantitat de materials, provinents del discurs dels dirigents carlins i de les bases populars. L'autor ha pogut constatar l'existència d'un sentiment foral de llarga durada, tal vegada massa indiferenciat respecte al de la primera guerra, quan ja s'havia deixat notar l'acció centralitzadora de l'Estat liberal. Res semblant no tenim a Catalunya, deixant de banda els suggerents estudis de Pere Angeura pel que fa al primer carlisme, i els

---

46 Alguns dels seus treballs més coneguts en aquest aspecte a Idoia ESTORNES ZUBIZARRETA, *Carlismo y abolición foral*, Ed. Auñamendi, San Sebastián 1976; José EXTRAMIANA, "Regionalismo y pre-nacionalismo en el País Vasco del siglo XIX", a *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativo. Actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia*, (UAB 1985), pàgs. 387-400; Vicente GARMENDIA, *La ideología carlista. En los orígenes del nacionalismo vasco*, Diputación Foral de Guipúzcoa, San Sebastián 1982.

47 Vegeu Julio AROSTEGUI, "El carlismo y los fueros vasco-navarros", a *Historia del Pueblo Vasco*, Erein, (San Sebastián 1979), pàgs. 71-135; més recent, els treballs de Carlos BLANCO OLAETXEA, *Los liberales fueristas guipuzcoanos, 1833-1876*, Ed. de la Caja de Ahorros de Guipúzcoa, San Sebastián 1982, i el de María Cruz MINA APAT, "Ideología, Fueros y Modernización. La Metamorfosis del Fuerismo. II: siglos XIX y XX", a *Historia Contemporánea. Cambios sociales y modernización*, núm. 4 (Universidad del País vasco 1990), pàgs. 89-132. Per últim, Mikel URQUIJO GOITIA, "Fueros y Revolución en el origen de la II Guerra Carlista", a *Vasconia*, núm. 26 (Bilbao 1998) pàgs. 165-178.

contactes entre l'integrisme i el primer catalanisme, tractats per l'autor (48).

Sabem poc d'aspectes claus com ara la forma com les classes dominants locals es van sentir amenaçades per la nova administració i societat liberals. ¿Com es van alterar els privilegis d'aquells qui dominaven l'espai local durant la revolució liberal? ¿Com es va articular el patriotisme espanyol i els diversos patriotismes català i basc al llarg del segle XIX? ¿Existí un doble patriotisme, complementari, o de quina forma eren contraposats? Gran part dels estudis haurien d'anar en una doble direcció. Una, conèixer els mecanismes d'integració i els de rebuig, generats per l'Estat liberal en el decurs del segle, en el qual l'exèrcit, l'Església, la família o l'escola, jugaren papers cabdals. En segon lloc, trencar l'equació en la qual el foralisme carlí s'identifica al foralisme basc. L'existència d'una reivindicació carlista foral a Catalunya en el Sexenni democràtic, i l'assumpció del foralisme en bona part del carlisme espanyol, com una forma més d'evitar la penetració del liberalisme, ens hauria de fer repensar el tema.

En definitiva, la recerca sobre el carlisme està demostrant ser un camp fèrtil d'anàlisi sobre problemes de naturalesa més general. Al cap i a la fi, permet d'entrar en temàtiques sobre el sentit de la política i les relacions socials en els àmbits on el carlisme es va deixar notar. Permet d'interrogar-nos també, sobre els fenòmens de canvi i de continuïtat, i sobre les relacions de dependència i subordinació socials. Entendre, alhora, el caràcter extremadament conflictiu de la societat catalana, i el protagonisme d'aquells que des de la talaia guerrillera, o des del propagandisme catòlic, van cercar un ordre alternatiu al liberalisme polític i al perill revolucionari. Ens ajuda, doncs, a comprendre millor l'evolució del règim liberal i la consolidació de la societat burgesa a Catalunya i a Espanya.

---

48 De Pere ANGUERA, *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995; "Catalanisme integrista", a D.D.A.A., *El catalanisme conservador*, Cercle d'Estudis Històrics i Locals, (Girona 1996), pàgs. 27-54, i *Els precedents del catalanisme. Entre els carlins i els liberals*, Agrupació Fotogràfica de Reus, 1995. Un estudi concret sobre aquestes relacions a Jordi CANAL, "El carlisme catalanista a la fi del segle XIX: Joan Bardina i "Lo Mestre Titas" (1897-1900)", a *Recerques*, núm. 34, Curial, (Barcelona 1996), pàgs. 47-71.

CAPITOL 2n. CANVI POLÍTIC, MOBILITZACIO CATOLICA I REVIFAMENT DEL CARLISME.

2.1. El Carlisme polític. (49)

2.1.1. La refundació del Carlisme, 1868-1869. L'aixecament armat d'estiu de 1869.

El Carlisme havia entrat en via morta després del fracàs del cop de Sant Carles de la Ràpita el 1860. El seu descrèdit polític i militar el va portar a ser vist com un record pertanyent al passat. Ser titllat de carlí a l'alçada de 1865 o 1866, podia ser encara una etiqueta simbòlica utilitzada en la delimitació de fronteres polítiques locals, o servir per a designar les persones que havien format part d'aquesta tradició. Situats en aquest context, si volem fer intel·ligible la revifalla del Carlisme, l'hauréem de posar en relació amb els esdeveniments polítics desencadenats arran de la crisi del moderantisme isabelí i de la posterior revolució democràtica de setembre de 1868. El reviscolament del Carlisme és en bona part producte de l'apertura d'una nova situació política, al costat d'altres canvis d'ordre més general i de llarga durada, que afectaran a la recomposició de la dreta catòlica a partir de la consolidació de l'Estat liberal a meitat de segle XIX. Alhora, fóra bo precisar quins van ser els eixos del conflicte polític i social que van travessar la Catalunya del Sexenni. El reconeixement d'aquestes clivelles ens permetrà de situar el Carlisme en el terreny de les fractures, les divisòries i línies de conflictivitat que, en darrer terme explicaran el seu aliniament polític i la preparació de la sortida armada.

En primera línia explicativa hem de posar de relleu la problemàtica derivada de la politització, organització i mobilització de l'obrerisme, així com de sectors populars liderats pel republicanisme federal. D'aquests processos es derivaria

---

⁴⁹ Aquest apartat segueix en part la línia exposada en el meu llibre titulat *L'aristocràcia d'Espardenya. La mobilització política del Carlisme català enfront de la revolució democràtica (1868-1872)* (en premsa), resultat d'un antic treball de nou crèdits presentat a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1992 amb el títol *Entre el sermó i el trabuc*, i dirigit pel catedràtic Borja de Riquer i Permanyer. Utilitzem com a font de primera mà bibliogràfica el llibre de Joaquim BOLOS I SADERRA, *El Carlismo en Cataluña. Conspiraciones en los años 1869-70-71. Memorias inéditas de un general*, Rafael Casulleras, Barcelona 1930. També hem emprat testimonis i memòries d'altres carlins rellevants com ara José Ruiz de Larramendi, Martí de Riquer i Comelles, a més de l'esmentat Francesc de Segarra i de Ferran. Alhora, cal destacar l'estudi de la premsa carlina catalana i espanyola del període, la documentació existent en arxius consulars de Madrid, Perpinyà i París, i altres fons diversos com els del Servicio Histórico Militar i el fons Antonio Pirala de la Real Academia de la Historia.

la visió catastrofista que del canvi polític tenia el carlisme, fins al punt que una correspondència de Caldetas adreçada al diari carlí barceloní *La Convicción* l'octubre de 1870 descrivia com la visió d'uns fenòmens atmosfèrics li van fer recordar "que siendo niño observé en Valencia otro fenómeno de la misma naturaleza, y por cierto que fué el año 48, año de guerras, pestes, y grandes calamidades como el presente" (50). La implantació de la Internacional i els successos de la Comuna no serien més, segons aquesta percepció, que un "cataclisme social", fill pròdig dels principis polítics liberals: "La Internacional no és més que'l lliberalisme en las fàbricas, y com que viu en aqueixas per això és brusco, li falta lo puliment de la civilisació moderna". La publicació carlina *Lo Mestre Titas* burxava d'aquesta manera al pusillànime liberalisme benestant: "Si temeu tacar-vos de cera, vos tacara'l petroleo; si no voleu D. Carlos tindreu la Comuna, y cuidado que la Comuna espanyola será mil vegadas més terrible que la Comuna francesa" (51). Així, quan les circumstàncies bèl·liques ho van permetre, el carlisme va destruir locals i dependències associatives obreres, al costat d'altres pertanyents a formacions polítiques republicanes i monàrquiques constitucionals. A tall d'exemple, el juliol de 1873, a Igualada, es va incendiar l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera. Paral·lelament, les possibilitats de comunicació i de reunió de l'obrerisme es van tornar extremes en les zones on el carlisme hi predominà; abans, fins i tot, de la seva dessarticulació de la mà d'agents governamentals. En tot cas, formant part de la seva avantguarda més dretana, d'una ofensiva social d'ordre que obeeix a un espectre conservador de naturalesa més àmplia.

En segon lloc, hem de tenir en compte el conflicte derivat de la lluita pel control del poder polític local, després de les expectatives de canvi i frustració que generà l'aplicació del sufragi universal masculí. Al llarg del segle XIX, el poder municipal assumí un rol cada cop més destacat en la regulació dels conflictes. En aquest context va ser prioritari l'apropiació del poder local. El lideratge de molts dels que abans de la Gloriosa ocupaven alcaldies i poc després s'identificaren amb el carlisme (Lleida, Vic, Girona, Olot...), al capdavant d'ajuntaments i diputacions provincials, va veure progressivament deteriorada la seva influència política local. Les freqüents queixes carlines contra les forces de voluntaris de la llibertat, la coneguda "partida de la porra", expressava la seva incapacitat per a dotar-se d'instruments coercitius eficaços i al seu abast.

En tercer lloc, les dificultats en l'accés al mercat de treball resultant de la crisi econòmica anterior a 1868, i la continuïtat de fenòmens pertorbadors com ara la

---

50 L'autor de la carta es referia a "espectáculos celestes nocturnos", fenòmens solars que li van impressionar algun dels darrers dies del mes d'octubre de 1870. *La Convicción*, núm. 322, 1 de novembre del 1870.

51 Article aparegut a *Lo Mestre Titas*, Barcelona, núm. 153, de 18 de novembre de 1871, resposta als discursos que Baldomer Lostau va fer en el Congrés sobre la matèria.

delinqüència rural. Les crides de propietaris i hisendats van ser constants en relació a la desprotecció dels seus interessos privats. En aquest sentit, el carlisme va representar una clara opció conservadora antiliberal i ultracatòlica, una alternativa de reconquesta de l'ordre i de respecte per la propietat capitalista. Durant la guerra, algunes iniciatives com la restauració del cos de mossos d'esquadra i la implantació generalitzada del sometent representaran, entre d'altres coses, la institucionalització provisional dels seus propis instruments d'ordre públic.

Un altre aspecte d'enorme importància va ser l'agudització del conflicte clerical i anticlerical. Va reforçar tota una esquerda social i ideològica en l'interior de les col·lectivitats, que tindria continuïtat en el règim de la Restauració, com a mínim. La formació del catolicisme polític, que enfonsa les seves arrels en els anys inicials del pontificat de Pius IXè, aportà al carlisme el bo i millor dels seus dirigents en les juntes electorals i els cercles i clubs carlistes. La guerra serà vista per aquests elements com el resultat d'un conflicte ideològic i de civilització de més gran abast: una croada per a construir un regnat social catòlic, enfront de la cultura i la societat liberals.

En cinquè lloc, la profunda crisi hisendística de l'Estat i de les corporacions locals, que portà a un augment imparable del deute dels ajuntaments. En aquesta situació recau un considerable dèficit de confiança entre les corporacions locals i les autoritats recaptatòries; una situació que formà part del deteriorat clima de relacions existent entre aquestes institucions durant el període bèl·lic.

Per últim, el rebuig al sistema de quintes, compartit des d'òptiques diferents i per una gran part del ventall polític. Aquesta conflictivitat no va ser característica del Sexenni, ans al contrari, constitueix una de les oposicions polítiques que més va restar legitimat a l'Estat liberal des dels seus inicis. La manca d'acompliment de les seves promeses per part de les autoritats va ser un terreny adobat per a les crítiques provinents del republicanisme, però també des de la dreta "populista" carlista. Amb tot, les expectatives existents van crear una dinàmica política de reivindicacions i protestes especialment viva. Les dificultats de l'exèrcit i dels governs en les successives reclutes van malbaratar el crèdit polític de les autoritats. En aquesta línia, quan el carlisme institucionalitzat va intentar establir un sistema de recluta formal durant 1874, va trobar resistències i la seva imatge política quedarà malmesa. Entorn del control dels joves en edat militar i dels recursos fiscals dels pobles, s'establirà una dura competència que marcarà el pols quotidià en més de tres anys de guerra.

Tot i reconèixer el paper catalitzador que va tenir la Gloriosa respecte la reparició pública del carlisme, considerem que l'agitació del seu grup dirigent pertany a una etapa immediatament anterior: al període de la crisi i descomposició final de la monarquia isabelina, 1865-1868. Una hipòtesi que recerques futures permetran d'establir la seva verossimilitud. Un cop superat el problema successori entre pare i fill, Don Juan i Don Carlos de Borbon, el carlisme estigué en condicions de llançar la seva oferta a les restes d'antics combatents veterans i als joves catòlics polititzats

de levita i botins. Un dels primers actes inaugurals del nou carlisme tindrà lloc en el "Consejo de Londres" que ocupà diverses sessions del mes de juliol de 1868. En aquesta reunió comparegueren persones provinents tant de la tradició carlista com dels antics neo-catòlics. Una barreja que definirà el tipus de personal polític característic del futur carlisme dirigent.

L'anar i venir de carlins a la "petita cort" carlina a París, al llarg dels primers mesos de la revolució setembrina, serví per ratificar velles i noves fidelitats, avançar en l'escalafó militar i crear una extensa xarxa de jerarquies en la primerenca organització. Antigues espases com les de Rafael Tristany i Josep Estarús, la família del Marquès de Tamarit, ric propietari de la província de Tarragona, o escriptors com Josep Maria Carulla i antics diputats com Pau de Barnola, són alguns dels exemples catalans més rellevants. Un partit que començava a treballar entorn de tres fronts principals. El primer, segons l'acordat a Londres, popularitzar la imatge de D. Carlos a través de la premsa i la propaganda; el segon, establir relacions amb els nuclis catòlico-legitimistes i la diplomàcia d'arreu d'Europa; el tercer, disposar de finançament per a la preparació d'un cop militar. Un dels primers organismes que es crearà amb la finalitat d'assessorar al pretendent va ser l'anomenat Consell de Don Carlos, que funcionà a París entre els mesos d'abril i juny de 1869. De la vintena de membres que el van constituir, hi van participar de nou el Marquès de Tamarit i Rafael Tristany, el Marquès de Benavent, i antics coneguts del carlisme català com Gaspar Díaz de Labandero i Hermenegildo Díaz de Cevallos.

L'organització que es va dotar el carlisme espanyol i català durant 1868 i 1869 (52), va respondre a una estructura jeràrquica en la qual Don Carlos i el seu nucli de consellers més reduït ocupaven els esglaons principals. L'espai conspiratiu estava format pels grups de veterans i homes significats que esperaven el senyal propici a l'altra banda de la frontera, a Perpinyà, Pau i Baiona. Al seu costat, una xarxa de responsables enquadrats de dalt a baix pels comandants generals regionals, els comissaris regis provincials i els caps de les juntes d'armament i de defensa de districte i les locals. Complementant aquest entramat, el carlisme públic el formava una legió de periodistes, advocats i homes d'església, dedicats al conreu de l'exercici periodístic i propagandístic, preocupats per mantenir sota el seu control ajuntaments, diputacions provincials, o les actes de diputat de la seva respectiva demarcació electoral.

Cabdills històrics reconeguts com els ja esmentats Rafael Tristany i

---

52 Sens dubte, una de les obres que primer i millor va considerar la nova organització carlina ha estat la ja clàssica de Begoña URIGÜEN, *Orígenes y evolución de la derecha española...* op. cit, al costat de llibres d'època com el de Julio NOMBELA, *La bandera carlista en 1871. Historia del desarrollo y organización del partido carlista desde la revolución de septiembre, exposición de sus aspiraciones, reseña tan verídica como lastimosa de la última campaña electoral y biografías y retratos de los senadores y diputados carlistas elegidos por el voto de la nación*, Madrid, 2, vols. Pel que fa al català i al conjunt espanyol vegeu també el meu llibre *L'aristocràcia d'espardenya...* op. cit. (en premsa).

Josep Estartús, figuraven com a comandants militars de les províncies de Tarragona i Girona, respectivament. Barcelona estava assignada nominalment a Ramon Cabrera, tot i esperant la seva incorporació, i per Lleida l'antic company d'armes Andreu Torres. Els comissaris regis, escarregats de nomenar els membres de les juntes, tenien com a principal missió la de proporcionar armes, municions i contactes amb l'oficialitat de les casernes. No sempre van estar ocupades per individus d'influència reconeguda per tota la família carlina. Es va reclutar preferentment entre propietaris i hisendats influents: Pau de Barnola, el Marquès de Tamarit (Antoni de Suelves), el Marquès de Benavent (Martí de Riquer i Comelles), així com Francesc Segarra i de Ferran, Josep de Solà Morales, Josep Iglésias, entre d'altres.

Pel que fa al carlisme públic, l'activitat de joves periodistes i advocats sortits d'universitat se centrava en la tribuna que oferien publicacions com *El Criterio Católico* de Barcelona, *El Norte de Gerona*, *Lo Mestre Titas*, a Barcelona, i *El Faro Manresano*. Aquestes plataformes, juntament a la degana de la premsa carlina espanyola *La Esperanza*, serviren per a preparar candidatures de signe catòlic en els comicis de gener de 1869, o per participar en el debat polític que acompanyà l'elaboració de la constitució d'aquell mateix any. Gent com Lluís Maria de Llauder, Ramon Vinader i el dominic empordanès Joan Planas i Congost, són un petit compendi de la mena de capital humà existent en el carlisme polític català anterior a la contesa bèl·lica.

Paral·lelament a l'establiment del nou règim polític, aflorí un tipus de tensions entre bàndols locals que eren producte de conflictes d'arrel més fonda. Eren problemes que enfrontaven al grup de propietaris benestants, al clergat parroquial i les seves clientele, d'una banda, enfront d'altres sectors benestants de tradició política liberal, alguns d'ells lliurepensadors, al costat de grups socials populars, de l'altre. Així, simultàniament als treballs bèl·licistes, se succeïren topades entre civils de gènere divers, i que persistiran fins ben entrada la guerra: insults, càntics difamatoris, ostentació de boines i visques a Carles Villè i algun que altre cop de puny i ganivetada. Aldarulls repartits per l'Empordà i la Selva, per Vic, Manresa i Lleida. Només cal recordar l'impacte que a tot Espanya causà l'assassinat del governador civil de Burgos el 25 de gener d'aquell any en l'edifici de la mateixa catedral, a causa de l'excitació produïda pel decret d'incautació dels arxius i biblioteques eclesiàstics dictaminat poques setmanes abans. O la reacció a la cèlebre "sessió de les blasfèmies", en el Congrés de Diputats el 26 d'abril, protagonitzada pel republicà federal empordanès Francesc Sunyer i Capdevila, primer alcalde de Barcelona per elecció popular. Al callu del conflicte clerical i de l'oposició a la llibertat de cultes, el carlisme va anant comprant guarnicions i enquadrant voluntaris per a les partides d'ambdues parts de la frontera.

Durant la primavera de 1869 el moviment conspiratiu va anant prenent cos. Durant el mes de maig i juny s'establiren negociacions amb oficials compromesos de les casernes de Barcelona, Figueres, Lleida, La Seu d'Urgell, Tortosa i Tarragona.

Pràcticament per tot Catalunya. Una conspiració que formava part d'un pla més vast, espanyol, amb la ciutat de Pamplona com l'altre centre impulsor. De totes maneres, la iniciativa del moviment, el pes fort de l'aixecament, l'havia de portar Catalunya. És important tenir en compte que va ser en el Principat on es dipositaven les il·lusions, i així es va mantenir fins el 1872. El carlisme català no va ser perifèric respecte a l'organització conspirativa espanyola. En una carta reservada del conseller militar Joaquín Elio a Don Carlos li digué que: "o un gran movimiento esta semana en Cataluña con algo de ejército, o suspenderlo en todas partes y separarse V.M. de la frontera" (53). El mateix pretendent s'havia internat a Espanya, dies abans d'aquesta comunicació, a l'alçada de Montalbà (Vallespir). La insòlita expedició va transcórrer entre el 5 i el 12 de juliol, amb l'objectiu de trepitjar la terra del seu país, després de romandre unes setmanes cansat d'esperar el pronunciament promès del castell de Sant Ferran de Figueres (54). La dificultat a comprar armes així com el recel dels militars governamentals a compartir riscos amb paisans, aconsellaren a considerar les partides tradicionals tan sols com un instrument d'ajut auxiliar. El pes principal el portaria l'exèrcit aixecat en nom de Don Carles. No es volien repetir les imatges poc simpàtiques a l'ordre, de partides manades per capellans trabucaires o per pagesos poc habituats a la disciplina castrense. El cas és que les temptatives realitzades amb aquests oficials fracassarien, a causa de la vigilància del govern i a la mal confiança envers un moviment amb escasses possibilitats de triomf.

El gruix de l'aixecament d'estiu del 1869 s'estén des de principi d'agost als primers dies de setembre. En tot l'Estat espanyol el moviment aplegà prop de 5.600 homes, d'entre els quals 1.500 corresponien al Principat, repartits en unes 25 partides. Un nombre semblant al català es llençà al País Valencià, i la resta dividits entre Ciutat Reial i Toledo (500), Palència i Lleó (500), Castella la Vella (400), Navarra

---

53 Joaquín Elio començava dient que feia dies que no rebia cap notícia, "ni diarios ni particulares hablan del Principado sobre el que fundábamos nuestras esperanzas. (...) Si dentro de determinados días no pueden hacer en Cataluña el movimiento que vienen ofreciendo hace tanto tiempo, es preciso suspenderlo, y suspenderlo en todas partes". Hem de considerar que la carta va ser escrita quan l'aixecament estava perdut, el 29 d'agost del 1869. Fons Antonio Pirala, 9/6863, Biblioteca de la Real Academia de la Historia (B.R.A.H.).

54 L'expedició explicada per Marquès de Benavent, Martí de Riquer i de Comelles, en una memòria titulada "Apuntes sobre la primera entrada del Rey N.S. D. Carlos 7o. en España, que el Marqués de Benavent dedica a su buen amigo Don Guillermo Estrada", Pau, 25 de març del 1874, 13 pàgs., a fons Antonio Pirala, 9/6863, B.R.A.H. D'altra banda, segons un document de la Secretaria del Duc de Madrid (Don Carlos), es donaven instruccions concretes sobre el caràcter de l'aixecament: "El movimiento debe iniciarse simultáneamente en Cataluña, con los castillos de Montjuich y Figueras y la mayor parte de las fuerzas militares que guarnecen la provincia; en Navarra, con las plazas de Pamplona y San Sebastián y una gran parte de las tropas; en Castilla la Vieja, con la guarnición de Valladolid y Burgos. La guarnición de Madrid está comprometida a pasarse a los carlistas en cuanto la saquen a campaña. La señal del alzamiento será cuando el Rey lance su Manifiesto a la Nación y pase la frontera". 1 de juny de 1869, fons Antonio Pirala, 9/6863, B.R.A.H.

i Alava (600), i Aragó (400) i Extremadura (200). A Catalunya el moviment contempla un conglomerat de nuclis organitzats des del Rosselló i el Vallespir, a les partides del districte de Vic i el Montseny, les del Berguedà, la Garrotxa i l'Anoia. Una geografia que recordarà a la de la darrera carlinada, amb una aportació notable dels respectius elements urbans. Una bona part d'aquestes partides i dels treballs d'organització van estar dirigides per antics capitosts de la primera i segona guerres: Rafael Tristany, Francesc Savalls, Joan Castells, famílies carlines de sempre com els Plandolít de la Seu d'Urgell i Andorra, o els Riquer, "senyors d'Enfesta" prop de Calaf. La resta de participants en l'aixecament va resultar una primerenca barreja de voluntaris carlins i de desertors i militars procedents de l'exèrcit regular, filials molts d'ells en la frontera francesa (55).

En efecte, l'oposició al sistema de quintes i, en bona mesura, la situació de misèria i crisi social per la qual travessava el país des de feia uns anys, permetien de crear un clima propici al reclutament carlí. A més, el creixement demogràfic del camp català havia portat a una saturació tal, que no era difícil trobar joves disposats a agafar les armes per vuit rals. Convé recordar les conegudes paraules de Ramon Puig Blanquer, antic carlí de Tortellà i convertit al republicanisme, adreçades a Elie Reclus en el seu viatge per les comarques gironines el novembre de 1868: en les muntanyes sempre podria trobar molts homes disposats a combatre per Don Carlos a canvi de tres pessetes al dia; ara, en canvi, per la República només caldrien dues pessetes i obtindria el mateix nombre d'homes (56). El testimoni ens suggereix la rellevància de la combinació entre una cultura insurreccionalista adobada al llarg de tot el segle, i un estat social de pobresa i inestabilitat per part de molts joves en edat d'accés al mercat laboral. Una situació a la qual havia portat l'enorme conflictivitat existent a Catalunya al llarg de tot el segle. Antonio Caballero de Rodas, un antic militar conservador, assenyalava l'existència d'homes que havien fet de l'exercici de les armes una professió: "Poco les importa la bandera con que se les brinde; su objeto, pónganse gorro frigio o la boina, es empuñar el fusil para vivir a costa del país" (57).

Un aixecament, finalment, que va quedar fàcilment desarticulat davant la manca de coordinació entre els nuclis conspiratius carlins, i la frustració creada per les expectatives dels militars compromesos a les casernes. Molts diners quedaren

---

⁵⁵ Agraeixo a la família Riquer la consulta del seu arxiu particular, caixa 76, on existeixen les filiacions dels incorporats en el Vallespir. Vegeu: Martí de RIQUER, *Quinze generacions d'una família catalana*, Quaderns Crema, Barcelona 1998.

⁵⁶ Text d'Eliseu Reclus reproduït per Josep CLARA a *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, Diputació de Girona, Girona 1986, pàgs. 333-346.

⁵⁷ Sèrie d'articles titulats "La Guerra Civil", Antonio Caballero de Rodas, *Diario de Barcelona*, núm. 73, març 1875, pàg. 2726.

esmerçats en la compra d'armes i voluntats que no aparegueren per enlloc. El resultat va ser el de desenes d'empresonats -entre ells Joan Castells i els seus subordinats en el castell de Montjuïc- i la incapacitat per a oferir la més mínima resistència a les columnes de tropa. L'aixecament immediatament posterior protagonitzat pels republicans federals el setembre de 1869, va permetre, probablement, de restar atenció a les dimensions reals del seu fracàs. No obstant això, les conseqüències del cop carlí frustrat van generar una enorme desconfiança de les bases conspiratives carlines, sobre aquells elements dirigits que havien demostrat la seva ineficàcia l'estiu del 1869.

2.1.2. El carlisme organitzat: cercles, juntes i participació electoral.

A partir de 1870 el carlisme bastí a tot Espanya una estructura organitzativa que el portarà a desenvolupar una intensa activitat electoral, i a aparèixer com un partit amb una certa vida política interna i com una sòlida alternativa, tot i que minoritària, en el panorama polític general. En conjunt, el carlisme experimentarà un procés de modernització que revifarà els seus quadres dirigits, a través d'una formidable empresa propagandística i del relatiu èxit electoral i social aconseguit gràcies al sistema de juntes i la creació de casinos i cercles.

Va ser Ramon Cabrera l'encarregat de treure al partit carlí de la incertesa i la crisi a la qual estava sotmès des de l'aixecament d'agost. El cabdill tortosí havia estat temptat pel mateix Don Carlos per a fer-se càrrec de la direcció, oferiment desestimat en reiterades ocasions. No sembla clar el perquè del canvi d'opinió. Tal vegada per al vell veterà s'albirà la possibilitat de fer entrar al carlisme en una nova dinàmica, que privilegiés l'acció política per sobre de la militar, però sense renunciar a aquesta en cap moment. El gener de 1870 va néixer l'"Asociación Católico-Monárquica", nom oficial de la nova organització carlista. En poc temps es formà una junta central de dinou membres, amb escassa representació catalana, si exceptuem Ramon Vinader, afincat de feia temps a Madrid. Es tractava d'una estructura molt jeràrquica. La Junta Central controlava les juntes provincials i al seu temps aquestes a les de districte i les locals. En realitat eren comitès de notables, grups de dirigits dedicats a transmetre les ordres de la superioritat, circulars del pretendent o de la Junta Central, i de coordinar els treballs electorals i de propaganda. Paral·lelament, començaren a constituir-se en la clandestinitat juntes d'armament i defensa, amb la finalitat de preparar un cop militar amb garanties.

Un dels factors que portà al desacord i el trencament definitiu amb Ramon Cabrera va ser la defensa que va fer el tortosí de la llibertat de pràctica religiosa en l'esfera privada. La seva dimissió va provocar un terratrèmol en el partit que va ser subsanat provisionalment en la reunió de Vevey (Suïssa, abril de 1870).

Tot i això, el projecte de les juntes dissenyat per Cabrera, va continuar perquè era una excel·lent plataforma política pels nous carlins, com ara els advocats, periodistes, o simplement per als propietaris benestants provinents d'ambients carlins. L'experiència posterior de juntes i casinos demostrarà que van ser útils per a encarrilar la mobilització política del carlo-catolicisme, i per a oferir garanties legalistes i d'ordre als sectors socials més conservadors. A més, les juntes representaven veritables tribunes alternatives al poder local. En cas que es produís un canvi polític en sentit carlí, les juntes provincials serien les encarregades de substituir les diputacions, i les juntes de districte i les locals de canviar els ajuntaments amb el seu propi personal.

La formació de juntes a Catalunya seguí el mateix ritme de les formades arreu de l'Estat. Un ritme d'organització i de mobilització tan ràpid com el del republicanisme. Les de Girona i Lleida es van crear durant el mes de febrer, i les de Barcelona i Tarragona amb posterioritat, per culpa de problemes de capitalitat i coordinació amb les de Vic i Tortosa, respectivament. En total es constituïren al llarg de 1870 i 1871 unes 29 juntes de districte (coincidint amb els nuclis principals dels districtes judicials) i 137 juntes locals. Destaca, per la seva extensió, la mobilització dels dirigents carlins de la província de Girona (83 juntes locals) i, en contrast, el desinterès d'àrees tradicionalment carlines com les de Solsona o Berga.

Tot aquest esforç organitzatiu era vist pels elements governamentals com una demostració de força, com una provocació. Des del seu punt de vista no es podia fer la distinció entre àmbit polític i àmbit conspiratiu en el carlisme. Es tractava d'un tot confús, unes estructures de poder paral·leles, una mena de govern en l'ombra on es forjaven els preparatius militars, i per aquesta raó calia impedir el seu desenvolupament. L'informador a la ciutat de Balaguer, d'un dels màxims prohoms del partit progressista, Víctor Balaguer, relatà com s'havia format la junta catòlico-monàrquica a la capital de la Noguera: "el presidente nombrado era el abogado Balcells, consejero provincial que fué en tiempo de González Bravo, vicepresidente el abogado Alós y Secretario el abogado Vila, estos dos últimos alcaldes del mismo gobierno (...); tenemos sin embargo de Gobernador Militar de esta provincia un brigadier de mucha entereza y decisión, e inspira mucha confianza, el Sr. Catalán, que si salen al campo los haremos pedazos" (58).

D'entre els objectius més clars de la nova organització es trobaven el d'oferir a la dreta conservadora i catòlica una sortida a la indolència, a la inactivitat davant el procés de canvi polític que experimentava el país i el context europeu. En la consecució d'aquesta missió va guardar un lloc principal l'aparició de casinos i cercles carlistes. Aquests centres van sorgir en els nuclis urbans, d'acord amb els canvis de

---

⁵⁸ Carta de Juan Ballesteros a Víctor Balaguer, Lleida 21 de febrer de 1870. Museu-Arxiu Víctor Balaguer, Vilanova i la Geltrú. Sabem que el brigadier Manuel Catalán era comandant general de la província de Lleida el 1875.

signe més general que tenien lloc en les relacions socials i les formes de comunicació política a la Catalunya de la segona meitat de segle. Van esdevenir durant el temps de la seva curta existència els més importants espais de vinculació i de vida política entre la diversa militància carlista. Coneixem la formació de 28 cercles i ateneus, en poblacions com ara Vic, Barcelona, Lleida, Manresa, Olot, Igualada o Valls i Montblanc. En aquelles poblacions sense societat carlina molts dels seus addictes van formar part de les juntes dels centres catòlics, que de forma paral·lela s'anaven creant a Ripoll, Berga o Puigcerdà, fins arribar a fundar aproximadament més de 26 per tot el país.

Les activitats desenvolupades en el si dels casinos carlins, van possibilitar al llarg del 1870 d'oferir una imatge més rica del tipus de cultura política que estava configurant. Els casinos i cercles estaven freqüentment situats en edificis propietat d'algun soci benestant, dotats de salons d'un estil burgès refinat. Eren centres dirigits pel bo i millor de la classe carlina local, però que permetien l'accés i la presència popular en actes del partit. Era un espai idoni per a les vetllades literàries i per les exhibicions del cor parroquial de torn. En les representacions i festes organitzades per la comunitat local es cantaven himnes en lloança a Pius IXè, o a Don Carles i Donya Margarita. Es feien discursos aprofitant la vinguda d'algun carlí rellevant i balls que no atemptessin a la moral, enmig d'un decorat ple de referències a la família reial i amb senyeres del Vaticà. Al llarg del 1870, els casinos carlins van intentar oferir alguns serveis com ara classes nocturnes per adults, en contraposició al que s'oferia des d'altres centres i clubs liberals i republicans. A Igualada, en clara resposta a l'activitat de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, es prepararen classes de gramàtica, aritmètica, geografia, escriptura, dibuix, solfeig i doctrina cristiana, per a un centenar d'inscrits. Les lliçons d'història eren donades els dissabtes per l'estudiós local Celestí Campmajó -que arribaria a oficial durant la guerra-, amb matèries com el regnat de Recaredo i la Llei Sàlica (59). Aquesta va ser una experiència que va tenir poc temps per desenvolupar-se, a causa de l'acció fiscalitzadora dels governs civils i de les autoritats governamentals, que suspengueren en nombroses ocasions les seves activitats. Això passà a Madrid, València, Olot i de forma contundent a Tortosa i Valls. En la localitat de Batea la tensió portà a un tiroteig entre carlins i liberals i l'intent d'aquests darrers d'incendiar la casa on estava instal·lat el casino carlí. Cap a final de 1870 la majoria ja havien tancat.

Un altre element a considerar en el fort desenvolupament polític del carlisme d'aquests anys, va ser la seva participació electoral. Des del punt de vista ideològic, el moviment carlí sempre havia estat hostil als comicis i al parlamentarisme, considerats com a exemples de la falsedat intrínseca del liberalisme. Malgrat això, una cosa era no acceptar entrar en el joc d'espais polítics difícils de dominar, i una altra

---

⁵⁹ Diverses notícies sobre la formació i desenvolupament dels ateneus carlins i l'esmentat d'Igualada a *La Convicción*, Barcelona, entre agost i novembre del 1870.

era perdre per complet la possibilitat d'accedir al poder local. Sembla ser que aquesta, la necessitat de controlar ajuntaments i diputacions, no s'havia deixat de costat durant el període isabelí, o almenys durant els darrers anys del règim. És probable que el vot d'antiga fidelitat carlina col·laborés en la presència de diputats carlo-catòlics en els comicis del 1865 i 1867, i de nombrosos alcaldes sota filiació isabelina just abans de 1868.

La participació en eleccions s'inicià oficialment des d'un bon començament en les municipals de desembre del 1868, anunciat en un manifest electoral que anava signat entre d'altres pel Marquès de Tamarit, encara que la voluntat d'incidir en el marc electoral era fins i tot anterior ⁽⁶⁰⁾. Setmanes després, en les eleccions de diputats a corts constituents de gener de 1869 el carlisme es presentà dins d'un conglomerat electoral en el qual s'incloïen neo-catòlics i conservadors, antics membres del partit moderat. Les candidatures s'anomenaren catòlico-monàrquiques i participaren individus de procedències tan dispars com Eduardo María Vilarrasa, conegut eclesiàstic vinculat al conservadorisme liberal del *Diario de Barcelona*, o Ramon Vinader i Domingo Miguel i Bassols, procedents del carlisme històric. Temps després, el juny del 1870, tornaren a fer-se eleccions parcials per la circumscripció de Vic, ara ja sota la denominació estrictament carlina d'"Asociación Católico-monárquica", resultant guanyador Lluís María de Llauder. Les dues últimes grans conteses electorals tindran lloc el març del 1871 i l'abril del 1872.

No obstant això, el control polític d'una localitat depassava l'esfera purament municipal. Era fonamental, com hem assenyalat en un principi, tenir sota control les milícies locals i mantenir bons contactes amb diputats provincials i governadors civils. L'incident ocorregut a Juncosa (Garrigues) és revelador del tipus de conflictivitat existent al llarg del Sexenni, on els ressorts del poder polític estaven en diferents mans. Dit d'una altra manera, el progressisme ministerial trobava grans dificultats a mantenir controlada la situació política. El 26 de maig de 1870, tingueren lloc a Juncosa una sèrie de topades entre el cos de voluntaris liberals locals i grups de paisans carlins, amb el resultat d'un milicià mort: "... salieron de un café de la población en número de otros 40 hombres al poco más o menos repitiendo los mismos mueras y amenazando con degollar a los liberales e incendiar sus casas (...)". Segons el relat del governador civil de Lleida, l'esperit de la població era carlista: "fanatizados por el alcalde que ejerce bastante influencia por su mayor

---

⁶⁰ Manifest electoral redactat des de París pel Conde de Fuentes, el Marquès de Tamarit, Santiago Lirio, el Comte de Samitier i Pablo Morales. A l'ondo Antonio Pirala 9/6862, Real Academia de la Historia. De totes maneres, és una prova clara de la decisió de participar en eleccions la carta que Don Carlos escrigué a Juan Antonio Vildósola ja el 24 de juliol de 1868: "El terreno de las elecciones de todas clases debe aprovecharse. Primero, para organizar ostensiblemente a nuestros monárquicos. Segundo, para nombrar municipalidades y diputados provinciales útiles. Tercero. Para mandar al congreso a nuestros oradores y notabilidades". En aquesta l'anunciava que prenia el nom de Duc de Madrid i que preparava una Carta-Manifiesto. Vegeu fons Antonio Pirala, 9/6862, B.R.A.H.

representación y bienes de fortuna, sobre los demás contribuyentes de la población” (61).

Les eleccions de març del 1871 són un bon instrument d'anàlisi per a la història del carlisme català i espanyol del Sexenni, ja que permeten de veure aquest moviment en el seu moment més àlgid, quant a capacitat de mobilització i de presència públiques. Certament, la irrupció del sufragi universal masculí va trastocar les formes de domini polític local i de representació general. La competència política amb republicans i ministerials va tenir lloc justament en la lluita pel control de diputacions, ajuntament i diputats a corts. Per al carlisme, la lluita electoral era tan sols un instrument, una tàctica més en la consecució dels seus objectius polítics. Les eleccions a diputats de març del 1871 ens permeten conèixer el sostre electoral carlí i el seu èxit en aparèixer en alguns contextos socials com l'alternativa conservadora i contrarevolucionària més creïble. En aquestes eleccions obtingueren la victòria en 14 districtes (Berga, Vic, Vilafranca, Girona, Olot, Torroella, Vilademuls, Seu d'Urgell, Solsona, Sort-Viella, Tremp, Cervera, Gaudesa i Vendrell), igualant així el nombre d'escons que respectivament van conquerir republicans i ministerials. El nombre de vots total assolit pels candidats carlins va ser de 76.033, enfront dels 89.247 republicans i els 83.677 dels ministerials. Un 30,54% del total de vots emesos. Els comicis van palesar la seva implantació en districtes tradicionalment considerats com afins, mentre que estenia la seva influència a d'altres on la mobilització del vot conservador va ser més decisiva (Tremp, Vilafranca...). En tot cas, l'èxit no va ser degut a la coalició electoral signada poc abans amb el republicanisme federal, més real sobre el paper que a peu de districte. En alguns d'ells, candidats carlins i candidats republicans es disputaren el vot (Manresa, Vilafranca, Torroella), tot i que normalment prevalia l'oposició entre carlins i progressistes ministerials (62).

Aquesta forta presència carlista en les institucions representatives de l'Estat va venir corroborada per la consecució de la majoria de compromissaris en l'elecció de senadors, gràcies al factor de la dispersió del vot rural, així com en les

---

⁶¹ El conflicte s'acabà amb l'entrada d'una columna de tropa amb dues companyes del regiment d'Amèrica i 20 cavalls. Les visites domiciliàries cercant armes no van trobar més que 8 escopetes i dos revòlvers, quan en el poble existien moltes més procedents del voluntariat liberal local. L'alcalde, davant l'autoritat militar "con altanería le replicó que entregarían las armas y se les recogerían sólo a las personas que él designara (...)" El cap de la força li suspenguè en les seves funcions. Carta del general 2o. cabo al ministre de la guerra, en 6 de juny del 1870. Servicio Histórico Militar, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 81. Juncosa és una de les poblacions que, en la nostra base de dades, proporciona més militants carlins, uns 65. Destaca Tomàs Pinyol, hisendat que va ser capaç d'aixecar una partida amb gent del seu poble el 1872, però ignorem si va ocupar l'alcaldia anteriorment.

⁶² Agraeixo a Josep Armengol i Gemma Rubí per posar a la meva disposició aquestes dades. Font original de l'Arxiu del Congrés de Diputats a Madrid.

eleccions a diputats provincials celebrades poc després. En aquestes últimes els candidats carlins obtingueren 55 diputats provincials, els republicans 75, i els ministerials-progressistes 44. Un resultat que hauria pogut ser superior, en cas que el carlins de la província de Barcelona no haguessin optat en la seva majoria pel retraïment electoral.

Es poden fer diferents lectures de l'esforç organitzatiu de juntes i cercles, i del pes electoral assolit. De fet, expressava el vigor del carlisme urbà, en contrast amb una visió un xic massa esbiaixada que atribueix a aquest moviment un lloc preferent a la "muntanya", concepte, d'altra banda, ambigu. Gran part del personal polític carlí s'havia abocat a donar una expressió pública al moviment, a enquadrar-lo i cohesionar-lo. No obstant això, la voluntat del pretendent i de la major part de dirigents era la de combinar les expectatives polítiques i les militars. Era una mesura tàctica, a l'espera que la situació política fos més propícia a un pronunciament, i que els treballs conspiratius estiguessin més madurs.

Per altra part, resulta difícil avaluar el creixement del carlisme sense considerar l'enorme esforç propagandístic desfermat des del 1868. La funció que tradicionalment havia jugat *La Esperanza*, enquadrant el que quedava de carlisme militant durant una bona colla d'anys, va començar a ser compartit amb una gernació de revistes, periòdics i materials diversos com ara romanços, almanacs, fullets i obres d'agitació que van inundar el mercat a partir de 1869. Revistes de la importància de *Altar y Trono*, diaris pioners com *La Regeneración*, o els treballs d'Antonio Aparisi y Guijarro, Vicente Manterola o Julio Nombela, per citar només alguns títols i noms destacats. Catalunya va ocupar un lloc important en la producció periodística, arribant a publicar 44 títols de gènere divers, entre 1868 i 1875, que comparats als 160 apareguts a tot l'Estat entre 1868 i l'esclat de la guerra, donen compte de la magnitud de l'empresa en el Principat. Per contra, les facilitats tècniques i pecuniàries facilitaven la seva aparició. Si tenim en compte la seva limitada difusió, caldria matisar l'impacte social de la premsa carlina, tot i crear corrents d'opinió més amplis.

Tal vegada el diari que va gaudir de més predicament entre el carlisme català va ser *La Convicción* (1870-1873), dirigit per Lluís Maria de Llauder, un dels periodistes i dirigents polítics carlins barcelonins de més influència. Aquest, provinent dels sectors de joves catòlics benestants, seria protagonista de diverses polèmiques amb Joan Mañé i Flaquer i el *Diario de Barcelona*. Així mateix, va expressar l'itinerari típic del neo-catòlic passat al carlisme, però que restà fidel a la "causa" malgrat les divisions i els desenganys durant la Restauració. Al costat d'aquest diari, cal subratllar capçaleres editades pels sectors més joves *El Sacristán*, o femenins *La Margarita*, o que empraven un llenguatge més directe i poc convencional com *Lo Mestre Titas*. Fora de Barcelona, tota una plèiade de diaris s'encarregaven de ser els portantveus del carlisme local: *La Patria* de Vic, *El Eco del Bruc* a Manresa, *El Norte* de Girona, *La Voz de la Lérida Católica*, i un llarg etcètera.

A l'alçada del 1868 el carlisme tenia diversos entrebancs per superar. Un era la necessitat de popularitzar la persona de Don Carlos com a pretendent al tro.

Un altre, lligat amb aquest, era oferir una imatge del jove rei que defugís dels esquemes als que el liberalisme i el republicanisme el volia reduir: un pretendent absolutista i anacrònic oposat a tota novetat. Per a poder guanyar-se sectors conservadors emporuguts de l'evolució política era imprescindible entestar-se a donar una visió de Don Carlos d'acord amb els nous temps. D'aquesta forma, legions de periodistes i escadussers publicistes van contribuir a fabricar una nova imatge del pretendent i del mateix carlisme, a través de la venda de retrats, litografies de la família reial, composicions musicals, romanços o caixes de mistos. Un conjunt d'actuacions que donà per resultat la creació d'un estereotip que responia a les necessitats d'un públic consumidor desitjós de comptar amb un rei catòlic, varonil i decidit, militar, al corrent de les novetats, però escrupolosament respectuós amb les tradicions dels privilegiats.

2.1.3. La tensió entre "nous" i "vells" carlins.

Ens interessa veure ara quin tipus de personal polític va ser el protagonista d'aquesta transformació organitzativa. S'ha tendit a posar de relleu l'arribada del sector neo-catòlic a la direcció del carlisme, donant la impressió que aquest va ser una partit de "neos" més que un partit de carlins. A continuació ens aproparem a la realitat de la procedència política i social de la direcció catalana i espanyola de l'organització catòlico-monàrquica. Ens endinsarem en la constel·lació de sectors que el van formar, i la especial relació que va guardar el moviment carlí amb el catolicisme polític.

En primer lloc, el carlisme es va nodrir de molts més sectors que els que simplement es poden qualificar de "neos", és a dir, de l'extrema dreta catòlica del partit moderat. Efectivament, una primera onada vindria representada per la vinguda de dirigents del neo-catolicisme des de juliol del 1868, tot i que la confluència entre aquest personal i d'altres procedents del carlisme històric es va poder produir abans, sota el comú denominador de la mobilització catòlica. Immediatament després, la corrua de militars i joves catòlics desenganyats d'Isabel i atrets per la personalitat de Don Carlos i que li prestaven fidelitat en la seva casa de París el 1869. Un tercer moment va venir definit pel context dels fets de Roma i la Comuna, on van entrar definitivament al partit propietaris porucs per l'evolució política i personalitats del relleu de Cándido Nocedal, el dramaturg Manuel Tamayo, i González Bravo. Finalment, durant els primers mesos d'experiència republicana, el carlisme va poder aixoplugar adhesions conjunturals d'elements conservadors atemorits davant el canvi polític. Una petita mostra de l'èxit carlí en acollir individus de tradicions polítiques diverses, ens l'ofereixen les informacions que d'arreu del Principat rebia Victor Balaguer. Els seus contactes en el partit s'exclamaven de la crítica situació, com ara la que es vivia en la

provincia de Girona: "El partido carlista, reforzado con los propietarios de todos los matices que buscan por todas partes una garantía contra la inseguridad en que hoy se hallan, se presenta jactancioso y provocativo (...)" (63).

Les fronteres entre aquest tipus de nouvinguts i els veterans combatents i adherits al carlisme no són fàcils de delimitar. Compartien l'interès en la defensa de la unitat catòlica i la concepció d'una monarquia forta però paternal. Els separaven les seves tradicions polítiques, la seva vinculació amb l'administració isabelina i la major o menor creença sincera en la legitimitat de Carlos de Borbón. No obstant això, el tema no s'esgota aquí. Per a identificar les divisòries internes hem d'acudir a d'altres paràmetres com ara el caràcter dels treballs duts a terme en el si de l'organització i els objectius que perseguïen a mig termini. No podem considerar als antics neo-catòlics en termes dràsticament oposats al carlisme històric després del 1868. Per començar no tots els "neos" estaven ni treballaven únicament per la via legalista d'accés al poder. Molts d'ells participaven en juntes d'armament clandestines, com veurem en l'apartat següent. Alhora, no tots els carlins històrics estaven per una insurrecció poc meditada com la d'estiu del 1869. És el cas sense anar més lluny de Ramon Cabrera o d'un vell matiner com Josep Masgoret, que per raó de la seva crítica serà desposseït dels seus graus en l'exèrcit carlí (64). En canvi, també podem trobar veterans de guerres passades intervenint en la política legalista i formant part de candidatures i de juntes electorals. El cert és que les reticències entre la massa de veterans carlista i el cos de nouvinguts sempre va estar presents en el contingut de les diferències personals entre carlins. No oblidem que la cultura política carlista s'havia alimentat durant decennis d'històries de traïcions, enganys i defeccions. Una manera com un altra, al marge de la seva versemblança, de no entrar en revisions crítiques massa perilloses contra la política duta a terme pel carlisme dirigent, inclosa la de la família del pretendent.

Les fractures en el si del carlisme militant tenien orígens diversos. Es tractava d'un partit de notables heterogeni quant a les procedències polítiques i socials. Tal vegada, però, menys "neo" del que en un principi podríem pensar. Analitzant els orígens familiars dels dirigents del carlisme públic espanyol i català (diputats, membres de juntes) arribem a la conclusió que la meitat d'ells tenien un passat carlí. Una tercera part van estar connectats amb el partit moderat, i la resta

---

63 Carta de Luis Valero (o Calero), des de Girona, 22 de febrer de 1870, a Victor Balaguer. Museu-Arxiu Victor Balaguer, Vilanova i la Geltrú.

64 Es tracta d'un manifest aparegut el 10 de maig i publicat a París amb el títol *A los carlistas*. Dos dies després el consell privat de Don Carlos decidí la seva destitució. El fullet de Josep MASGORET és un al·legat contra la presència de nouvinguts en els cercles més propers al duc de Madrid, persones que poc abans del 1868 eren seguidors de Donya Isabel. Vegeu *A los carlistas. Vindicación del general Masgoret*, París 1869, 53 pàgs. L'expulsió de Masgoret a Antonio Pirala, document del consell de D. Carlos de 12 de maig del 1869, datat a París, 9/6863, B.R.A.H.

independent respecte qualsevol tradició política. En el cas català les arrels carlines estan encara més accentuades. Tot i això, pel que fa al cas de diputats i senadors exclusivament, entre un 30 i 40% d'ells van detenir càrrecs en l'administració liberal. Aquesta discussió sobre el "pedigree" carlista també es pot traslladar a l'element militar del partit. L'exigència d'una mena de certificat de garantia per part dels veterans demanava per damunt de tot no haver passat per l'exèrcit liberal d'Isabel. Aquesta serà una de les divisòries que utilitzaran sovint els carlins que havien viscut anys en l'emigració. La bona acollida que dispensarà D. Carlos, i més tard el seu germà a Catalunya, als militars procedents de l'exèrcit governamental, serà un dels focus de tensió que arrossegirà més problemes. Tot i això, molts d'aquests militars professionals provenien en realitat de l'exèrcit carlí de la primera guerra o havien tingut parents en els nuclis dirigents del partit. Es el que li va passar al coronel retirat Joan Francesc i Serret. Passat al carlisme el 1868, no gaudia de la confiança del partit a Tortosa per causa d'haver servit amb el grau de comandant d'enginyers durant la guerra d'Àfrica. En canvi, el seu pare havia estat Ramon Francesc i Peguera, antic intendent de divisió i comissari de guerra carlí. Una autora carlina de renom va dir irònicament com, "muchos no distinguían entre "pasado" y "pasado" " (l'entrecomillat en l'original). Ara bé, mentre que no coneguem millor al sector més dretà del moderantisme, la qualificació política dels neo-catòlics catalans restarà per fer (65).

Un altre esclatxa en el moviment era la social. Coneixem millor la composició social dels sectors dirigents que no pas la de la seva base social popular. L'acció política dels sectors subalterns probablement es movia dins d'uns espais delimitats: en les colles d'amics i de parents, assistint als actes de la formació de juntes i en la vida del casino, o enquadrats en les estructures conspiratives i en el seguici dels cabdillatges. Els sectors populars no apareixen en l'aparell polític dirigent del carlisme, en les juntes. Tenim un perfil bastant acurat dels membres de les juntes catòlico-monàrquiques catalanes gràcies al coneixement de la naturalesa social de 230 dels seus membres sobre un cens total de 690. Els hisendats i els propietaris de terres representen un 57 %, els comerciants i els fabricants un 7,4% i un 7% respectivament, el sector de professionals (advocats, metges, professors) un 21%, mentre que els propietaris de tallers eren un 5%, i els treballadors d'oficis prop del 2%. Segurament el retrat robot de qualsevol junta ens donaria la següent imatge: dos hisendats (un d'ells pot ser ocupant el càrrec de president), dos propietaris de terres, dos membres més amb despatx d'advocat o consulta de metge, un fabricant o comerciant, i un altre més pertanyent al món dels oficis, amo d'algun petit taller. Sens dubte, cal destacar la importància qualitativa de la gran propietat carlina, ben

---

⁶⁵ Vegeu l'extraordinari llibre de María de las Nieves DE BRAGANZA DE BORBON, *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873, y en el Centro en 1874*, 2 vols., Espasa-Calpe, Madrid 1934, pàg. 23.

inserir en la defensa dels seus interessos a través d'institucions com l'I.A.C.S.I., així com la ubicació d'aquests industrials i fabricants carlins, situats en ciutats levítiques com Vic i Manresa, i amb problemes de desenvolupament econòmic o de conflictivitat social com Igualada o Valls.

Sens dubte, una de les causes de l'embranchida del carlisme del Sexenni és la seva peculiar relació amb el moviment catòlic. Per conèixer millor el caràcter del sector dirigent així com el mateix contingut del carlisme és imprescindible avaluar el seu protagonisme en el si del catolicisme polític desenvolupat en les dècades centrals de segle. De fet, un dels elements que permet d'explicar la llarga continuïtat del carlisme d'entreguerres (1849-1868) i la seva revifalla, és la seva participació en l'ofensiva recatolitzadora que dugué a terme l'Església durant el pontificat de Pius IXè. Arreu d'Europa, legitimismes i catolicismes intransigents anaren de bracet quan tot just se superava el trànsit de les revolucions liberals. A Catalunya i a Espanya, aquesta evolució contribuï a formar un personal polititzat en sentit ultramontà, implicat en els nous espais de participació laica com ara les conferències de Sant Vicenç de Paul.

D'altra banda, les posicions cada cop més antiliberals del Papa i la polèmica creada arran del reconeixement del regne d'Itàlia el 1865, acabaren per fer molt difícil la penetració d'un discurs conservador, però contemporaritzador amb el liberalisme, entre els eclesiàstics i els fidels més sensibilitzats. La estratègia dels "catòlics liberals", consistent a desvincular la defensa de la religió de qualsevol opció política en búsqueda del màxim consens social, sembla que no trobà ressò entre els fidels més organitzats i combatius. L'espai polític del liberalisme més moderat es reduí, també en sentit religiós.

Una de les primeres manifestacions obertes d'aquest catolicisme polític va ser el seu rebuig a les disposicions governamentals en matèria eclesial. La constitució de candidatures catòliques el 1869, on participaven homes de diverses procedències, liberals moderats i carlins, va revelar que el seu vot es concentrava en àrees de forta implantació tradicional carlina, el triangle format per Girona, Vic i Olot. El programa unitari contra la llibertat de cultes els va mantenir en la pràctica poc temps com aliats. En realitat, el personal carlí va predominar en les juntes de l'Associació de Catòlics, en les Joventuts Catòliques, i en la "Sociedad Católica de Amigos del Pueblo" barcelonina, que malgrat el seu escàs temps de vida -1869/1870- va servir de via d'incorporació al carlisme de joves catòlics polititzats. La campanya que més volada va assolir va ser la recollida de signatures que per tot l'Estat va dirigir l'Associació de Catòlics contra la llibertat de cultes, i amb l'ajut inestimable del clergat parroquial. De nou, comarques amb una notable implantació carlina com el Berguedà, el Solsonès, el Ripollès i el Bages, van ser les que amb més intensitat hi van col·laborar. La província de Barcelona figurà com la segona a tot Espanya, després de la de Lugo. Ciutats com Manresa, Igualada, Berga o Balaguer són mostres de la existència de nuclis carlo-catòlics ben implantats. El volum de signatures recollides al

Principat va ser de 286.362, en contrast als tres milions i mig aplegades a tot l'Estat. Probablement, aquestes eren xifres inflades pels promotors. Amb tota seguretat, però, es necessari alertar contra una excessiva simplificació que identifiqui moviment catòlic amb carlisme. Sens dubte, també, els seguidors de Don Carlos van intervenir decisivament en la seva configuració i van saber capitalitzar bona part dels seus esforços. Els territoris on la intensitat de la recollida de signatures va ser més forta a Espanya, ens indiquen la vinculació amb el carlisme més vigorós: des de Mondofiedo i Astorga, podem traçar una línia que passi per Burgos, el País Basc, Navarra i Catalunya.

L'estreta relació amb les campanyes catòliques no s'acabà el 1869. Van ser constants les al·lusions a la delicada situació política i militar viscuda per Pius IX a Roma el setembre del 1870. Posteriorment, amb ocasió del 25è aniversari del pontificat el juny de 1871, es va assistir a un altre gran moment en la mobilització i demostració de força del sector catòlic. Pelegrinacions a temples i santuaris que eren centres de devoció mariana comarcal. Festes a l'interior de les poblacions, a Berga, Manresa i a la mateixa Barcelona, amb il·luminacions, focs artificials i decorats a les façanes de les cases. Una altra font de tibantor entre els carlo-catòlics i les noves corporacions municipals tenia com a epicentre les reformes dels col·legis de segon ensenyament, anteriorment detentats per ordres religioses com els jesuïtes a Manresa o els escolapis a Olot.

Per últim, entre la classe política dirigent carlina també hem d'incloure l'estament eclesiàstic. Certament, l'alta jerarquia episcopal es va mantenir majoritàriament al marge de vinculacions polítiques directes, tot i la participació electoral del bisbe de la Seu d'Urgell, Josep Caixal i Estradé i el seu homònim en la mitra de Tortosa, Benet Vilamitjana i Vila, en les llistes de senadors el 1871, al costat de candidats com el sacerdot solsoní Joan Civit d'Albareda, o el catedràtic del seminari d'Urgell Joan Vidal i Carlà. Una major implicació es va poder copsar, en canvi, en el clergat capitular, el professorat dels seminaris i els seus estudiants, o en el mateix clergat parroquial, tot i que encara sigui aventurat poder determinar-lo en tota la seva extensió. El nombre d'activistes eclesiàstics implicats en la premsa carlo catòlica fou considerable: el dominic Joan Planas a Girona o Josep Maria Escolà i Cugat a Barcelona, per citar tan sols uns exemples.

A principi de 1872, l'evolució política general i la dinàmica interna carlina en particular, portaven al partit cap a una situació d'allunyament decidit respecte de les pràctiques polítiques legalistes. Després d'uns anys d'activitat parlamentària i propagandística, els sectors més decididament pro-bel·licistes van guanyar terreny als polítics de saló. La publicació carlina *Lo Mestre Titas* constitueix una bona mostra de l'estat d'ànim de la militància enquadrada en els ressorts conspiratius: "Prou n'hi ha de paraulas. Massa se'n ha perdut de temps. Sino que se'ns diga ¿quin nap n'havem arrancat de tants folietos, de tants discursos, de tants periódichs?". En un altre article continuava: "res ens prometen les instalasions de casinos, les creasions de

juntes, les organitzacions electorals (...). Hora és ja que'l nou Pelayo, despertant del somni en que lo han adormit 'ls prudents, baixi dels Pirineus" (66). Precisament, les pàgines que segueixen donaran compte de l'evolució dels treballs conspiratius carlins, i de les causes que propiciaren el definitiu esclat bèl·lic l'abril del 1872.

---

⁶⁶ Per adonar-se d'aquest clima de guerra llegiu *Lo Mestre Titas*, Barcelona, entre gener i abril de 1872. Hem mostrat fragments dels articles "¡Que vinga l'home!", núm. 160, 6 de gener de 1872, i "¡Desperta Ferro!", núm. 161, 13 de gener de 1872.

2.2. La Gènesi de la Guerra.

2.2.1. La dinàmica conspirativa espanyola i catalana.

La marxa cap a l'esclat de la guerra l'abril del 1872, fou el resultat combinat de pràctiques polítiques que a primer cop d'ull poden semblar contradictòries. D'un costat, l'acció legalista en el camp electoral, periodístic i associatiu; de l'altre, la pràctica política conspirativa, trànsit obligat cap a la guerra. El coneixement d'aquesta segona via, després del fracàs de l'aixecament d'estiu de 1869, resulta bàsic per a entendre el caràcter inicial del conflicte bèl·lic. Aspectes com ara les divisions internes del carlisme, el seu entrellat organitzatiu i els objectius polítics perseguits en l'alçament, són qüestions de primer ordre per a qualificar i donar contingut al carlisme sorgit de la revolució de setembre. En les pàgines que segueixen ens endinsarem en el coneixement de la xarxa conspirativa catalana i ens familiaritzarem amb els seus components. Alhora, procurarem canviar una imatge un xic esbiaxada, que atorga a la tensió creada entre el carlisme "legal" i el "bèl·lic" el contingut principal de l'evolució del carlisme de pre-guerra. L'aparició de partides l'abril i maig del 1872 no serà així fruit de la pura improvisació, sinó de la suma d'anys d'esforços. No serà tampoc resultat únic de les malifetes sagastines en la contesa electoral d'aquell mateix mes d'abril, com ens va voler fer creure Carles VIIè en el manifest que va encetar oficialment la guerra civil. Tot convida a pensar més en un aixecament premeditat, afavorit per dos elements: per la dinàmica interna del carlisme i per l'evolució política general, espanyola i francesa. El primer va estar presidit per la instal·lació d'una monarquia considerada com a "estrangera", la d'Amadeo de Savoia; el segon per l'anunci "d'expiació universal" que simbolitzava pels carlins i post-donosians l'experiència de la Comuna.

La situació del carlisme a principi del 1870, després del desastre de la temptativa de juliol i agost anteriors, no era tan precària com hom podria creure. El balanç no era tan decebedor. El carlisme havia tornat a despertar-se entorn de la figura d'un jove monarca que expressava la crítica conservadora al liberalisme polític, tenyit de defensa del catolicisme i adaptació tèbia als nous temps. Un conglomerat polític que havia escalfat motors entorn de la lluita per la unitat de cultes i la por al terrabastall que provocava el sufragi universal. Si bé és cert que les partides d'estiu del 1869 havien acabat en un fracàs estrepitós, també ho és que, gairebé sense solució de continuïtat, el panorama polític va ser dominat per l'aixecament republicà de setembre i octubre d'aquell mateix any. Els efectes negatius del propi fracàs van quedar neutralitzats tot seguit davant l'opinió pública conservadora pel neguit provocat per les pretensions republicanes. Alhora, el carlisme militant es mobilitzava de nou a través de campanyes de subscripcions i d'ajuda als carlins empresonats en el castell de Montjuïc. Entre ells, alguns de rellevants, com Joan Castells, el "Gravat"

d'Ager, cap interí de les forces montemolinistes a Catalunya en la passada guerra, i Josep Guiu, un altre veterà lleidatà, comerciant en vins i cabdill reconegut.

Ben al contrari, les dificultats es van superar ràpidament com ho mostra l'efecte positiu que va representar el poder comptar amb Ramon Cabrera al capdavant dels assumptes del partit. Com hem vist en l'apartat anterior, ell va ser el primer responsable de la planificació de l'organització pública carlina, la de les juntes catòlico-monàrquiques, així com també nominalment de la trama conspirativa, la de les juntes d'armament. Els problemes sorgits entre Cabrera i alguns antics companys de viatge: Hermenegildo Díaz de Cevallos, Gaspar Díaz de Labandero, Vicente de la Hoz..., i les dissensions estratègiques amb els consellers més propers al Duc de Madrid, van desembocar en la reunió d'abril del 1870 a la localitat suïssa de Vevey. La notabilitat del carlisme en ple va conèixer la dimissió del vell general. LLuny de transtornar les possibilitats de creixement del partit, el carlisme legal viurà la seva "edat d'or" a través de l'obtenció d'actes de diputat, la reconquesta d'alguns municipis i diputacions, i la creació de cercles i ateneus. Ara bé, com van preparar els carlins l'alternativa armada? ¿Estava aquesta en oposició als treballs públics de les juntes catòlico-monàrquiques? En definitiva, quin va ser el camí seguit fins a l'aixecament? i quin va ser el paper jugat pel carlisme conspiratiu català en el conjunt espanyol? (67).

Posteriorment a la desfeta d'estiu del 1869, una petita part del personal conspiratiu carlí va perdre protagonisme o va caure en desgràcia. El cas més emblemàtic és el del Marquès de Benavent, Martí de Riquer i Comelles, comissari regi de la província de Girona i membre molt destacat a la frontera francesa. A partir d'ara no ens el trobarem de nou fins ben entrada la guerra, implicat en l'organització sanitària, en la de l'administració de correus carlina o en el seu exili a Pau. Per altra part, la nova organització militar clandestina inspirada per Ramon Cabrera els darrers mesos del 1869, atorgava un paper destacat a la creació de juntes d'armament provincials arreu d'Espanya, depenents de comandants generals regionals i subordinats a la direcció única del veterà general. Pel que fa al cas català,

---

⁶⁷ Insistim que una de les obres documentals de consulta bàsica per tot el període conspiratiu és l'escripta per Joaquim BOLOS I SADERRA, *El carlismo en Cataluña. Conspiraciones en los años 1869-70-71* ...op. cit. Es tracta en realitat d'un llibre basat en els escrits de Francesc Sagarra i de Ferran, president de la junta d'armament de la província de Barcelona entre 1870 i 1872, i home destacadíssim en tot l'aparell conspiratiu català. Constitueixen uns materials de primera mà per conèixer en detall l'entrellat de la preparació de la guerra i els problemes interns del carlisme d'aquells anys. Fill de Benet de Sagarra i germà del canonge Marià de Sagarra, va ser l'oncle besavi del dramaturg Josep Maria de Sagarra, que li anomenava carinyosament "l'oncle Titó". Per tant, emparentat amb el famós Ferran de Sagarra i de Síscar. D'aquest, *La primera guerra carlina a Catalunya, el Comte d'Espanya i la Junta de Berga*, 2 vols. Barcino, Barcelona 1935; de Josep Maria de SAGARRA, "Memòries", a *Obres Completes. Prosa*, Ed. Selecta (Barcelona 1967), pàgs. 896-898.

Cabrera s'havia reservat el poder construir les primeres bastides de la conxorxa. Tot seguit, va encarregar la continuació dels treballs a una junta superior militar de Catalunya, creada amb aquest propòsit, i que comptava amb la intermediació de Manuel Homedes, nebot seu i situat a la frontera. Probablement per manca de temps es van poder constituir poques juntes, entre elles la de Barcelona, presidida per Francesc Sagarra i de Ferran, veterà de la primera guerra i que havia detingut càrrecs de responsabilitat en la conspiració com a subcomissari regi el 1869. Un cop realitzada la junta de Vevey i separat Cabrera de qualsevol responsabilitat, el mateix pretendent va assumir la direcció última del partit, la política i la militar. Així, doncs, a partir d'abril del 1870, naixerà la que serà la definitiva organització conspirativa que conduirà, amb lleus modificacions en el seu si, a l'esclat bèl·lic del 1872.

Durant aquest temps dos van ser els personatges importants de la trama catalana. El primer, Joaquín Elío y Ezpeleta, com a responsable de la secretaria militar de Carles VIIè i, el segon, Hermenegildo Díaz de Cevallos, nomenat comandant general de Catalunya l'abril de 1870 i, per tant, màxim dirigent carlí en el Principat. Ambdós van estar estretament connectats i es conserva una part qualitativament molt rica de la seva correspondència. Les seves posicions sobre el tipus d'aixecament a fer i els suports necessaris per aconseguir-ho van ser determinants. Joaquín Elío posseïa una llarga fulla de serveis a la causa carlina. Havia estat comandant general de Navarra en la primera guerra. Amb posterioritat havia intervingut en els esdeveniments de Sant Carles de la Ràpita el 1860 on va ser empresonat. Per la seva banda, Hermenegildo Díaz de Cevallos presentava també una densa trajectòria. Va ser decisiu en el seu nomenament el coneixement que acumulava de la realitat catalana, malgrat que li va costar temps ser reconegut entre una part del personal subaltern del Principat. Sevillà i amb 56 anys, Díaz de Cevallos havia estat un dels principals agents en la invasió a Catalunya feta el 1848. Implicat novament en els afers del 1860, amb la revolució de setembre formà part del cercle reduït d'homes de confiança del pretendent ocupant la secretaria militar. Durant el mandat de Cabrera quedà postergat fins a la seva rehabilitació posterior a Vevey.

El primer objectiu de Díaz de Cevallos era el de recuperar el temps perdut i reconstruir la xarxa conspirativa. Entre les instruccions que havia d'observar hi havia la d'evitar alguns dels defectes del model ideat anteriorment per Ramon Cabrera. Aquest havia configurat un esquelet d'organització basat en la confiança personal en els seus comissionats. Aquest model d'administració dels afers interns comportava que un cop dimitit Cabrera no es conservarien antecedents ni informació sobre l'estat de la conspiració. El nou esquema proposat per Joaquín Elío responia a la necessitat de crear un sistema més estable, on poder enquadrar el carlisme més combatent en formacions militars convencionals, com batallons i brigades. Elío va transmetre al seu interlocutor al Principat una de les preocupacions constants de la trama conspirativa espanyola. D'un costat li advertia que de no enquadrar formalment al carlisme més procliu a l'alçament: "habrá matinés o la partida del

tuerto o el chato o cosas parecidas que hay que evitar". Un altre consell es referia a la política que s'havia d'impulsar respecte del personal subaltern, la seva representativitat i el perill de divisions: "hay que tener en cuenta los gefes del país (...), los primeros estarán más contentos y tranquilos viéndose atendidos, y el país más confiado con la organización aun cuando solo tengan noticias de ella" (68).

La funció principal de les juntes d'armament era la d'aconseguir diners per a comprar armes i efectes de guerra, una organització eficient de batallons manats per cabdills o militars experimentats, i obtenir suports en les casernes de l'exèrcit governamental. Aquesta era la seva principal tasca a desenvolupar i gairebé van fracassar en totes tres. L'adopció d'una organització conspirativa més acabada vindrà representada per dues instruccions reials; una, datada el 24 de desembre del 1870 i, una altra, que completa l'anterior, de 22 de gener del 1871. En la primera d'aquestes es descrivia punt per punt la tasca a realitzar per les juntes d'armament al dia següent de l'aixecament. Eren les juntes les que havien de comunicar l'ordre de l'alçament als caps de les forces armades preparades prèviament amb aquest fi. Els caps de les forces havien de nomenar el quadre de la seva oficialitat, "procurando que sepan todos leer y escribir, y que hayan observado buena conducta" (69). S'enumeraven també els sous que cobriaren els voluntaris de Carles VIIè -sis rals diaris, però que durant la guerra van ser vuit-, el sistema de subministraments dels batallons, l'actitud cap a la població i la tàctica esquiva a utilitzar davant la tropa enemiga. En les instruccions posteriors del mes de gener s'apuntava amb més cura la funció de les juntes d'armament de districte un cop la guerra fos una realitat. En aquest cas, les juntes d'armament estaven facultades per a esdevenir la representació política de la monarquia carlina en el seu territori respectiu. A més, quedaven autoritzades per efectuar el cobrament de les contribucions, i nomenar delegats en cadascun dels pobles (70).

El paper director de Joaquín Elío i Hermenegildo Díaz es va veure paulatinament socavat per una pèrdua d'autoritat respecte les juntes d'armament provincials i els elements conspiratius en general. Problemes relatius a les armes que es perdien o eren agafades en la frontera, o el diner que s'embutxacava algun que altre militar governamental sense que respongués després en ferm a cap temptativa.

---

⁶⁸Carta de Joaquín Elío a Hermenegildo Díaz de Cevallos, del 17 de maig del 1870, La Tour de Peitz. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁶⁹"Instrucciones Generales para los Gefes de las fuerzas del Ejército Real de Cataluña", Hermenegildo Díaz de Cevallos, Comandància General de Catalunya, 24 de desembre del 1870, Prada de Conflent. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁷⁰"Instrucciones generales para las Juntas de armamento y defensa de los distritos de la provincia de Barcelona", 1 de febrer del 1871. Arxiu particular Pere Mestre i Boix, doc. n. 13.

Problemes greus i que traduïen una manca de legitimitat per a paliar impaciències, repartir prebendes i construir, en definitiva, una clientela pròpia. El tàndem Elío-Cevallos quedarà relativament relegat de l'escena a finals d'octubre de 1871. Seriem substituïts enmig d'un procés on el pretendent passaria a tenir un control encara més directe de la conspiració. Joaquín Elío seria canviat per Ramon Ibarrola i la figura del comandant general de Catalunya seria en part provisionalment assumida per una junta catalana que dirimiria sense tantes mediacions amb el "Rei". Altres modificacions de la direcció conspirativa havien tingut lloc amb l'existència d'un Centre Governatiu de la Frontera manat per José Martínez Tenaquero, entre el maig del 1870 i el setembre del 1871, operatiu pel cantó del país basc-navarrès. Finalment, cal destacar la contribució d'Angel del Romero Walsh, l'hivern de 1870 i 1871. Coronel d'enginyers procedent de l'exèrcit governamental, fill d'andalús i d'irlandesa, fou nomenat cap d'estat major de Catalunya. Aquest militar exercia com a funció principal la de connectar i entrevistar-se amb les juntes provincials i de districte. També la de relacionar-se amb elements republicans proclius a una insurrecció anti-amadeïsta i, en suma, conèixer el veritable "estat del país", mentre Díaz de Ceballos es mantenia allunyat en la frontera per motius de seguretat.

El funcionament de les juntes d'armament catalanes es va desenvolupar dins de l'àmbit provincial pel que fa a la transmissió d'ordres provinents de la cadena de comandament, o la tasca sempre feixuga de comprar armament i municions. En canvi, la consecució de compromisos en ferm com el nombre d'homes disposats a agafar un fusell, o l'obtenció de suport financer, s'havia de realitzar des de la base, és a dir, des de les juntes de districte. És en aquest espai conspiratiu on les lleialtats i cabdillatges polítics i militars eren més importants. Un agent "sense ascendència en el país" ho tenia ben magre per assolir xifres respectables d'homes disposats a sortir al camp de batalla. Després de diverses guerres i alçaments al llarg del segle el tema de les promocions dins del moviment carlí no es podia menystenir. Un cabdill amb el seu sèquit que presentés al dia següent de començar la guerra una força considerable i ben relacionada amb la comarca, pujava com l'escuma en l'escalafó. Una de les primeres ordres que Hermenegildo Díaz va donar al president de la junta d'armament de Lleida Joan Mestre i Tudela va ser precisament la d'apaivagar rivalitats entre els cabdillatges locals. Malgrat tot, Manel Camats va construir la seva pròpia xarxa de suports a la ciutat de Lleida, al marge d'Andreu Torres i de la junta d'armament (71).

---

⁷¹ Manel Camats havia combatut a la primera i segona guerres i havia perdut al seu pare a la presó i el seu germà afusellat. La "fidelitat a la causa" no li va impedir vincular-se amb l'administració isabelina, com ho va indicar el carlí Josep Joaquim d'Alós en unes memòries inèdites: "Era un empleadito del gobierno civil de Lérida, luego compró bienes nacionales y papel de la amortización de diezmos que todo perdió, y por último, puso una agencia de estas que sirven para enredar a los alcaldes de estos pueblos y a estonjar (sic) a los felices infelices campesinos (...)", en J.Joaquim d'Alós, *Carlistas de Cataluña*. Biografías, B.C. Ms. 1558 1.

A Tarragona hi van haver problemes semblants amb el veterà Maties de Vail, però sobretot amb la família Suelves, marquesos de Tamarit, principals contribuents de la província. El marquès va ser probablement un dels catalans que més a prop van romandre al costat del pretendent. Nascut a Tortosa el 1816, Antoni de Suelves i d'Ustariz havia assistit al consell de Londres el 1868, i a Gratz amb ocasió del naixement de la filla de D. Carlos. Acompanyà posteriorment al monarca en les seves estades a París i a Suïssa. Nomenat "aposentador real", el marquès era tot un personatge. El mateix Carlos de Borbón ens el descriu en el seu diari d'una manera no gaire laudatòria: "su fisonomía no indica mucho talento y su modo de hablar menos. Sus bigotes encerados llaman la atención de todo el mundo. Cuando entra en el salón nos besa tres o cuatro veces la mano, apesar de haberle advertido que no es necesario que lo haga con tanta frecuencia" (72).

A Girona les divisions assoliren un caràcter cismàtic amb denúncies en la premsa, entre Ramon Sabater (Marquès de Capmany i president de la junta d'armament), i Manel Fontova. Aquest darrer va impulsar al marge de tota coordinació superior les seves particulars reunions i treballs conspiratius, tot acusant Sabater de "liberal". Durant la guerra va ser assassinat en circumstàncies gens aclarides, al costat de la família Fageda, de Girona, producte d'un ajustament de comptes amb els sectors savallistes. Tal vegada, però, el cas de faccionalisme més rellevant sigui el de Joan Castells. En temps del seu empresonament a Montjuïc, a finals de 1869, va mostrar la seva disconformitat amb la direcció carlina per no haver-lo nomenat cap militar de la província de Barcelona. Es queixava que els comissaris regis no coneixien ni tenien prou influència en el país. Segons un testimoni carlí que estava a la presó: "bastaba su orden para que pueblos enteros no se levantaran aunque viniera cuaiquiera". Joan Castells mantingué un distanciament constant amb la junta d'armament de Barcelona representada per Francesc Sagarra, i alimentà el seguidisme dels seus partidaris. Era vist com un carlí de "pedra picada" però no gaire destre en problemes d'alta estratègia militar. El 30 de novembre del 1870 el vell cabdill proposà Joaquin Elío d'efectuar un atemptat al rei Amadeu de Savoia quan travessés Catalunya amb el ferrocarril. El projecte el volia realitzar sense coneixement

---

72 El diari personal de D. Carlos té un valor extraordinari per valorar les interioritats del partit carlí entre els mesos d'octubre de 1870 i maig de 1871. El marquès de Tamarit era sens dubte un dels principals dirigents del carlisme tarragoní, i va oferir el seu palau a Tortosa com a seu del casino carlí local. D. Carlos continuà dient-se d'ell que "he tenido que reprenderle varias veces por amorfos tontos que ha tenido con una rusa de conducta algo sospechosa (...)". El seu nebot, Pepe Suelves, futur cap carlí de la província de Tarragona durant la Restauració: "es orgullosillo y le manda a su tío a baquetazo limpio (...) Se presenta bien en sociedad y es amable con las damas amigas; no deja de decirles muchas necedades". Vegeu *Memorias y Diario de Carlos VII*, pròleg, notes, biografies i apèndix de Bruno RAMOS MARTINEZ, E. Aramburu, Madrid 1957, pàg. 116-117. Pedro Antonio TORRES, *Lo Marquès de Tamarit*, drama estrenat en el teatre dels camps elisis de Tarragona el 1876. L'autor va nèixer a Catalunya, col·laborà amb *La Crónica de Cataluña*, *La Opinión* de Tarragona, i va ser governador civil de Granada i de Málaga durant el Sexenni. Era del partit liberal.

de Díaz de Cevallos. Ja en la reunió de Vevey, li havia manifestat la seva insatisfacció amb el comandant general: "manifestó poco de disgusto aunque de una manera moderada, que Cevallos fuese Comandante General no siendo catalán"⁽⁷³⁾.

Potser és prematur valorar, donat l'estat de les investigacions, saber fins a quin punt la positura de Castells era compartida sense distincions en el carlisme català. En sentit contrari, el fet que la màxima direcció clandestina no fos catalana, pot indicar una certa prevenció dels assessors del pretendent a permetre aparèixer conductes massa autònomes. També, però, podria indicar com de fortes eren les necessitats de confiança mútua en un espai conspiratiu en el qual tenien un pes històric important els elements bascos i espanyols en general. D'una manera o una altra, els òrgans rectors del carlisme català havien estat freqüentment tutelats, sobretot a la primera guerra. Els casos de Charles d'Espagnac o d'Antonio de Urbiztondo són prou eloqüents.

D'altra banda, l'experimentat carlí gironí Josep Estartús, gens sospitós de faccionalisme, també va perseverar en la idea de col·locar en l'aparell de responsabilitats del partit persones reconegudes per tothom. Josep Estartús pensava que "el gefe más insignificante tiene sus adeptos que no moverán si él no se pone al frente de su país". En cas que Díaz de Cevallos no els donés cap representació, qualsevol moviment conspiratiu estaria destinat al fracàs ⁽⁷⁴⁾. El mateix Joaquín Elío va advertir Díaz de Cevallos davant la possibilitat d'un aixecament el mes de desembre de 1870, que no comptés amb els caps naturals: "¿con qué gefes piensa Ud. empezar el levantamiento?, no tiene Ud. a Tristany, ni Estartús, ni Castells..." ⁽⁷⁵⁾.

Arribats a aquest punt, ¿com van organitzar-se internament les juntes d'armament, quina va ser la seva evolució, i quin paper efectiu van tenir en la conspiració a Catalunya? (Vegeu l'Organigrama Núm. I). La província de Girona, de forma similar a l'extensió del carlisme polític-electoral, la part militar va disposar d'una poderosa organització, amb un pes específic en el conjunt català. Com hem dit abans, la junta d'armament fou dirigida per Ramon Sabater i Altarriba, Marquès de

---

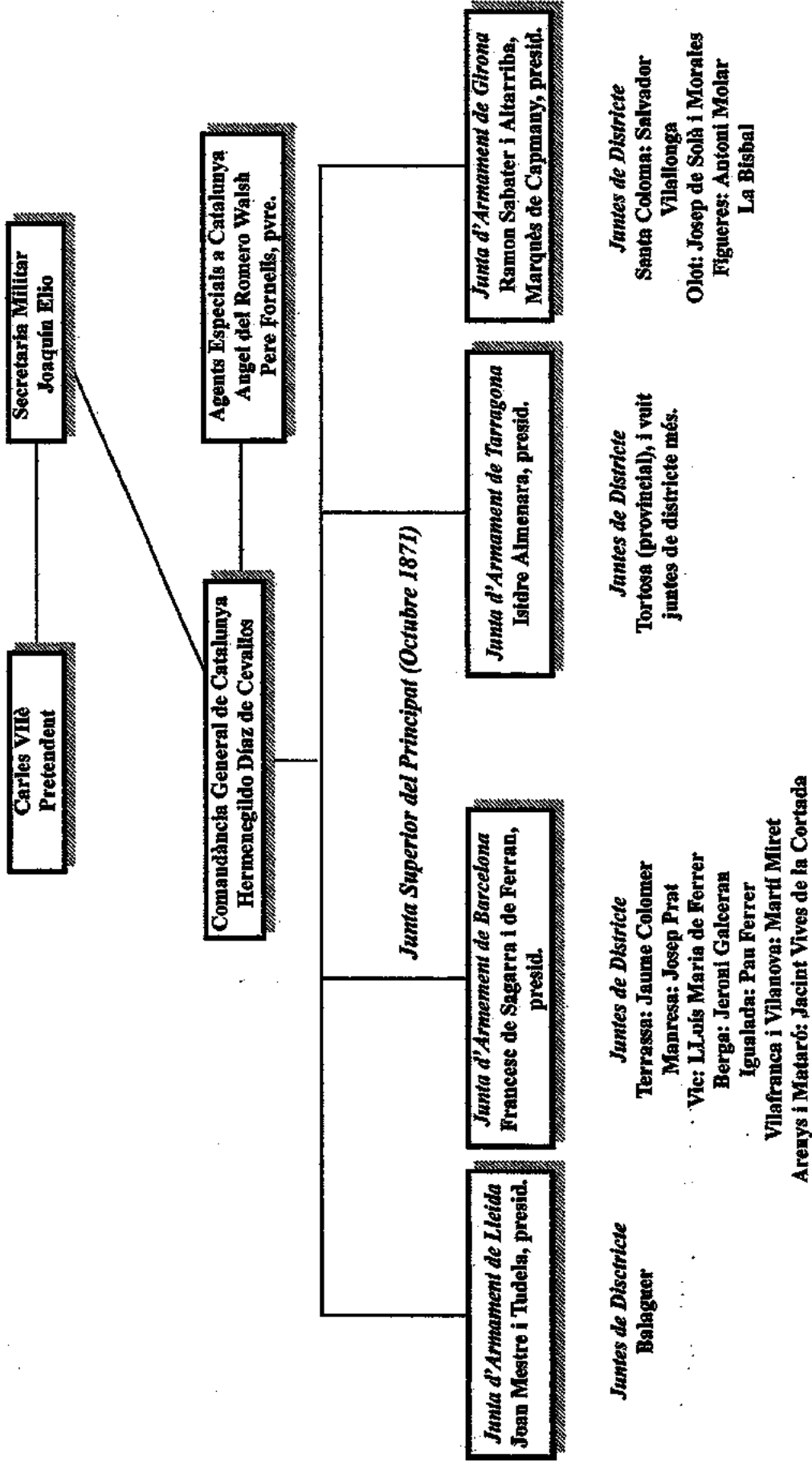
⁷³ Carta de Joaquín Elío a Carles VIIè, del 3 de desembre del 1870. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁷⁴ Carta de Josep Estartús a Santiago Lirio, col·laborador de Carles VIIè, des de Vevey, el 29 de juny del 1870. Estartús alhora venia a desmentir la fama de coneixedor de la realitat catalana del comandant general, ja que afegí en el mateix document que "el general Cevallos no conoce ni puede conocer a los gefes subalternos ni a los oficiales que sean más útiles, y temo que los gefes superiores no se los indicarán, y si lo hacen no lo harán con la justicia que deberían (...)", B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁷⁵ Correspondència des del Centre Governatiu de Baiona de Joaquín Elío a Hermenegildo Díaz de Cevallos, el 24 de desembre del 1870. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6864.

ORGANIGRAMA Nº 1

L'ORGANITZACIÓ CONSPIRATIVA CARLINA CATALANA, 1870 - 1871

Font: Elaboració pròpia.

Capmany, hisendat i corresponsal de l'I.A.C.S.I. Els seus fills, Josep de Sabater i Prat i Felip de Sabater i Prat, militars professionals, van col·laborar estretament en els treballs, de manera que el component familiar en la conspiració era notable. El mes de juny de 1870, Sabater pare va enviar un informe a la comandància general catalana on feia un balanç del treball realitzat fins aleshores, i que pot servir d'indicatiu del que es feia en altres províncies. El primer pas donat va ser el d'escriure a les persones influents de Girona, i dels districtes de Santa Coloma (Josep Iglèsies), Olot (Josep de Solà Morales), i Figueres (Antoni Molar). El districte de la Bisbal d'Empordà va ser el que va tenir més dificultats en formar una junta pròpia. L'esperit públic, en termes de l'època, era immillorable en les comarques de la Garrotxa, Gironès i la part muntanyosa de la Selva. Però ja en aquells moments s'anunciava que el desig col·lectiu era el de no esperar que el canvi polític s'allargués massa (76). L'evolució posterior de la província va venir marcada per l'apaivagament de les dissensions internes, i per l'oposició frontal del personal polític i militar a continuar amb l'estratègia electoral.

En la resta de províncies catalanes el desenvolupament organitzatiu fou desigual. A Lleida, la que va tenir la trama conspirativa més feble, només es va poder formar una junta a Balaguer. A Tarragona existí una altra junta d'armament localitzada a Tortosa, amb fortes atribucions a causa de la idiosincràsia de la ciutat, abocada al Maestrat. Més tard, s'aplegaren fins a vuit juntes corresponents a la resta de districtes de què es composava la província. Pel que fa a Barcelona, la conspiració assolí també una gran articulació interna, deixant de banda els faccionalismes. Es constituïren juntes d'armament a Terrassa, Manresa, Vic, Berga, Igualada, Vilafranca del Penedès, Arenys de Mar i Mataró. La de Sant Feliu de Llobregat estava integrada dins de la de Barcelona. En ocasions, estaven dirigides per vells combatents com el pradenc Geroni Galcerán (LLuçanès i Berguedà), o per joves amb grans expectatives d'ascensió en l'escalafó com Martí Miret (districte de Vilafranca i Vilanova).

A principi de setembre del 1870 es reuniren a Perpinyà els representants de les quatre juntes catalanes amb Elío i Díaz de Cevallos, al costat d'altres carlins d'anomenada com el general Josep Estartús, el brigadier José Larramendi i el coronel Vicente Ruiz, que feia de responsable de la hisenda carlina catalana. El motiu de la reunió va ser el de saber si Catalunya podria secundar l'aixecament verificat aquells mateixos dies en el País Basc, i que va ser conegut amb el nom d'"Escodada", en record del parany preparat pel coronel de carrabiners Antonio Escoda. La resposta dels representants de les juntes és molt il·lustrativa de l'estat primerenc dels treballs conspiratius, i de la feblesa de qualsevol temptativa d'aixecament. D'un costat feien saber que les armes, municions i diners que havien pogut procurar-se eren del tot

---

⁷⁶ Carta des de Girona, de Ramon Sabater i Altarriba, marquès de Capmany, a Hermenegildo Díaz de Cevallos, Comandant General de Catalunya, el 4 de juny del 1870. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

insuficients. A les terres de Lleida a penes s'havia pogut reunir alguna arma i la junta només comptava amb sis mil rals escassos. Per a la província de Tarragona Cosme Puig manifestà que tenien disponibles 1.500 fusells, xifra segurament exagerada, i que tenien esgotats els recursos pecuniaris. A la província de Barcelona s'havien pogut comprar i distribuir 2.200 fusells i només quedaven en poder de Francesc Segarra uns dos mil duros. Per últim, a Girona tan sols havien pogut aconseguir uns 300 fusells i disposaven d'uns 3.000 duros en metàl·lic. L'ànim en el país en general era molt bo, però tots estaven d'acord que secundar el moviment del País Basc i Navarra podria ser molt perjudicial, "una nueva derrota difícil de volver a reparar" en paraules de Josep Estartús. Al mateix temps, la resposta comuna dels presents a la junta de Perpinyà va coincidir amb la postura oficial de la direcció del carlisme des d'inicis de la revolució de setembre. Els carlins no s'aventurarien a sortir en partides mentre l'Exèrcit no prengués la iniciativa (77).

L'activitat de les juntes d'armament la resta del 1870 i el 1871 es va centrar obsessivament en l'obtenció de recursos per a la compra d'armes. La perspectiva cada cop més llunyana del suport de l'exèrcit a un cop d'estat, esperança mai abandonada, feia indispensable confiar en les pròpies forces. Es així com aquesta febril activitat arribà a parilitzar la conspiració i esgotar les tresoreries. El carlisme català i, probablement, la resta del carlisme espanyol, estava travat, sense diner ni armes suficients. El carlisme militant tot i mostrar-se d'acord amb la sortida bèl·lica no semblava estar predisposat a la guerra sense el suport de l'exèrcit. Era com un cercle viciós, del qual era complicat sortir-se'n. Sense diners seria difícil, doncs, comprar una plaça o la comprensió d'algun coronel. Isidre Almenara expressava el que era l'opinió d'una bona part del partit: "un levantamiento forzoso o fracasado hoy en Cataluña sería la muerte para el partido" (78).

Tota conspiració treballa contra-rellotge. Els desencerts de la temptativa d'agost del 1869 havien deteriorat molt la confiança dels mecenes del carlisme. Un crèdit en hores baixes davant de casos com el tingut a Girona, sense armes després d'haver entregat més de 25.000 duros el febrer del 1870 (79). En la

---

77 Assistiren Francesc Segarra i Angel del Romero per la junta de Barcelona, Joaquim Mestre, Cosme Puig i Antoni Molar per Lleida, Tarragona i Girona, respectivament. Acta de la junta a: Perpinyà, 12 de setembre del 1870, B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

78 Carta des de Roma d'Isidre Almenara, president de la junta d'armament de la província de Tarragona a Hermenegido Díaz de Cevallos, Comandant General de Catalunya, setembre del 1870, B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

79 Carta des de Montreux, França, de Josep Estartús a Santiago Lirio, el 22 de juny del 1870. Un altre agent carlí de la província de Girona explicava com en altres temps alguns propietaris havien ofert fins a 2.00 duros i que ara seria difícil reunir-ne tan sols 200. Carta de Felip de

mateixa línia, la junta d'armament de Figueres havia presentat la dimissió entre d'altres raons perquè: "para armas recogimos fondos con todo trabajo y bajo promesa que sería el último sacrificio que el país debería hacer; estos fondos los entregamos a quién se nos mandó y ahora estamos sin dinero y sin fusiles, y sin medios para proporcionarnoslos" (80).

En definitiva, la xarxa conspirativa catalana s'anà constituint després d'acumular fracassos, i amb penes i treballs va aconseguir reunir alguns dipòsits d'armament. A poc a poc anà prenent cos la maquinària bèl·lica, enmig d'un ambient enrarit i carregat de desconfiança cap els homes que envoltaven Carles VIIè, i la classe política dirigent del partit.

2.2.2. Les causes immediates del conflicte bèl·lic.

Fins ara hem repassat els factors que indiquen la existència d'un poderós element, present en tota guerra, com és el d'una conspiració. Una trama contra el règim sorgit de la revolució de setembre que presentava unes fondes arrels, ben empeltades en una cultura insurreccionalista específica formada contra les experiències liberals de tot el segle (81). Una pràctica insurreccional forjada al llarg dels anys, que havia generat cabdillatges, clienteleles, connexions internacionals i fins i tot un ritual particular el dia de l'aixecament. Una conxorxa que havia generat un centenar llarg d'alts comandaments en les juntes d'armament, com agents a l'interior o en la frontera, i com a caps de batalló; que aplegava a més uns quants centenars

---

Sabater a Hermenegildo Díaz de Cevallos, Comandant General de Catalunya, 31 d'octubre del 1870. Totes dues cartes a B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6864.

⁸⁰ Correspondència entre la junta d'armament i defensa del districte de Figueres a la junta d'armament de la província de Girona, el 27 de novembre del 1870. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6864.

⁸¹ Diversos treballs sobre violència i guerra civil en la llarga perspectiva espanyola i europea a Enric UCÉLAY DA CAL, "La guerre civil espagnole et la propagande Franco-Belge de la Première Guerre Mondiale", a Jean-Clément MARTIN (Coord.), *La guerra civile entre Histoire et Mémoire*, Ouest Ed., (Nantes 1994), pàgs. 77-90. De fet, tot aquest volum sembla tenir interessants aportacions sobre les "herències" de les guerres civils. Agraeixo al professor Enric UCÉLAY el coneixement d'aquesta obra. Una valoració equivalent podríem fer a Enric UCÉLAY DA CAL, "Prefigurazione e storia: la guerra civile spagnola del 1936-39 come riassunto del passato", a G. RANZATO (a cura de), *Guerre fratricide. Le guerre civili in età contemporanea*, bollati Boringhieri (Torino 1994) pàgs. 193-220.

d'homes del carlisme militant més combatiu, enquadrats cadascú en la seva partida. Una maquinària delicada però alhora difícil d'aturar, i que un cop posada en marxa no es podia fer enrera a risc de perdre massa compromisos, polítics i econòmics. Una dinàmica que l'hem de considerar com una de les causes que van enrobustir l'aixecament d'abril del 1872.

L'any anterior a la guerra va ser prolífic en oportunitats obertes per al desenvolupament del moviment conspiratiu i que van assenyalar un compte enrera. Factors com l'intent de consolidar una monarquia de tall liberal, fet que podia unir contra-natura les oposicions carlina i republicana. Experiències com la de la Comuna de París que havien posat en guàrdia l'opinió conservadora de mig món i sensibilitzat els legitimistes rossellonesos. Per últim, qüestions com la de la crisi interna de la direcció política del carlisme, paral·lela al desgast de l'element civil cada cop més abocat a empunyar el fusell. Un conjunt de causes que anirem contemplant pas a pas.

Els esdeveniments de la guerra franco-prussiana i la Comuna entre juliol de 1870 i maig de 1871, sacsejaren la posició de seguretat que havia representat la frontera francesa per al govern espanyol. Aquesta millora de perspectives animà el nucli de refugiats carlins cansats d'esperar que arribés el moment oportú. Per ells suposà la possibilitat d'accelerar el triomf de la causa. La frontera dels Pirineus Orientals havia estat tradicionalment un "santuari" del carlisme català. Havia estat un refugi, una terra d'acolliment. Una mena de "taller" on es preparaven les temptatives, s'organitzava la intendència i es reclutaven homes entre els treballadors espanyols, els desertors i els pròfugs. Quelcom semblant al paper jugat per Baiona i Pau en el carlisme basc-navarrès. Els principals centres carlins es localitzaren a la Salanca, el Vallespir, l'alta Cerdanya i la riba de la Tet. Singularment en les poblacions de Prada, Ceret i, depenent de l'acció del cònsul espanyol i del prefecte, a la republicana ciutat de Perpinyà. Aquests eren també els principals feus dels legitimistes francesos, seguidors d'Henri Vè, comte de Chambord, popularment designats com a "carlins" o "rastellers".

Els informes de les autoritats franceses i del delegat diplomàtic espanyol indicaven un augment de l'agitació entre els refugiats carlins. Un anar i venir de veterans instal·lats al llarg de la frontera. Una minoria treballava en granges, com era el cas de Pere Antoni Ribas, ex-zuau pontifici i que es guanyava la vida com a domèstic en una casa de Sant Llorenç de Cerdans. La major part vivint dels seus propis recursos o els del partit. Les reunions en masies i propietats agrícoles de legitimistes sovintejaven a Elna, Banyuls, Cornellà de Conflent, Argelers, Reiners i en el balneari d'Amelie-les-Bains (els Banys d'Arles). Els internaments en departaments del migdia o del nord francès havien estat moneda de canvi des de 1869. També eren habituals les rondes de la gendarmeria i de l'exèrcit francès, i la troballa de caixes repletes d'armes i municions, com la dels 600 fusells presos en un vapor en el port de Portvendres l'agost del 1870. Un territori, doncs, ple com un vesper, amb una part qualitativament important del que seria el personal militar i administratiu durant la

guerra. Veterans oficials com Guillem Areny de Plandolit, Francesc Vallès, Jacint Pedrals, Lluís d'Argila, Hemeteri Auguet, i venint de París o de Roma, Rafael Tristany i Francesc Savalls (82).

L'elecció del duc d'Aosta com a rei d'Espanya el novembre de 1870, desencadenà diferents preses de posicions en el ventall polític de l'època, i que despertaren novament esperances al carlisme. Un context caracteritzat per la formació d'un ampli bloc anti-amadeista i que prengué forma amb les coalicions electorals de març del 1871 i abril del 1872. Són menys conegudes, però, les relacions que en el terreny conspiratiu mantingueren carlins i republicans. Alts responsables del carlisme tenien el convenciment que si Amadeu era escollit, els republicans -federalistes i unionistes- es llençarien al carrer. Existien especials il·lusions a Catalunya. Joaquín Elío comunicà al comandant general del Principat que tamptegés les intencions dels "republicans muntanyencs", ja que serien uns excel·lents auxiliars quan arribés l'enfrontament amb el Govern. Ara bé, les instruccions deixaven clar que l'alçament carlí devia ser sempre conseqüència del republicà (83).

Amb tot, la direcció del republicanisme tampoc no estava disposada a córrer riscos innecessaris. José María de Orense, veu autoritzada entre la direcció republicana, va entrevistar-se a Toulouse amb Francesc Sagarra i Angel del Romero, representants de la junta d'armament carlina de Barcelona. El Marquès d'Albaida sembla que deixà clar que els republicans no podien comptar amb l'ajut financer de França i que els recursos propis eren molt minsos: "hoy el partido republicano nada quiere aventurar contra guarniciones numerosas, desoyendo los consejos de la cordura y de la experiencia", referint-se al fracàs insurreccional de 1869 (84). Sempre i quan els carlins obtinguessin el suport d'alguna caserna, els republicans els donarien suport en contra del Govern. Es plantejava entre els dos partits una relació

---

⁸² Vegeu, a tall d'exemple, la documentació de la vigilància fronterera del prefecte francès a Mn. 1956/7, relativa als mesos de juliol i agost del 1870, de l'A.D.P.O. de Perpinyà.

⁸³ Carta des de Baiona entre Joaquín Elío i Hermenegildo Díaz de Cevallos, 22 de desembre del 1870, B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁸⁴ Correspondència des de Toulouse, Angel del Romero Walsh a Joaquín Elío, el 20 de novembre del 1870. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6864. Uns dies després l'autor de la carta explicà que havia mantingut diverses entrevistes amb republicans "del partido de acción" de les comarques del Bages, Berguedà i Vallès i: "parece decidido a la pelea contando con mejor organización que nosotros en punto de armamento y quizás abnegación individual. Hasta hoy mis noticias son belicosas de parte de estas gentes que lo prefieren todo a un rey extranjero. Tienen como nosotros poco dinero. Me aseguran el levantamiento incondicional y aún proponen en caso extremo apoyar nuestra bandera antes que la de Aosta". Carta d'Angel del Romero al comandant general de Catalunya, 12 de desembre del 1870, des de Barcelona. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

simbiòtica, d'aprofitament mutu, que feia necessari preveure el que faria l'altra organització en tant que alterava profundament la situació política. Probablement, aquest joc de tensions i d'oportunitats, va pesar en el debat insurreccionalista desenvolupat en el si del republicanisme un cop iniciada la guerra el 1872, amb els esdeveniments d'El Ferrol, Bèjar, Màlaga, Múrcia o Madrid, a finals d'any.

Si examinem les diverses causes que portaren a la guerra, n'hi ha una que no ha estat tractada amb la suficient profunditat: la de la crisi de la direcció política del carlisme. Ja en l'època els carlins havien atribuït l'alçament a factors "externs", és a dir, a les tupinades del govern de Sagasta en les conteses electorals de principi del 1872. De moment no crec que sigui necessari ni oportú insistir més en la premeditació de l'aixecament. En una interpretació àmpliament compartida, la historiografia posterior va assenyalar l'existència d'una doble política, una de legalista i una altra partidària de la guerra, amb un personal polític diferenciat segons si es recolzaven al darrera d'una o d'altra estratègia (85). El camí seguit per Carles VIIè, segons aquestes versions, seria el de l'ús paral·lel de les dues vies, sense que el conjunt de diputats, publicistes i membres de les juntes catòlico-monàrquiques tinguessin coneixement del moviment conspiratiu. El resultat final equivaldria a la marginació dels primers en favor dels militars carlins veterans. Per tant, una de les causes de la guerra es trobaria en la simple elecció del pretendent pel camí de les armes. Apostar per l'estratègia del sector més "pur" i "autèntic" del carlisme en detriment dels nousvinguts. Ens proposem a continuació matisar un xic les tesis anteriors i situar la crisi de l'aparell del partit dins d'un context més general, aquell que va impedir la inserció del moviment carlí en el règim setembrí.

La primera confusió que caldria aclarir remet a l'existència d'un dualisme polaritzat en el partit. Ja hem esmentat en l'inici d'aquest capítol, que la imatge usual era la d'unes juntes catòlico-monàrquiques manades per neo-catòlics, i la d'una conspiració plena d'antics carlins de la primera i segona carlinades. Certament, la mateixa existència de dos àmbits de treball va generar dues dinàmiques amb el seus propis ritmes d'organització i d'intervenció polítiques. Molts carlins pogueren tenir la sensació de desorientació, en no saber si el seu partit havia escollit definitivament la via parlamentària i, per tant, havia abandonat tota esperança en un aixecament. Sempre hi podia haver algun veterà sorprès de l'arribada d'ex-moderats a la comunió, i per això no eren estranyes advertències com les de Joan Baptista Cos i Duran a Joaquín Elío: "tenemos a los moderados, pobre Rey y pobres de nosotros;

---

⁸⁵ Citem de nou l'excel·lent llibre de Begoña URIGÜEN, *Orígenes y evolución de la derecha española...* op. cit., i el clàssic resum de Roman OYARZUN, *Historia del carlismo*, Alianza Editorial, Madrid 1969.

serán ellos los que mandarán y a nosotros nos sucederá lo que a los del año 22" (86).

Des del vessant organitzatiu, altres carlins com Ramon Sabater exclamaven alarmats: "hay dos inspiraciones, o lo que es igual, se nota un dualismo militar y civil que debe perjudicar el cumplimiento de los planes trazados para conseguir la victoria; dualismo que conviene sobremanera que S.M. conozca y aclare, o haga desaparecer" (87). Aquestes eren unes declaracions en calent producte de la forta oposició de la seva província a la participació electoral. Dualisme, en el sentit que el partit havia de prioritzar un o altre camí, i també causat per una interpretació més restringida que els bel·licistes tenien del paper de les juntes catòlico-monàrquiques. Per aquests les juntes havien servit ocasionalment per a presentar-se organitzadament davant del país, però sobretot servirien per a substituir els municipis i les diputacions el dia de l'alçament. El cert és que Díaz de Cevallos havia rebut l'encàrrec de crear en la part civil de cada província: "una junta que la compongan personas de influencia en ella que por ahora secunden a Vd. en todo lo que haya de hacerse, y estén preparadas para ser o establecer después diputaciones, ayuntamientos, etc". (88). El mateix Ramon Sabater, marquès de Capmany, era alhora vocal de la junta catòlico-monàrquica de la província i president de la junta d'armament d'aquesta. Com veurem posteriorment, no era cap contradicció. De fet, una resolució secreta havia establert que els presidents de les juntes d'armament fossin els mateixos que els de les juntes ja publicades, les catòlico-monàrquiques (89).

Podem parlar, doncs, amb certa versemblança, de l'existència de dues grans estratègies en la consecució del poder. Una, la civil o legal, protagonitzada per

---

⁸⁶ Nova comunicació entre Joaquín Elío a Hermenegildo Díaz de Cevallos, comandant general de Catalunya, La Celle, 22 de maig del 1870, B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁸⁷ Carta de Ramon Sabater a Hermenegildo Díaz de Cevallos, comandant general de Catalunya, el 17 de gener de 1871. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6865. El marquès de Capmany hi afegí en contra de les eleccions que el dualisme havia d'existir ni en aparença: "dando margen a comentarios que abaten el espíritu público, ahora muy animado, y que cuenta el triunfo próximo y seguro por otros medios más enérgicos y positivos que los de las influencias morales, tan completamente desacreditados en el país".

⁸⁸ De nou la correspondència des de La Tour de Peiltz, entre Joaquín Elío y Hermenegildo Díaz de Cevallos, el 17 de maig del 1870. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

⁸⁹ Carta de Ramon Sabater a Hermenegildo Díaz de Cevallos, comandant general de Catalunya, des de Girona, 4 de juny del 1870: "habiendo resuelto que sean los presidentes de las juntas reservadas, los mismos que lo son ya de las otras de distrito que ya estaban publicadas, y que tan buenos servicios prestaron en las elecciones últimas, y continúan prestando en la organización general del país". B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

gent com Aparisi y Guijarro, Navarro Villoslada, membres de la Junta Central i directores de periòdics. Aquesta via participava d'una visió d'arrels donosianes en la qual el triomf vindria després de la catàstrofe; és a dir, en forma de crida social contrarevolucionària producte d'un procés de canvi radical o de l'adveniment de la República. Mentrestant, calia reforçar el carlisme com a organització política amb una forta dosi d'influència mediàtica en l'opinió conservadora. L'altra gran estratègia era la de preparar un fort moviment conspiratiu que aconseguís un pronunciament a les casernes, seguit del suport auxiliar de les partides. Un cop d'estat amb "suport popular". Aquesta segona via va ser seguida majoritàriament a Catalunya i d'altres indrets de l'estat com l'Aragó i el país basc-navarrès. L'excepció a la regla va ser la del grup de joves catòlics barcelonins. Aquests s'identificaren amb l'aparell electoral carlí: fou el cas de Lluís Maria de Llauder o Ramon Vinader.

La dualitat i la contradicció de la política carlina en realitat no era més que pura façana. Les dues estratègies es combinaren per part d'un personal polític que alhora estava implicat plenament en la sortida bèl·lica. Per als bel·licistes, les eleccions, el parlament i les juntes catòlico-monàrquiques, no eren més que plataformes des d'on demostrar la força pública del carlisme. Anti-parlamentaris per definició, els carlins -reconvertits inclosos- van utilitzar cercles i casinos com una necessitat de representativitat i de reconeixement socials. Van presentar-se a les eleccions municipals i provincials perquè, de fet, mai no havien abandonat aquest àmbit d'acció política. Per últim, molts bel·licistes formaven part de les juntes "legals", com el cas ja esmentat de Ramon Sabater, però sempre subordinats a l'activitat conspirativa, considerada com la principal. La Junta Central Catòlica-Monàrquica digué reservadament a Ramon Cabrera, quan aquest encara estava al càrrec dels assumptes del partit, que les juntes electorals treballarien per a "venir, siquiera, una breu temporada a la Cámara" (subratllat en l'original) ⁽⁹⁰⁾.

En les eleccions de diputats a corts del març del 1871, la província de Girona es mostrà contundentment contrària a la participació. Des del districte de Besalú els carlins locals amenaçaven de sortir a la muntanya. Un altre cop, però, la política parlamentària no era sinó un pretext d'aparició pública mentre es madurava la conspiració. Joaquín Elío, un dels homes de confiança de Carles VIIè tranquil·litza al comandant general de Catalunya, fent-li veure el sentit real de les eleccions. L'objectiu de la coalició amb republicans, moderats i montpensieristes era el d'aconseguir una majoria i forçar una mena de plebiscit contra la monarquia amadeïsta. El text que transcrivim a continuació és suficientment eloqüent: "No parece es su intención que nuestros diputados acudan a las Cortes porque no deben prestar juramento; su objeto sólo es provocar por esa coalición una medida legal y violenta del gobierno,

---

⁹⁰ Carta de la Junta Central Catòlico-Monàrquica a Ramon Cabrera, Madrid, 5 de febrer del 1870, signada pel Marquès de Villadarias i Joaquín Muzquiz. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

que comprenda a todos los partidos, para que todos tomen parte en la resistencia. Creo de consiguiente, que se puede decir a los de Gerona, y a cuantos consulten, una cosa parecida a esto, y reservadamente a todos: que estas disposiciones legales son enteramente independientes de nuestros trabajos de acción, que deben continuar lo mismo, y en el caso, aprovecharemos de los medios que ese movimiento electoral debe darnos" (91).

La demostració més fefaent de la implicació del personal dirigent carlí en les dues estratègies, la legal i la conspirativa, la tenim a partir d'exemples de membres molt significatius del juntisme carlí. A més del cas reiterat de Ramon Sabater, voldria subratllar el treball del que serà posteriorment un destacat carlí Josep de Solà i Morales, president alhora de la junta d'armament i de la junta catòlico-monàrquica d'Olot. Idèntica situació s'observarà en les dues juntes creades a Vic amb Lluís Maria de Ferrer i els germans Josep i Jacint de Macià. O recordar la posició de Joan Mestre i Tudela, president també de les dues juntes de la província de Lleida. Alguns membres de juntes d'armament també participaran en les conteses electorals: Martí Guitó, diputat provincial pel districte de Mercadal, Girona, i membre de la junta d'armament provincial; Salvador Vilallonga, diputat provincial també i president de la junta d'armament de Santa Coloma de Farners; Antoni Molar, president de la junta d'armament de Figueres i diputat provincial pel districte de Llers. La notable participació de Domènec Miquel i Bassols, secretari de la junta d'armament de Barcelona, i que combinava l'activitat conspirativa amb la de vice-president de l'ateneu catòlico-monàrquic de la ciutat, i diputat a corts pel districte d'Olot el 1871. A Tarragona, un propietari de l'entitat d'Antoni de Suelves i d'Ustàriz, Marquès de Tamarit, conjugava els seus jocs conspiratius amb la presidència de la junta electoral provincial. No és estrany, doncs, que fins i tot cabdills de la tercera guerra també formessin part del moviment juntista catòlico-monàrquic. Aquest va ser el cas del president de la junta de Rubí, Felip Muixí i Alsina, i el del secretari de la junta de Besalú, Miquel Cambó i Gaietà (a) Barrancot.

Per tant, el juntisme no representà un dualisme real més que dins de les dinàmiques organitzatives. L'objectiu principal del carlisme català i espanyol d'aquells anys va ser el de la conspiració i la preparació de la guerra, acompanyat, això sí, dels treballs públics a través de la premsa i dels ateneus. A Catalunya l'estratègia electoralista va ser secundària i l'oposició a competir en uns comicis va ser molt dura. De totes formes, com veurem, els membres de la junta central catòlico-monàrquica i

---

⁹¹Comunicació des de Baiona, entre Joaquín Elfo i Hermenegildo Díaz de Cavallos, comandant general de Catalunya, el 24 de gener del 1871. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 6/6865. La carta continuava dient que: "Suponen algunos que no habrá alborotos en los pueblos estando de acuerdo los cuatro partidos citados. Esto es lo que he comprendido que quieren los de Madrid; y desde allí deberá enviar la Junta Central las instrucciones y prevenciones convenientes a las Juntas legales. A las nuestras de armamento y defensa, y comandantes generales, hay que prevenirles que continuen sus trabajos, mirando eso como un incidente que puede sernos provechoso, pero de ninguna manera perjudicial".

els directors del periòdics madrilenys com ara *La Esperanza*, *El Pensamiento Español*, i *La Regeneración*, tampoc no van desconèixer l'existència de la trama conspirativa. El dualisme en aquesta ocasió també era aparent.

Els 10 mesos immediatament anteriors a la guerra van deixar entreveure una crisi sense precedents en la direcció política legal del carlisme. Una crisi de la qual van sortir importants determinacions per al futur de l'organització i l'arribada de la guerra. Bona part de la crisi va girar a l'entorn de la figura de Cándido Nocedal, ex-ministre d'Isabel II i nou líder del partit. Nocedal s'havia erigit la primavera del 1871 com el cap visible de la minoria de diputats carlins al Congrés. Era una ocupació amb la qual se sentia com "peix en l'aigua", va ressaltar en els debats sobre la legalitat de la Internacional. El 6 de setembre tingué lloc a Ginebra una reunió de gran transcendència entre Cándido Nocedal i el pretendent. D'un costat, Carles VIIè sortí convençut de la inoportunitat de començar un moviment armat aquell mateix hivern. El transcurs del temps i la humitat havien fet malbé l'armament i les municions, la major part era inservible. Tot seguit es va comunicar als comandants generals respectius que ni existien mitjans suficients ni l'ocasió era propícia. D'altra banda, l'estiu del 1871 s'aguditzarà el procés de concentració del poder en mans de Carles VIIè i els seus consellers més propers, iniciat a Vevey l'any anterior. En qualsevol cas, Nocedal va sortir reforçat dins de l'organització. Serà aquesta pèrdua de capacitat d'influència per part de "lobby" mediàtic i parlamentari madrileny el que desencadenarà una al·luvia de protestes sense precedents.

El procés d'assumpció de poders per part de Cándido Nocedal va ser molt ràpid. Entre d'altres raons perquè la situació política venia marcada pel nou calendari electoral de gener de 1872, municipals, i abril del 1872, generals. El 4 de desembre del 1871 don Cándido va ser nomenat director de la premsa carlina i president de la junta d'eleccions, la qual cosa volia dir ser el portantveu autoritzat a Espanya de les declaracions polítiques del pretendent. Una altra real ordre del 20 de gener del 1871, va fer de Cándido Nocedal vice-president de la junta central catòlico-monàrquica, és a dir, pràcticament, el cap polític de la comunió. Aquest conjunt de fets desembocaren en un seguit de dimissions i protestes per part d'aquells que havien estat quadres principalíssims dins del partit. Francisco Navarro Villoslada, Antonio Aparisi y Guijarro, Gabino Tejado i Canga Argüelles, adreçaren una carta de protesta al mateix pretendent on li manifestaven que s'apartava de la línia que com a príncep cristià havia defensat des de la revolució. El centre de les crítiques va ser el que van anomenar "cessarisme"; és a dir, l'excessiva capacitat de decisió que s'havia irrogat, dirimint qüestions bàsiques sense consultar-les abans amb els seus consellers. Ara, en canvi, s'havia envoltat de nous secretaris, com Eustaquio Díaz de Rada, substituït de Joaquín Elío, en la part política per Emilio Arjona, secretari personal a la frontera, a més de tenir Cándido Nocedal residint a Madrid. L'acusació de "regalista" i

de "césar" no trigà en aparèixer (92).

La crisi de la direcció pública del carlisme havia esclatat en un mal moment, enmig de convocatòries electorals, en les quals pocs hi creien. El mes de novembre del 1871 es reuniren en el palau del comte d'Orgaz a Madrid els diputats i senadors carlins de la legislatura anterior, abans d'anarse'n a "províncies". La tònica general era la de tornar a presentar-se en futurs comicis, tot i que existien suspicàcies envers les coalicions amb altres partits. Tal vegada, els diputats catalans van ser els que van palesar un major recel, tot i que sempre quedava algú d'optimista o d'il·lús com el diputat per Barcelona Rafael de Llançà, confiat a treure encara un millor resultat. Diputats del pes de Ramon Vinader, Narcís de Castellví per Gandesa o senadors com Josep Iglésies per Girona, van manifestar els seu neguit davant el més que probable fet de treure pitjors resultats en aquesta ocasió. Davant del dubte optaven pel retraïment. Els més reacis van ser els diputats gironins. Emili Sicars tenia l'especial encàrrec de dir que la seva província no volia acudir a unes noves eleccions (93).

La negativa electoral començà a rebre adhesions imprevistes entre l'element més legalista del partit. El febrer del 1872, Gabino Tejado, el comte d'Orgaz i el comte de Canga Argüelles van declarar ser contraris a qualsevol participació en les eleccions properes. Sembla que quedaven cada cop menys partidaris de l'estratègia legalista. En la seva defensa coincidiren, malgrat les rancúnies personals, Cándido Nocedal i Antonio Aparisi. Ambdós, però, sempre havien estat al corrent de l'existència de treballs conspiratius. Va ser Nocedal qui va suggerir a Carles VIIè com s'havien de delimitar les responsabilitats en la part legal i militar: "el director de lo civil i legal debe estar en reserva, enterado de todo; debe ser conspirador nato del gefe de la otra junta, pero secreto, reservadísimo, sin que tenga en su poder hilo

---

⁹² Exposició a Carles VIIè de Francisco Navarro Villoslada, el comte de Canga Argüelles, Gabino Tejado i Antonio Aparisi y Guijarro, Madrid 23 de febrer del 1872. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6866. La carta començava amb aquest to greu: "de seguir así las cosas como van, la causa carlista, humanamente hablando, está perdida (...). Desde Mayo acá, Señor, por arte de no sabemos quien, se está verificando en la gobernación del partido carlista una transformación dolorosa, que comienza ahora a hacerse pública en la doctrina, y que viene hace tiempo experimentándose en la conducta. La Monarquía Cristiana se retira, y se abre paso el Cesarismo".

⁹³ Exposició dels diputats i senadors carlins a D. Carlos, Madrid, 21 de novembre del 1871. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6865. Luis de Trelles, gallec i diputat també per Girona hi afegí: "en su provincia repugnan las elecciones, que en las pasadas se hicieron esfuerzos heroicicos creyéndose que eran las últimas y que él personalmente considera necesarias las elecciones".

alguno(...)" (94). Com a cap del carlisme a Madrid, Nocedal li demanava més informació, qüestió a la qual, el pretendent mai no hi va accedir. En contra de la seva opinió, Cándido Nocedal s'assabentà de la sublevació carlina a través, com qui diu, de les pàgines de *La Gaceta*.

Conforme van anant passant els mesos, la impaciència entre els compromesos en la conspiració era més gran. Des de l'aixecament d'agost del 1869, els carlins havien vist passar l'intent de l'Escodada i tot just un any després, el setembre del 1871, s'havia suspès l'ordre d'un aixecament general a tota Espanya, molt malament rebut a Catalunya. La impaciència portava de seguit a la desconfiança envers les autoritats, militars o polítiques del partit. A Girona era habitual que es formessin plans "de presentarse al campo" entre els caps subalterns (95). A Tarragona els representants de les juntes d'armament dels districtes manifestaven que en el país havia decaïgut l'ànim "a consecuencia de estar esperando tanto tiempo el movimiento, de un día para otro (...), estando todos conformes en que renacería otra vez si se facilitasen los elementos de armamento y dinero, pero especialmente este último" (96). La paraula "traïdor" circulava arreu i servia de boc expiatori dels fracassos organitzatius. No obstant això, el que s'amagava era una profunda desorientació davant els canvis que experimentava la situació política més general. Des de la coronació d'Amadeu I^r. la principal fita política era la de la consolidació del règim. En aquest objectiu les forces polítiques utilitzaren totes les eines disponibles, dins o no de la legalitat, per tal de tornar o enfortir el règim. En un context així, per a la direcció del carlisme conspiratiu no n'hi havia prou amb esperar "in eternum" que els republicans s'aixequessin, o que sobrevingués una revolució. Al mateix temps, el reconeixement com a rei del fill d'Isabel IIa. el novembre del 1871 podia començar a

---

94 En la mateixa carta Cándido Nocedal aconsellava D. Carlos que: "el que esté al frente de la dirección pública y legal, no puede ni debe estar al frente de LA CONSPIRACION, ni ser depositario material de los hilos de la trama; porque si éstos alguna vez se interrumpen o se rompen, todo se pierde". Carta de Cándido Nocedal a Carles VIIè, Madrid 21 d'octubre del 1871. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6865.

95 Comunicació del Marquès de Capmany al comandant general de Catalunya, el 9 d'agost del 1870: "El país impaciente cundiendo la desconfianza en las personas más comprometidas a favor de la causa hasta el extremo de tenernos por traidores. Otros especuladores que en vista de la inacción explotan el profundo silencio de los que creen autoridad, lo recorren por su cuenta, y tal vez jugando con doble baraja, nos tienen puestos al borde del precipicio. Nada absolutamente puedo contestar a las mil personas respetables que continuamente se me presentan para que les aclare lo que para mí es tan confuso como para ellos, y se vuelven desanimados o formando planes de presentarse al campo por su cuenta o riesgo, o hecharse a dormir prescindiendo de las causas que lo puedan entorpecer y la falta de armamento y recursos". B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

96 Des de Tarragona, Maties de Vall al comandant general de Catalunya, 28 de juliol del 1871. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6865.

limitar l'espai polític conservador. El "ritme conspiratiu" no aguantava el país que li marcava l'evolució política general. A poc a poc es va estendre la sensació, en paraules de Joaquín Elío: "que el partido se deshace y el de Saboya se consolida" (97).

La inserció del carlisme en el règim de la revolució de setembre és molt il·lustrativa de la posició que va voler ocupar i dels objectius finals que perseguia. En el fons ens indica l'extrema dificultat de trobar una solució que no fos la bèl·lica. Com sabem, el carlisme s'enfrontà directament amb el canvi que significà la "Gloriosa". Enfront d'aquesta "via laica al capitalisme", mobilitzà tots els seus recursos contra la llibertat de cultes i s'apropià de les plataformes catòliques. Hi havia un espai polític que va ser el cavall de batalla de les bases del carlisme polític i que constituïa una peça irrenunciable: els ajuntaments i les diputacions provincials. Les juntes catòlico-monàrquiques van obtenir una sèrie d'èxits notables en les diputacions de Lleida i de Girona, que tot seguit van topiar amb impediments legals com ara el no poder ocupar càrrecs sinó es jurava la constitució del 1869. I el mateix pel que fa a les eleccions locals.

El liberalisme progressista va ser conscient des del primer moment que el seu era un règim feble, que descansava sobre unes organitzacions polítiques poc sòlides (98). Al seu temps, accentuà el seu conservadorisme en temes com el representat pel debat sobre la Internacional i les pràctiques polítiques que en matèria electoral feien ús els governadors civils. En aquest context, el domini de l'administració local i provincial era vital per a la consolidació futura de la monarquia amadeïsta. No era possible entregar uns elements polítics tan poderosos a qui perseguia rebentar a qualsevol preu el projecte polític nascut el 1868. És en aquest terreny on es conegueren els enfrontaments més violents i durs. Tancament de cercles i casinos, com els d'Olot o el de Valls, que portà a l'empresonament per uns dies de desenes de carlins veïns. Atemptats com el viscut per Joan Mestre i Tudela, ferit d'una trabucada en un braç. L'acció de la "partida de la porra" els dies de les eleccions, i que assegurava l'obtenció dels vots dessitjats a través de coaccions o la simple tupinada, eren altres mitjans de domini de l'espai local.

Ben probablement, el tancament de l'accés al poder local va ser una de les vies principals de politització del carlisme militant i d'enfortiment de la seva bel·licositat. Almenys així ho permeten comprovar les declaracions dels carlins gironins, on l'enfrontament amb el liberalisme assolí les cotes més altes. En una carta expressament destinada a Carles VIIè, la junta catòlico-monàrquica de la província reiterava la seva oposició al joc electoral. Li van recordar la profunda adversió que

---

⁹⁷ Comunicació de Joaquín Elío a Hermenegildo Díaz de Cevallos, comandant general de Catalunya, Baiona 16 de setembre del 1871. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6865.

⁹⁸ De nou, veure les pàgines del nostre llibre *L'aristocràcia d'Espardenya...op. cit.* Especialment el capítol IV "Organització i extensió política del nou partit carlí (1870-1872)".

per principis ideològics sentia el país envers les eleccions. Un rebuig engrandit per les violències i coaccions exercodes pels elements progressistes a la ciutat de Girona i en els pobles més petits. Els membres de la junta afegiren que l'hora del parlamentarisme s'havia acabat (99).

En un document posterior, s'indicava que al més mínim intent de tornar a les urnes totes les juntes de la província dimitirien, així com les de Barcelona i Lleida (100). Pocs dies després, la mateixa junta gironina s'adreçava als correlegionaris del partit amb un manifest molt revelador de la marxa imparable cap a la guerra. S'hi declarava públicament, tant als seus partidaris com a la cúpula del partit, el rebuig total a participar en els comicis del mes d'abril. Per gaudir de major legitimitat van manllevar les paraules d'una circular anterior de la junta central de Madrid, i que van reproduir: "Contra poderes que menospreciando la ley erigen en sistema la violencia, lícito es, y en ello convienen los mismos que hoy dominan, acudir a la violencia para defender nuestros derechos y salvar la religión, la patria y la familia". Com s'havia d'interpretar, doncs, que en aquest pamflet els carlins gironins lloessin públicament la via armada? Sigui com sigui, el text sencer era molt representatiu de la voluntat inequívoca de preparar un canvi violent: "Nuestros correligionarios de la provincia, ardientes defensores de Dios, de la Patria y del Rey, estan deseosos de batirse con entusiasmo y singular denuedo, pero empuñando un arma y no una miserable papeleta electoral (...)" (101).

Tot sembla indicar que el projecte polític carlí havia entrat en un carreró sense sortida. Una crisi en la direcció política de tal magnitud que les lleialtats de les juntes locals i provincials es desfeien com a terrossos envers una junta central erràtica i mancada de legitimitat. Els resultats de les eleccions d'abril del 1872 deixaven clar que el carlisme polític havia perdut la batalla pel poder local. Respecte els anteriors comicis de març del 1871, el carlisme català havia obtingut uns 50.000 vots menys. Més de la meitat de vots com a mitjana en tots els districtes. Si abans havia pogut aconseguir 14 escons, ara n'obtenia només un, pel districte de Gadesa. Mentre els candidats ministerials havien aconseguït augmentar en uns 40.000 vots (un

---

⁹⁹ Girona, 14 de desembre del 1871. Exposició de la junta provincial catòlico-monàrquica a D. Carlos. Signada per Vicenç Garriga i Narcís Blanc i Illa. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6865.

¹⁰⁰ Carta de Ramon Sabater a Hermenegildo Díaz de Cevallos, Girona 23 de desembre del 1871. B.R.A.H. fons Antonio Pirala 9/6865.

¹⁰¹ Manifest titulat: "A nuestros correligionarios", Girona 18 de gener del 1872, Junta Provincial Catòlico-Monàrquica. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6866.

22,3% més), les candidatures carlines van patir un daltabaix del 18,4% (102). L'ensulsiada només es pot interpretar per l'abstenció de l'electorat carlí, i per la voluntat del l'aparell sagastí de combatre la coalició anti-governamental. La derrota marcava un punt i final en la participació electoral del carlisme en el règim del Sexenni democràtic.

Simultàniament, el moviment conspiratiu es veia inexorablement abocat a la guerra sinó volia malbaratar per sempre més els esforços invertits en dos anys. Des de la tardor del 1871 s'havien produït uns canvis importants que afectaren directament a la naturalesa del comandaments en el Principat i a tot Espanya. L'octubre Joaquín Elío presentà la seva dimissió per motius de salut. També Hermenegildo Díaz de Cevallos abandonarà provisionalment el seu càrrec. La veritable raó de la decisió va ser la suspensió de l'aixecament previst per setembre del 1871, aprofitant l'aniversari de la revolució, per la qual cosa van protestar i dimitir, un rera l'altre, els comandants generals de tot Espanya. La decisió de la suspensió va provocar una reunió urgent el 22 del mateix mes en el "chateau" que Carles VIIè posseïa a Ginebra. Una comissió catalana composta per Díaz de Cevallos, el sacerdot Joan Vendrell, Francesc Segarra, Felip de Sabater i LLuís Maria de Ferrer, li manifestà el seu desacord per la suspensió del moviment. Segarra començà fent inventari dels sacrificis fets en el Principat i de la fatalitat de l'ajornament: "por lo difícil de continuar la ocultación de fusiles, pólvora y demás pertrechos de guerra, porque se deterioran. Además, los que entregaron dinero se sentían engañados" (103). Per aquestes raons les juntes d'armament de les quatre províncies demanaren, a través de la comissió, que Carles VIIè signés urgentment l'ordre d'aixecament per tot Espanya. Van protestar també per la dimissió del general Díaz de Cevallos, que ja el consideraven un bon interlocutor per l'experiència que havia adquirit de la realitat catalana. La resposta del pretendent va ser negativa en el sentit que no totes les províncies espanyoles estaven en la situació de les catalanes. L'enuig de la comissió i de la cúpula conspirativa catalana es traslladà aleshores contra el nou secretari del pretendent, Emilio de Arjona. Ara el responsabilitzaven dels desencerts comesos i l'acusaven de ser "el pequeño Godoy del carlismo". Després de l'entrevista que durà

---

¹⁰² De nou LLuís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, *L'aristocràcia d'espardenya...op. cit.* Els vots reunits envers les candidatures ministerials, republicanes i carlines el març del 1871 va ser de 248.957 vots, mentre que l'abril del 1872 reuniren 223.359 vots. El republicanisme català va aplegar el 1871 89.247 vots i 71.473 el 1872. Baixa, per tant, un 3,85%.

¹⁰³ Part de la transcripció de la reunió a J. BOLOS, *El carlismo en Cataluña. Conspiraciones...op.cit.*, pag. 59. El seguiment del clima conspiratiu i l'aixecament del 1872 l'ha pogut seguir molt bé Robert VALLVERDU I MARTI, gràcies a la documentació del qui va ser comandant general i president de la Junta d'Armament i Defensa de les comarques tarragonines Josep A. Mestres. Vegeu, de dit autor, *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Cataluña, 1872-1876*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997, pàgs. 38-41.

tot el dia buscaren Arjona pels cafès i llocs públics de Ginebra "para desafiarle si era preciso" (104).

Els canvis obligaren a reformar a fons l'aparell rector del carlisme. El buit creat per les baixes d'Elío i de Díaz de Cevallos seria cobert provisionalment per Ramon Ibarrola, que aleshores era cap a Guipúzcoa i responsable màxim de la frontera, i per un nou organisme que donava sentit a les aspiracions del personal conspiratiu català. El 26 d'octubre es creava la Junta Superior del Principat, integrada per 4 delegats de les juntes provincials respectives i situada a la frontera rossellonesa. El seu principal objectiu consistirà en l'adquisició de recursos financers per a comprar armes i municions, així com relacionar-se amb l'exèrcit, el somatent i coordinar l'enquadrament del voluntariat carlí. El mateix que abans però sense intermediaris, ja que la junta s'havia d'entendre quan als assumptes greus amb Carles VIIè, i pel que fa als ordinaris amb el comandant general de la frontera. Alhora, pels temes de la mobilització d'homes i accions de guerra, s'havia de comunicar amb les comandàncies dels País Basc i Navarra. Tal vegada sigui la junta esmentada per Melchor Ferrer i que tenir la seva seu a Ceret. Segons aquest estava integrada entre d'altres per l'exalcalde i diputat gironí Joaquim de Cors, el vigatà Jacint de Macià, i Ferran de Miró, tots ells destacats dirigents (105). La junta, per tant, podria representar la culminació d'experiències passades, com les juntes formades a Perpinyà a finals del 1869, dins del projecte cabrerista, i la de setembre del 1870. Tot i això, resta com un interrogant el saber en quina mesura podria traduir el desig de guanyar autonomia en el terreny de les decisions i en la capacitat d'expressar una problemàtica particular davant de la Cort. No sabem en quin grau es tractava de guanyar eficàcia i operativitat, o responia simplement a una maniobra del pretendent

---

104 J. BOLOS, *El carlismo en Cataluña. Conspiraciones ...*, op. cit., pag. 62. El Dr. Joan Vendrell, de Tordera, director de l'institut de Figueres i un alt responsable conspiratiu a la província de Girona, digué a Carles VIIè que: "Señor, veo la causa perdida, si V.M. no cambia de modo de obrar. Si hemos de esperar hasta Dios sabe cuando, nos marcharemos con corazón muy triste", pàg. 60. Cevallos acollí molt bé el pensament de la junta, afegint, de manera molt simptomàtica que: "la causa de la religión es antes que la persona, sea rey o príncipe".

105 Document signat per D. Carlos el 26 d'octubre del 1871, Bocage. B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6865. Vegeu també Melchor FERRER, *Historia del Tradicionalismo español*, tom XXIII, pàgs. 261. Miró era l'encarregat del contraban d'armes a Perpinyà. Es tractava, per tant, d'una junta anàloga a l'instal·lada a San Juan de Luz. Ferran Miró d'Hortafà, important propietari de la zona de Reus, candidat a diputat pel districte de Valls el 1871, era probablement descendent de Ferran d'Hortafà i de Ros, secretari de guerra de la Regència d'Urgell, i vocal posteriorment de la Junta Superior Governativa de Catalunya. Joaquim de Cors era també un notable hisendat, havia presidit la junta catòlico-monàrquica de Girona el 1870, senador el 1871, morint poc després al llarg de 1872. Per últim, Jacint de Macià, polític influent a Vic, fundà el diari carlí *La Patria*, i va ser també secretari de la junta catòlico-monàrquica del districte.

per apaivagar el malestar creat el setembre anterior. L'existència d'una junta catalana va persistir al llarg del 1872, ja ben iniciat el conflicte bèl·lic, tot i que probablement amb canvis en la seva composició.

Després de la breu gestió de Ramon Ibarrola en els assumptes del Principat, va ser el propi Díaz de Rada l'encarregat màxim de les fronteres de Guipúzcoa, Navarra i Catalunya des del mes de gener. El seu compromís amb la conxorxa catalana acabava en el mateix moment en què arrenqués amb èxit el cop. Aquest era un antic carlista navarrès, implicat en els afers de la primera guerra i en tots els moviments posteriors a la revolució. Eustaquio Díaz de Rada inicià els seus operatius gràcies als antecedents que li havia proporcionat Cevallos. Va mantenir conferències amb les juntes d'armament, amb els nuclis de la frontera i retornà a Baiona a finals de gener. La situació que es trobà era d'autència mal confiança de les bases a proporcionar recursos sense garanties clares de la seva bona destinació. Antonio Pirala esmenta com un prevere de la província de Lleida, que havia rebut 10.000 francs en metàl·lic i 50.000 rals en bons per invertir-los en armes "parece que marchó a Ultramar acompañado de su joven ama" (106). Finalment, tot i els canvis en la direcció catalana, Díaz de Cevallos retornarva el maig del 1872 al seu antic càrrec de comandant general del Principat.

A principi del 1872 continuaven fent-se a les casernes intents de guanyar-se el favor d'algun coronel. L'epicentre dels contactes va ser la plaça de Barcelona, però l'interès s'estenia arreu de Catalunya, especialment en aquelles places i castells com els de Cardona, la Seu d'Urgell, Puigcerdà, Hostalric i Figueres. Com a garantia de fidelitat a la causa tan sols existia el coneixement particular dels antecedents polítics o militars del personatge en qüestió: si provenia del conveni de Bergara, si tenia algun familiar o conegut carlí o, simplement, si era oriunds d'alguna població catalana amb un fort component legitimista. La major part de les vegades, però, la fidelitat havia d'anar acompanyada d'una contraprestació monetària; només la junta d'armament de Barcelona havia desemborsat a l'oficialitat governamental uns 12.000 duros, entre l'agost de 1869 i 1870. La por a una altra "Escodada" i el servei d'espionatge de Capitania feien cada vegada més complicat l'establiment d'entrevistes. La més important de totes elles havia tingut lloc el desembre del 1870. En aquella oportunitat es mantingueren relacions amb el brigadier Emilio Pastor, els coronels Cadórniga i Montero, així com dos tinent coronels de caçadors, diversos capitans i oficials d'artilleria. L'intent no reeixí per causa de la vigilància policial i per haver transcendit a l'opinió pública rumors d'estrets contactes entre militars i agents

---

¹⁰⁶ No hem pogut comprovar l'afirmació de Pirala en el seu arxiu, però forma part del clima d'inseguretat i desconfiança interna que es vivia en el partit. Vegeu Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea. Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de Don Alfonso XII*. Madrid 1906, pàg. 478.

carlins (107).

Posteriorment, el coronel Federico Cadórniga va esdevenir el principal peó de la trama colpista. El 20 de març va ser nomenat cap de la província de Girona i interinament Comandant General de tot el Principat, al costat de Ramon Francesc i Peguera com a cap d'administració, i Joan Vendrell vicari general castrense de la mateixa província. La promesa de donar suport al cop carlí que es preparava a Barcelona va precipitar tota la maquinària conspirativa. Un engranatge basat en l'obsessió d'adoptar de totes totes una façana d'ordre, una imatge pel dia de l'aixecament que captivés les simpaties del conservadorisme i dels propietaris rurals porucs per una guerra poc controlada. Sota cap concepte s'havia de presentar al país un moviment fonamentat en les partides. Es tracta d'evitar des del principi "las escenas de los años 35 al 41", deia Joaquín Elío, anys en els quals de vegades havien efectuat les seves operaciones per lliure. El mateix vell general traduí molt bé les inquietuds de la cúpula del carlisme i dels caps de l'exèrcit "tocats" per la conspiració: "El ejército mira con desconfianza y poco aprecio lo que llaman partida. Lo que medió el año pasado (1869) en la Mancha y Valencia debe tenerse muy presente; aún tomando desde el principio medidas de organización militar no se podrá evitar cierto desorden y en muchas el instinto de emancipación, porque (...) en general en los españoles el ser guerrilleros es preferible a ser soldados (...)" (108).

La guerra esclatà l'abril del 1872 degut a un conjunt de causes externes i internes al moviment carlí. Entre elles hem de comptar amb el nou marc de relacions aparegut a França després de la Comuna. Pel que fa a la política espanyola, el bel·licisme carlí va sortir catapultat enmig dels entrebancs que representava l'intent de consolidació de la monarquia amadeïsta, i les dificultats d'inserció del carlisme polític en el nou règim. Alhora, la crisi de lideratges de la direcció carlina i una dinàmica conspirativa forçada a donar resultats immediats van crear, en suma, el clima indispensable per a la insurrecció. Una guerra, doncs, que no va ser el resultat de la victòria del carlisme militar sobre el civil, sinó de la maduració de les expectatives conspiratives i d'una sortida cap endavant de la profunda crisi política en la qual havia entrat el partit. Una guerra assumida per la majoria del carlisme militant, polític o

---

¹⁰⁷ Comunicació d'Angel del Romero a Hermenegildo Díaz de Cevallos, el 16 de desembre del 1870. L'intermediari fou un militar carlí de conducta un xic fosca, anomenat Fernando Adelantado. Sembla que, segons es comentà en la mateixa carta, Joan Mafí i Flaquer va rebre una carta anònima on s'advertia de la conxorxa carlista i militar. B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864. Novament, segons Melchor FERRER, existiren des de desembre altres contactes: amb el coronel i secretari de la subinspecció d'artilleria de Catalunya Ignacio Maroto i Puigdorfila, amb el brigadier d'enginyers José Irizar y Moya, etc. *Historia del Tradicionalismo español*, op. cit., pàg. 254.

¹⁰⁸ Des de La Tour de Peiltz, 14 de juny del 1870, Joaquín Elío a Hermenegildo Díaz de Cevallos, B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6864.

guerrer, neo-catòlic o veterà. En la constel·lació de forces que maldaven per influir en el curs dels esdeveniments, la posició que va ocupar el carlisme català en el conjunt espanyol va ser remarcable. Va enfortir el bloc anti-electoral, a causa de l'elevat grau de conflictivitat política i social interna en la societat catalana, i per existir una rica tradició insurreccionalista. Fins a la generalització de la guerra en el nord l'any 1873, el carlisme català, lluny de ser perifèric i subordinat al basc-navarrès, va centrar les esperances de tot el carlisme espanyol. Com veurem en pàgines properes, les demandes i inquietuds del carlisme català van pesar molt en la presa de decisions final que va conduir a l'inici de la tercera guerra carlina. El testimoni dels carlins gironins es prou eloqüent de la mena d'urgències que patien els seus cercles dirigents: "si se retarda -l'aixecament-, perderemos muchos, que se pasan a la Internacional" (109).

---

¹⁰⁹ Document des de Baiona, "cópias literales de las respuestas que las Juntas de las provincias de Cataluña han dado a las doce preguntas que con fecha 6 de Enero último les dirigió el comandante general de la frontera", Eustaquio Díaz de Rada, 2 de març del 1872, B.R.A.H., fons Antonio Pirala, 9/6866.

SEGONA PART EL DESENVOLUPAMENT DEL CONFLICTE ARMAT.

CAPITOL 3r. ENS ELS ORIGENS DE LA TERCERA GUERRA A CATALUNYA.

3.1. El fracàs de la sublevació militar.

La nit del diumenge 7 d'abril s'havia d'efectuar un cop militar a Barcelona i a diferents aquarteraments de la província de Girona. Un "pronunciamiento" amb la presència i suport d'escamots carlins. El pla preveia que es pronunciessin el batalló de Mèrida i l'artilleria de muntanya, a la capital comtal, i el regiment de la Constitució repartit entre Girona, Olot i Figueres. El cap de la trama militar era el coronel Federico Cadórniga, al capdavant del regiment de la Constitució (110), i responsable del cop a la caserna de Figueres.

La trama "civil" carlina va tenir coneixement del cop tan sols dos dies abans, el 5 d'abril, quan pogueren obtenir dels militars la confirmació segura de la seva intenció. La junta d'armament de Barcelona rebé verbalment la notícia a través del marquès de Santa Cruz de Iguanzo, ajudant del general Eustaquio Díaz de Rada. Com hem dit abans, aquest darrer s'havia incorporat a la conspiració catalana amb el càrrec de comandant general de la frontera franco-espanyola el desembre de 1871, i substituï Cevallos com a responsable directe de l'àrea catalana. El caràcter secret d'aquests treballs i la llunyania respecte la presa de decisions final, va ajudar, probablement, al coneixement parcial de tot el que passava que tenia el pretendent i el seu secretari militar. El mateix dia 8, des de Ginebra, Carles VIIè envià al seu ajudant unes instruccions reservades on s'indicava que el cop es donaria en primer lloc en les guarnicions militars de Girona, Figueres, Seu d'Urgell i Pamplona. Una vegada assegurat aquest, s'estendria a Bilbao i es generalitzaria arreu d'Espanya. Realment era notable el desconeixement d'algunes de les dinàmiques conspiratives catalanes.

De forma automàtica la maquinària interna de la sublevació començà a rodar i els districtes rebren de la mà de confidents la notícia de l'immediat aixecament. El pla

---

110 Els enllaços carlins en l'operació van ser el coronel d'enginyers Joan Francesc i Serret, mort posteriorment en l'entrada a Reus, i el sacerdot Joan Vendrell, membre important del carlisme gironí i secretari de Francesc Savalls durant la guerra. El coronel Ignacio Maroto, secretari de la subinspecció d'artilleria de Barcelona es va entrevistar amb agents carlins el mes de gener, però ignorem si efectivament va estar implicat en els afers posteriors. El seguiment d'aquests aspectes de la conspiració en els comentaris de les memòries de Francesc Sagarra i de Ferran a Joaquim BOLOS, *El carlisme en Catalunya. Conspiraciones ...* op. cit., pàgs. 67-72. Sobre els treballs conspiratius, existents igualment a la primera carlinada, veure Pere ANGUERA, "Conspiracions i provocacions carlines: 1832-1833", a *L'Avenc*, núm. 203, maig 1996, pàgs. 32-37.

preveia reunir a les 11 hores de la nit uns 300 homes a Barcelona i altres 300 procedents del Baix Llobregat a la població de Sant Gervasi. La descripció dels esdeveniments demostra que la conxorxa va ser un fracàs estrepitos, però arran d'això, en va néixer la primera llavor de la insurrecció.

Contràriament al que esperaven els aixecats, les tropes ocupaven edificis estratègics i la calma a Barcelona era absoluta. Tan sols era trencada per petits grups d'homes aplegats a l'Eixample, i que es dirigien vestits de campanya cap els pobles de Gràcia i de Sarrià. La seva intenció era trobar-se amb les tropes i controlar els centres neuràlgics de la capital. No obstant això, després de mitjanit una norantena d'homes decidí anar-se cap a Sant Cugat. Pel camí havien pres com a hostatge l'alcalde de Gràcia i alguns altres dependents del seu ajuntament, reprenent així un dels mètodes més usuals en el finançament de les partides carlines. Joan Castells, comandant interí de la província de Barcelona, era el responsable de l'escamot que en poques hores es convertí en una tradicional partida guerrillera. Sembla que Castells sortí aquella nit de la casa de Josep Erasme de Janer, la qual cosa reforçaria encara més les vinculacions entre el personal civil i bèl·lic. Davant del fracàs, una part dels aplegats en la part alta de Barcelona va decidir tornar a casa seva i esperar temps millors (111).

El projecte inicial s'havia esmicolat. S'havia passat d'un pronunciament militar a un alçament aïllat i esbojarrat. En les hores següents circularen notícies de moviments semblants en la província de Girona però aviat quedà clar que la partida més notable era la del veterà cabdill d'Ager. Dies després aparegueren partides a Bordils, Gelida, Aiguafreda, Cardedeu, Sant Antoni de Vilamajor i Sant Julià de Vilatorrada (112). No serà fins el 21 d'abril, quan Carles VIIè va donar la coneguda ordre d'aixecament general a tot el territori espanyol. Per quina raó una conspiració amb tanta transcendència com

---

111 Podem conèixer la identitat dels sublevats amb Joan Castells a partir d'una relació que havia de servir per a promoure'ls en l'escalafó. En la llista apareixen només 59 carlins, entre els quals trobem Marià Buixadé i el cabdill Joan Borràs (a) Cadiraire amb el seu fill. En canvi, el coronel Joan Francesc i Serret i Josep Moore i Arenas van estar entre els que tornaren als seus domicilis. Aquest darrer havia estat president de la junta electoral i del cercle carlí de Gràcia, des del 1870. Comunicació des de Ripoll, 1 de febrer del 1875, destinada al brigadier Isidro de Iparraguirre, secretari de campanya de D. Carlos, a B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6866.

112 Finalment, a Girona, el coronel Federico Cadórniga no volgué cobrar els 3.000 durs que li havien donat per l'operació. El dubte sobre l'èxit del cop va dur-lo a fer marxa enrera. D'altra banda, la partida de Gelida va aparèixer el dia 10, la d'Aiguafreda, manada per Josep Guiu el dia 15, la de Sant Antoni de Vilamajor el dia 16, i la de Sant Julià de Vilatorrada el dia 19, capitanejada per un dels caps dels districtes de Vic Josep Vila i Crivillers (a) Vila de Prat, i ric propietari de Sant Sadurní d'Ossormort. La partida de Bordils (Gironès) aparegué pocs dies després del 8. Tanmateix, a la ciutat de Lleida, corregueren rumors de carlins armats fets escàpols.

la tinguda a Barcelona i Girona es va avançar a la general espanyola? Des d'aleshores la literatura que ha tractat del tema ha presentat la partida de Joan Castells com a producte de la impaciència o d'una desgraciada descoordinació. Melchor Ferrer atribueix l'anticipació del vell general a la necessitat de fugir d'una probable detenció. Tot i això, l'estudi d'aquest pre-aixecament ens introdueix en la creixent autonomia de la maquinària conspirativa catalana respecte de l'espanyola (113).

Entre setembre de 1871 i l'abril de 1872, el carlisme bèl·lic es preparà, al preu que fos, per a encendre l'espurna del canvi polític a tot l'Estat. Probablement, la decisió de suspendre l'aixecament general el mes de setembre va fer pensar al personal conspiratiu català de provocar, si calia, un avançament del cop. La possibilitat que el cos d'artilleria de Barcelona s'insubordinés en favor de don Carles aparegué per primera vegada a final d'octubre, en una reunió mantinguda en la casa del cervell legitimista de Perpinyà, el baró de Souvras. Hi assistí, entre d'altres, Hermenegildo Díaz de Cevallos. Segons les memòries del president de la junta d'armament de Barcelona, Francesc de Segarra, el moviment es faria "tanto si el Rey daba la orden como si no la daba. Era una insubordinación dentro de la conspiración. Esta era la consigna dada a todas las juntas" (114). Aquest és un testimoni extremadament significatiu i que permet formular una interpretació nova sobre el caràcter de l'aixecament a Catalunya. Una "insubordinació dins de la conspiració", deia Segarra, capaç de donar suport a qualsevol moviment, parcial o general. Els detalls del cop del 7 d'abril suggereixen l'existència d'un ritme conspiratiu propi al Principat, com ho mostra també el fet de considerar Díaz de Cevallos comandant general malgrat que Carles VIIè hagués acceptat la seva dimissió. El consideraven apte per a coordinar la insurrecció i no acceptaven el nou personal amb el que s'havia envoltat el pretendent: Eustaquio Díaz de Rada i Emilio Arjona.

El mateix Díaz de Rada va decidir fer una enquesta prèvia a les juntes d'armament, per a conèixer de primera mà la situació del Principat. Les respostes ens donen una idea aproximada sobre les expectatives carlines per al dia de l'aixecament i l'estat de comptes de la seva tresoreria. Unes previsions que, com veurem, eren massa optimistes i alienes a la realitat. Les respostes es van donar poques setmanes abans, a principi de març del 1872. Les juntes deien aplegar entre totes unes 6.332

---

¹¹³ Potser l'autor dins de la historiografia tradicional que s'ocupa més acuradament de la situació creada a partir del dia 8 és Melchor FERRER. No obstant això, considera insuficientment la importància de la dinàmica conspirativa catalana. Segons aquest autor: "aparentemente el alzamiento de Cataluña precede a la orden de Don Carlos; la verdad es que el estado de la conspiración y las noticias que se tenían sobre el próximo levantamiento general hacen que la partida de Castells sea sólo una anticipación de fechas". Melchor FERRER, *Historia del Tradicionalismo español*, tom XXIV, *Carlos VII. La tercera guerra civil*, pàg. 55-56.

¹¹⁴ Joaquim Bolós, *El carlismo en Cataluña. Conspiraciones...* op. cit. pàg. 64.

armes de diferents classes, carrabines Minié, fusells de pistó i alguns de qualitat com els Remington. Això sense incloure aquelles adquirides per particulars, pràctica habitual entre oficials i propietaris que preferien equipar-se amb armes i vestits, a cops, estrafolaris. Les juntes asseguraven reunir uns 50.000 cartutxos, motllos per a fer bales i "fàbriques" per fer pòlvora a les províncies de Girona i Barcelona. Quant als efectius de voluntaris, la província de Barcelona deia disposar d'uns 4.000 homes, la de Girona entre 3 i 4.000 homes, mentre que les de Lleida i Tarragona oferien els seus càlculs partint del record dels combatents de la primera guerra: 5.000 voluntaris a la de Lleida, i dotze batallons per la de Tarragona. En total uns 20.000 homes per tot Catalunya, xifres sens dubte exagerades i mogudes per un excés d'optimisme. Ni al llarg de la guerra, ni en els moments més dolços, s'arribaren a reclutar tants combatents (115).

Per altra banda, el finançament del carlisme conspiratiu és simptomàtic dels esforços, suports i dificultats pels quals va travessar la preparació de l'aixecament. Només entre la província de Girona i la de Barcelona havien gastat 37.000 duros. Uns diners donats per a comprar militars i efectes de guerra entre agost del 1869 i 1870. En tot Catalunya s'havien esmerçat 81.209 duros entre 1869 i 1872. Poques setmanes abans de l'alçament la tresoreria carlina disposava de 60.000 duros més procedents, la major part, de la província de Barcelona. En aquestes xifres no es comptabilitzava la totalitat de diners obtinguts amb la venda de bons i emprèstits de guerra, qüestió en la qual es distingí per la seva activitat l'ancià Gaspar Díaz de Labandero, el qual havia ocupat la intendència carlista catalana entre 1837 i 1839. Per tant, el capital que va passar per les mans del carlisme català entre 1869 i 1872 se situaria probablement entre 150 i 200.000 duros. Quantitat que caldria comparar amb els diners utilitzats al país basc-navarrès o amb altres moviments conspiratius per avaluar la dimensió real de l'esforç financer. L'origen social d'aquests capitals es trobaria entre els hisendats i propietaris benestants que nodrien el sector dirigent del carlisme. Sense comptar amb les campanyes i col·lectes de diners fetes pels presos carlins que semblaven tenir una naturalesa social més diversa i, també, popular. Tot i això, en una nota de la secretaria d'Hisenda carlina, apareixien donant diners per al desembarcament i compra d'armes membres de la noblesa catalana i valenciana: el Marquès de Tamarit, la Marquesa de Castellbell, els barons de Terrateig i d'Uixola, i el

---

¹¹⁵ Novament el document d'Eustaquio Díaz de Rada, des de Baiona, 2 de març del 1872, B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6866. L'evolució en la recollida d'armes havia estat positiva entre 1870 i 1872 si considerem el que havien reunit els districtes de Tordera, Sant Celoni, Igualada i Berga el mes de juny del 1870: 463 armes, en contrast amb les 2.782 que tota la província conservava dos anys després. José Larramendi, Perpinyà, 17 de juny del 1870, Elements de la província de Barcelona, B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6865.

comte de Samitier. Entre aquests aplegaren una suma de 16.160 duros (116).

La recollida de fons mitjançant donacions i emprèstits va baixar, segons tots els testimonis, entre els propietaris rurals carlins, desenganyats després de l'experiència del 1869. En llocs com Girona i Tarragona, el finançament va caure en picat i s'ajornava fins el dia de l'alçament. A l'hora de la veritat molts diners van desaparèixer com per art de màgia. Joan Castells va rebre només 400 duros en comptes dels 2.000 que havien de tenir els caps de partida, dedicats a sufragar les despeses durant els primers quinze dies de campanya.

Tornant al clima preparatori de l'aixecament, hem esmentat el paper protagonista del carlisme català en el conjunt espanyol. El clima insurreccional en el Principat va ser fonamental per al cop del dia 7 d'abril, com també ho va ser en el definitiu aixecament general del dia 21. A final del mes de març, Eustaquio Díaz de Rada, en qualitat de secretari militar de Carles VIIè, envià una circular reservada a les juntes i comandants generals de tot Espanya. En aquesta, hi expressava el desig del pretendent de verificar un aixecament simultani en totes les províncies espanyoles: "El estado general de los asuntos políticos de España -deia Rada- y el de nuestro partido en determinadas localidades, especialmente en Cataluña, hacen preveer la imposibilidad de poder evitar algún movimiento parcial (...)" (117). El comunicat no esmentava el dia exacte de l'aixecament, tan sols avisava que tindria efecte en un termini de temps molt breu. Mesos després d'haver fracassat la insurrecció en el nord, Díaz de Rada va publicar un opuscle en defensa dels atacs que havia rebut per la deficient preparació del cop. Rada va apuntar que l'alçament s'havia realitzat "para calmar a los más impacientes, y principalmente para evitar el retraimiento de los catalanes en cuestión electoral (...)" (118).

Una vegada conegut el que passava a Catalunya, el dia 15 d'abril el menyspreat secretari polític de Carles VIIè, Emilio de Arjona, enviava dues cartes molt il·lustratives del camí bèl·lic sense retorn que s'havia escollit. La primera ordenava l'abstenció de la minoria carlista de seure en els escons al Congrés de Diputats, en protesta per les manipulacions i violències electorals. La segona comunicació va anar adreçada als governs i monarques europeus, justificant l'actitud del partit carlista i

---

¹¹⁶ Carta des de Baiona, 27 de setembre del 1870, Dipositari de la Secretaria d'Hisenda José Maria de Lasuen. B.R.A.H. fons Antonio Pirala 9/6864 exp. n. 1.

¹¹⁷ Circular del 31 de març del 1871, Baiona, Eustaquio Díaz de Rada, Estado Mayor General de l'Ejército Real, B.R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6866.

¹¹⁸ Precisament, com a garantia que les seves esperances no es veurien defraudades, va adreçar el 31 de març la circular reservada que esmentem abans. Vegeu l'opuscle d'Eustaquio DIAZ DE RADA, *Díaz de Rada a sus amigos*, Imp. de l'Hébrail, Toulouse 20 de maig del 1872, 33 pàgs. L'hem trobat a la secció de reserva de la Biblioteca Nacional de París.

els seus objectius propers: "Si el duque de Madrid -Don Carlos- viene a encender la guerra civil, es porque espera que la lucha sea corta y decisiva, y confía en salvar a España y demostrar a la sociedad dónde está su bienestar. El duque de Madrid reclama ante la faz del mundo el honor de mandar la vanguardia del ejército católico, que es el ejército de Dios, del trono, de la propiedad y de la familia" (119).

Un dia abans, el 14 d'abril, Carles VIIè va escriure Díaz de Rada per tal que preparés d'una vegada per totes l'aixecament en el territori espanyol. El dia escollit era el 21 d'abril, amb les consignes al·lusives al rei Amadeu d'"¡Abajo el extranjero!" i "¡Viva España!". Els esdeveniments posteriors vinculats al jove pretendent van portar al partit carlí a una nova crisi, relacionada ara amb part de l'aparell militar basc-navarrès. Les causes són ben conegudes. Carles VIIè penetrà el dos de maig per la frontera de Vera de Bidasoa, malgrat que les guarnicions de Pamplona i Bilbao no havien respost als intents de compra. La seva presència despertà el natural entusiasme entre els seus partidaris. L'afluència de voluntaris dificultà, però, les tasques d'organització. L'exèrcit governamental ho tingué fàcil per a derrotar contingents d'homes desorientats i mal armats. El 4 de maig el mateix D. Carlos hagué de fugir a Oroquieta amb la "cua entre cames", empès per les tropes del general Moriones. Va ser l'anomenat "desastre" d'Oroquieta, que comportà la dissolució de l'aixecament i l'entrada del pretendent a França (120).

Certament, aquesta va ser una greu derrota, no només per al carlisme del nord, sinó per al conjunt del carlisme espanyol. També es frustraren les expectatives del català, que havia vist en l'entrada del seu rei un veritable senyal de l'inici de la guerra. Centenars dels aixecats van ser empresonats i alguns d'ells foren enviats com a càstig a Cuba i les Canàries. Una de les diputacions on l'alçament tingué més ressò, la de Biscaia, va negociar la pau directament amb el general Serrano. El resultat fou la signatura del conveni d'Amorebieta el 24 de maig, gràcies al qual es concedia l'indult als carlins presentats amb armes, la garantia als oficials de l'exèrcit trasvassats a les fileres carlins de conservar l'escalafó, i el respecte als furs. A canvi, la diputació havia de fer-se càrrec de pagar les despeses originades en el conflicte.

El desastre d'Oroquieta va ser molt més que una simple derrota militar. No tots els carlins acceptaren el conveni i es formà una escletxa entre partidaris i

---

119 El document apareix en Roman Oyarzun, *La historia del carlismo...*, op. cit, pàg. 316.

120 Un llibre fet per un dels diputats biscaïns a Arístides de ARTIÑANO Y ZURICALDAY, *El alzamiento del Señorío de Vizcaya en 1872 y el convenio de Amorebieta*, La Andalucía, Sevilla 1872. Vegeu també Luis RODRIGUEZ DE ARISMENDI, *Insurrección carlista en 1872*, 4 vols., Imprenta de la Galería, Madrid 1872. Aquesta darrera obra és un compendi documental de la insurrecció basca d'aquell mateix any. Per l'impacte del conveni a Alaba disposem de l'excel·lent i ja clàssic llibre de Julio AROSTEGUI, *El carlismo alaves y la guerra civil de 1870-1876*, Diputación Foral de Alava, 1970, pàgs. 32-22.

detractors de l'acord. La crisi va tenir conseqüències greus al si de la cúpula del carlisme basc-navarrès, així com en la seva relació amb el pretendent que tractà de traïdors als signataris del pacte. Part de la desorientació política per la qual travessarà la direcció del carlisme durant els mesos següents, serà deguda al greuge comparatiu existent entre els dos principals carlismes peninsulars: mentre a Catalunya un grapat de partides van sostenir el clima insurreccional, en el nord les implicacions del conveni d'Amorebieta van lligar de mans i peus al carlisme més bel·licós. Alguns cabdills, com ara els Velasco, Villamor o Careaga, romandran expectants durant l'estiu i la tardor, realitzant algunes incursions però sense entrar en combat amb les tropes governamentals.

Què havia succeït a Catalunya des del frustrat cop a Barcelona la nit del 7 al 8 d'abril? Els dies i setmanes següents veuran l'aparició de desenes de partides arreu del territori català. Abans de l'inici de l'aixecament general a tot Espanya del dia 21 d'abril, afloraren en les províncies de Barcelona i Girona un degoteig de petites partides. Entre d'altres les comanades per Josep Guiu (el 15 a Aiguafreda), Ramon Vila (el dia 19 a Sant Julià de Vilatorrada), i Salvador LLach (entre el dia 7 i el 8 a Sant Martí Vell) i Felip de Sabater (entre el 8 i el 10 d'abril a Taià, terme de Sant Gregori) (Vegeu TAULA I). Val a dir que la impaciència d'aquests partidaris no fou un cas aïllat ja que, fora del Principat, a la Manxa, també es llençaren al camp Vicente Sabariego i Juan Polo.

El comportament de la partida de Joan Castell era tot un símptoma de les dificultats que oferia la seva persecució i del caràcter que prendria la guerra al llarg dels primers mesos. Almenys fins el mes de juny, la seva força se situarà bàsicament en la línia del Llobregat, en les comarques del Berguedà i del Bages, amb algunes corregudes per l'Anoia, el Solsonès i el Lluçanès. La persecució va estar dirigida per dos antics i experimentats enemics, el coronel Joaquim Mola i Martínez i el seu segon Antoni Guitó, en la seva condició de màxims responsables de l'organització del sometent armat de l'alta muntanya catalana (121). L'itinerari de la partida carlina estava marcat per contínues marxes i contramarxes, mirant d'engruixir el seu contingent amb homes procedents de Manresa i d'Igualada, o fragmentant el grup per escapolir-se de l'escomesa governamental. En alguna ocasió va emprendre accions més agosarades com l'entrada a la ciutat d'Igualada el dia 29 on s'endugué els recursos de l'administració de rendes i apressà al caporal de sometent local.

---

¹²¹ Mola y Martínez havia escrit anys abans juntament amb Joan Mañé i Flaquer el llibre *Historia del bandolerismo y de la camorra en la Italia meridional*, Barcelona 1864, on parlaven de l'activitat dels carlins Josep Borges i Rafael Tristany. La descripció que fa de Guitó el mateix Mañé i Flaquer és la d'un home que ha fet la guerra des dels 16 anys contra els carlins: "Tiene todas las cualidades de Castells y ninguno de sus defectos. Es un buscador de pistas que se las puede apostar con los más diestros "pieles rojas". Física y moralmente es un guerrillero típico, digno de una leyenda". Citat de l'article "La política de la guerra", del *Diario de Barcelona*, n. 126, 5 de maig de 1872, pàgs. 4487-4489.

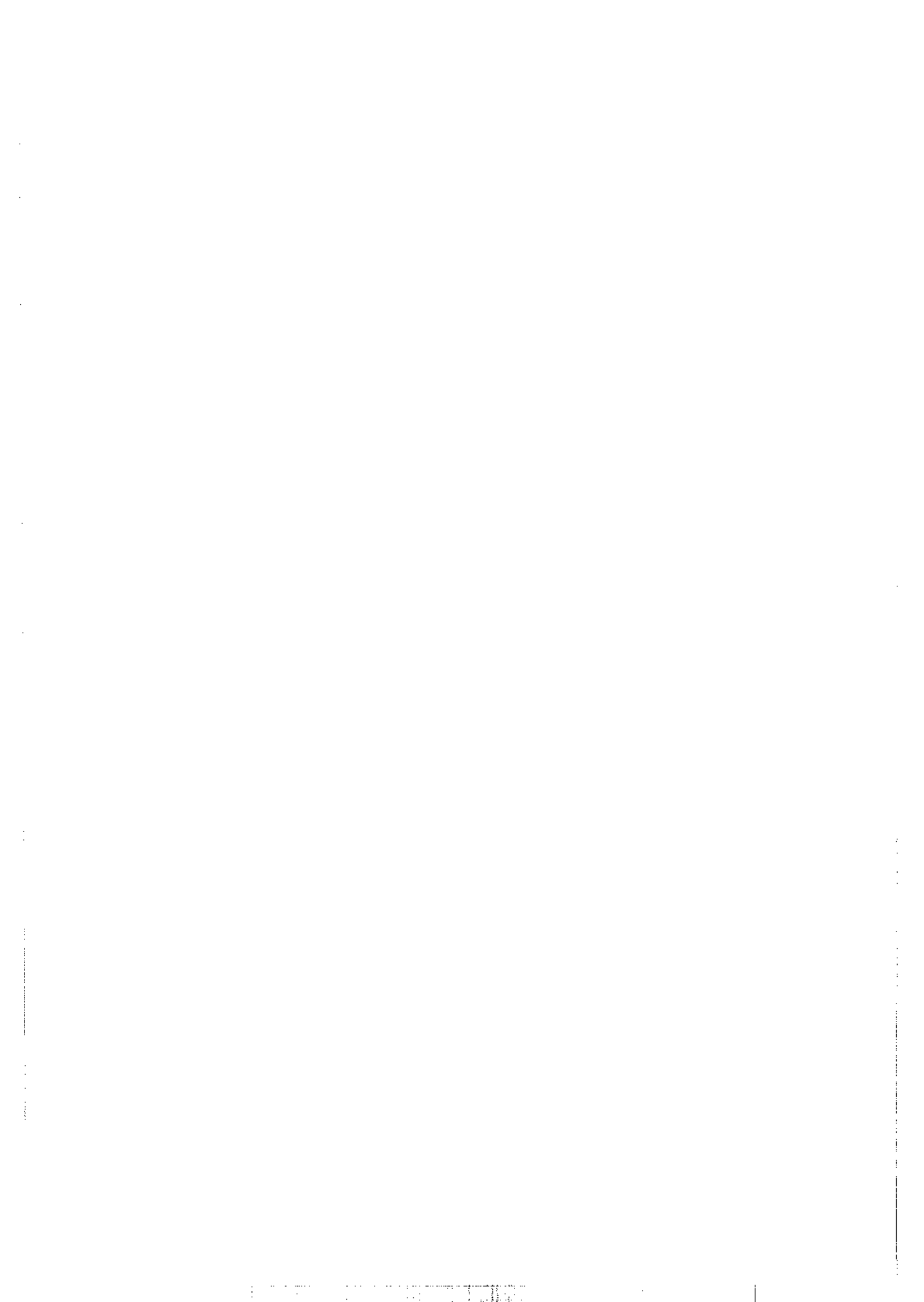

TAULA Nº 1 (a)

EI CARLISME EN ELS SEUS ORÍGENS: ESTAT DE FORCES DE LES PARTIDES CATALANES, ABRIL-JUNY 1872.

BARCELONA	CABDILLS	EFFECTUS	GIRONA	CABDILLS	EFFECTUS
Gràcia, 7/8 abril	Juan Castell	57 homes	Taleà, St. Gregori, 7-10 abril	Felip de Sabater	200 homes
Aiguafreda, 15 abril	Josep Guix	entre 50 i 60 homes	St. Martí Vell, 7 abril	Salvador Liao	42 homes
Cerdedeu, 15 abril	s'ignora	s'ignora	Canet d'Adri, 23 abril	Estevanell	15 homes
Vilamajor, 18 abril	s'ignora	s'ignora	rodalies Olot, abril,	Domènec Miquel de Bassols	s'ignora
St. Julià Vilatorrada, 19 abril	Ramon Vila de Viladrau	s'ignora	Matà de Montcò, 1 maig	Francesc Frigola	200 homes
La Palma, 23 abril	s'ignora	60 homes	Vilobi d'Onyar, 1 maig	Francesc Vinayes	200 homes
Igualada, 29/30 abril	Domènec Massanas	150 homes	Vallfoguera Ripa, 1 maig	J. Solanich (a) Saragatal	25 homes
Cardener, 30 abril	s'ignora	80 homes	Entre Amer i St. Antoni, 1	Fco. Pratsvevall Seta	240 homes
Piera, 30 abril	Mariano de la Coloma	s'ignora	Entrada França, 1-3 id.	Cambó (a) Barrancot	40 homes
Font-rubí, abril	s'ignora	s'ignora	Entrada França, 8 maig	Francesc Savalls	8 homes
Garnatx, abril	s'ignora	s'ignora	Entrada França, 9 maig	Francesc Auguet	40 homes
Terrassa, abril	Felip Muxí	100 homes	Bescanó, maig	Roure de l'Estanyol	s'ignora
Taradell, abril	s'ignora	s'ignora	Frontera, maig	Josep Estarribas, Rafael Tristany, Francesc Savalls	s'ignora
Viladrau, 1 maig	Hilari Planes (a) Clemens	60 homes			
Tordera, 1 maig	Salvador Soliva	22 homes			
Prats Lluçanès, 2 maig	Jeroni Galcerán	entre 20 i 25 homes			
St. Feliu Sasserr, 4 maig	amb Jeroni Galcerán	70 homes			
Sta. Maria d'Oló, maig	s'unaixen a J. Galcerán	100 homes			
Arcoia, Vallès, 28 maig	Juan Borrás (a) Cedraire	150 homes			
NUM. PARTIDES	19	972 homes	NUM. PARTIDES	12	1140 homes

Font: Elaboració pròpia.

TAULA Nº 1 (b)

EL CARLISME EN ELS SEUS ORÍGENS: ESTAT DE FORCES DE LES PARTIDES CATALANES. ABRIL - JULIOL 1872

TARRAGONA	CABDILLS	EFFECTUS	LLEIDA	CABDILLS	EFFECTUS
Bisbal del Penedès, 28 abril	Carlo de Conzarèl	entre 30 i 40 homes	Agramunt, 28 abril	Pere Sorribes (el Guispro)	entre 30 i 40 homes
Maspalós i Vilaplana, 6 maig	Josep Maria Baranyà	100 homes	Balaguer, 1a partida	Id. Guerinó de la Ralera	Indesos
Borjas del Camp, 6 maig	Melics de Vós, Jordi de les Scoges	60 homes i 100 homes	Corsins, 28 abril	Xavier Calcedra Lluïca	20 homes
Maspalós, L'Alzinar, 1a partida	Francesc Subietos	40 homes	Arens Segre, 28 maig	Samarà	130 homes
Alcega i Valls, 1a partida	Pep Anton, Mirós	70 homes	Cubells, maig	Andreu Torras	40 homes
Conca Borriest, 6 maig	Guermans Conchès	100 homes	Balaguer, maig	Josep Ferrer (el Caprodó)	40 homes
Ovella Frençol, 5 maig	s'ignora	s'ignora	Casa de Tremp, maig	Màriol Canells	60 homes
Tivissa, 6-7 maig	s'ignora	s'ignora	Jenossa de les Garcigues, 5 maig	Tomek Pinyol	150 homes
Àlora d'Elve, 8 maig	Compte, Blanquet i	6 homes, entre 10 i 12	NUM. PARTIDES	7	640 homes
Arcó, Ribarroja, 1a	Munyà, mèlora partida	87 homes			
Corbera i Fetgetes, 1a	Id.	100 homes en total			
Bazcaron, 1a i 2a maig	s'ignora	s'ignora			
Quarda dels P., Barberis	mèlora partida	Id.			
Falset, Priorat, 6 maig	Josep Dové	Entre 80 i 80	PROVINCIES	PARTIDES	EFFECTUS
Id. partida	Capella de Salmaut	Indesos	Barcelona	19	972 homes
Ribóma, Reus, Montblà, Vilanova 8 maig	s'ignora	150 homes	Girona	12	1140 homes
Comeló, Bisbal, 18 maig	Francesc Carrià (el) Guico de Constantí	13 i entre 25 i 30 homes	Taragona	12	900 homes
Rodal, Ribes Galdà 3 Juny	s'ignora	10 homes	Lleida	7	640 homes
Premisàona, Pla de Cabra, Vilatorrada, m'ignora	Trost del Pla	160 homes			
NUM. PARTIDES	13	1100 homes	TOTALS	60	3552 homes

Font: Elaboració pròpia.

Castells era un d'aquells cabdills experimentats en mil batalles, amb un llarg currículum que es remuntava a la primera guerra on aixecà una partida prop del seu poble nadiu. El gravat d'Ager, com era conegut, va ser ascendit a brigadier per Cabrera el 1840. Després de l'emigració, participà de nou en la guerra dels matiners. Durant molts anys visqué a França fins que tornà a Catalunya disposat a encendre la guspira de la guerra a l'edat de setanta anys, envoltat d'una sòlida xarxa d'antics companys de viatge. Alguns d'aquests l'acompanyaren en la sortida de Barcelona la nit del 7 al 8 d'abril. Es el cas de Pau Espanyol, paisà seu d'Ager, el qual havia manat una partida formada a Oms (Vallespir) el 1869. També de Joan Camps i Segalés, mestre de primer ensenyament a Casserres, detingut tres anys abans per sospitós i que esdevindrà un dels principals cabdills de la província durant la guerra. Els "cadiraies" Miquel i Joan Borràs, capitosts dels més actius durant els propers mesos i que moriran en combat. El cas de Miquel Santamaria, fill del cap del sometent de Serrateix, o el de Climent Coma, metge de Bagà, fill també d'un tinent de cavalleria de la primera guerra. Al costat d'aquests, hi figuraven com no membres de l'organització legal del carlisme, com Josep Grasses (a) del Pont, visepresident del cercle carlí de Gràcia, o Demetrio Pareja, secretari de la junta catòlico-monàrquica i del cercle de la mateixa localitat.

Justament, durant el mes d'abril de 1872 l'estructura pública del partit carlí es dissoldrà com la neu. Només restaran dempeus alguns periòdics, com ara *La Convicción*, *El Nuevo Pelayo* i *La Esperanza*, que no seran suspesos definitivament fins el 1873. Els membres més destacats de les juntes i de la conspiració seran detinguts i empresonats arreu d'Espanya. El 10 d'abril, per ordre del governador civil quedava dissolta la junta carlina provincial d'eleccions, i suspeses les reunions de l'"Asociación Católica", la "Sociedad Católica de Amigos del Pueblo" i l'Ateneu carlí de Barcelona. El 23 es donava la notícia de l'empresonament de la junta central catòlico-monàrquica de Madrid. A Barcelona es detenien Felip Vergès i el seu fill Josep, i l'hisendat Rafael de Llançà; alhora el canonge Andrés Posa, els sacerdots Mateu Bruguera, Laureà de Grau i els rectors Mutinyó de la parròquia de Santa Mònica i Jaume Maresma de la de Sant Jaume, totes dues també de Barcelona. El mes de maig es detenien el procurador causídic i vice-president de la junta catòlico-màrquica de Sant Feliu de Llobregat Francesc d'Asís Berenguer. L'autoritat militar, en registrar casa seva, va trobar "cuatro proclamas de Don Alfonso de Borbón y Este", i significativament, "un portamonedas con algunos bustos de la reina destronada" (122). Detencions també en les ciutats de Girona, Lleida i Tarragona. En aquesta darrera van ser empresonats dos membres del casino catòlico-monàrquic, i a Montblanc cinc més. La vigilància de les autoritats portava a la descoberta d'amagatalls d'armes i de documents. Un mes després de la insurrecció, el nombre de causes sobre carlins existents en la Capitania General catalana era de 226. Consells de guerra a presoners agafats de la facció

---

122 Informació continguda a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 238, 24 de maig de 1872.

Castells o la de Galcerán, causes per l'ocupació de papers inculpadors, per conspirar com agents i reclutadors, per sabotejar les vies fèrries o per instigar a la rebel·lió. Amb la nova situació, reforçada per la declaració d'estat de guerra el 26 d'abril a tot el districte militar català, pràcticament quedava anul·lada la direcció política del partit. Només els hi quedava la possibilitat de canviar de residència i instal·lar-se, com van fer els que tenien prou diners, a l'altra banda de la frontera francesa (123).

El gruix de l'aixecament carlí en el Principat va esclatar a partir de la jornada oficialment assenyalada, que ja hem dit va ser el dia 21 (vegeu GRAFIC I). De les 46 partides que van aparèixer entre l'abril i el maig (124), la major part es llençaren al camp durant les dues setmanes següents, arribant a mobilitzar una xifra d'homes que oscil·là entre els 2.000 i els 3.000, inclosos els que es presentaren a indult als pocs dies. Les modalitats i les característiques de l'aixecament, també del seu ritme, depengueren bastant de les peculiaritats i dinàmiques dels diversos carlismes. El grau d'organització, les dotacions d'armament i la capacitat financera responien als treballs desenvolupats anys enrera i, és clar, a la major o menor força del carlisme local. Ja hem vist com la província de Girona semblava la més ben disposada, seguint les de Tarragona, Barcelona, i en darrer lloc la de Lleida. Amb tot, un element clau era el de comptar amb la figura cabdills, sovint també grans propietaris, i dotats d'excel·lents connexions polítiques amb els propietaris i hisendats de la zona.

Va existir un tipus d'aixecament protagonitzat per aquells que unien a la seva condició de propietaris benestants, la d'ocupar càrrecs polítics en l'administració. Seria el cas de Mariano de la Coloma, alcalde de Piera, que va aixecar la seva partida el 30 d'abril, i fou pres i ferit poques setmanes després. El cap de la columna governamental comentà en to d'advertiment que "en Piera tiene su casa el indicado

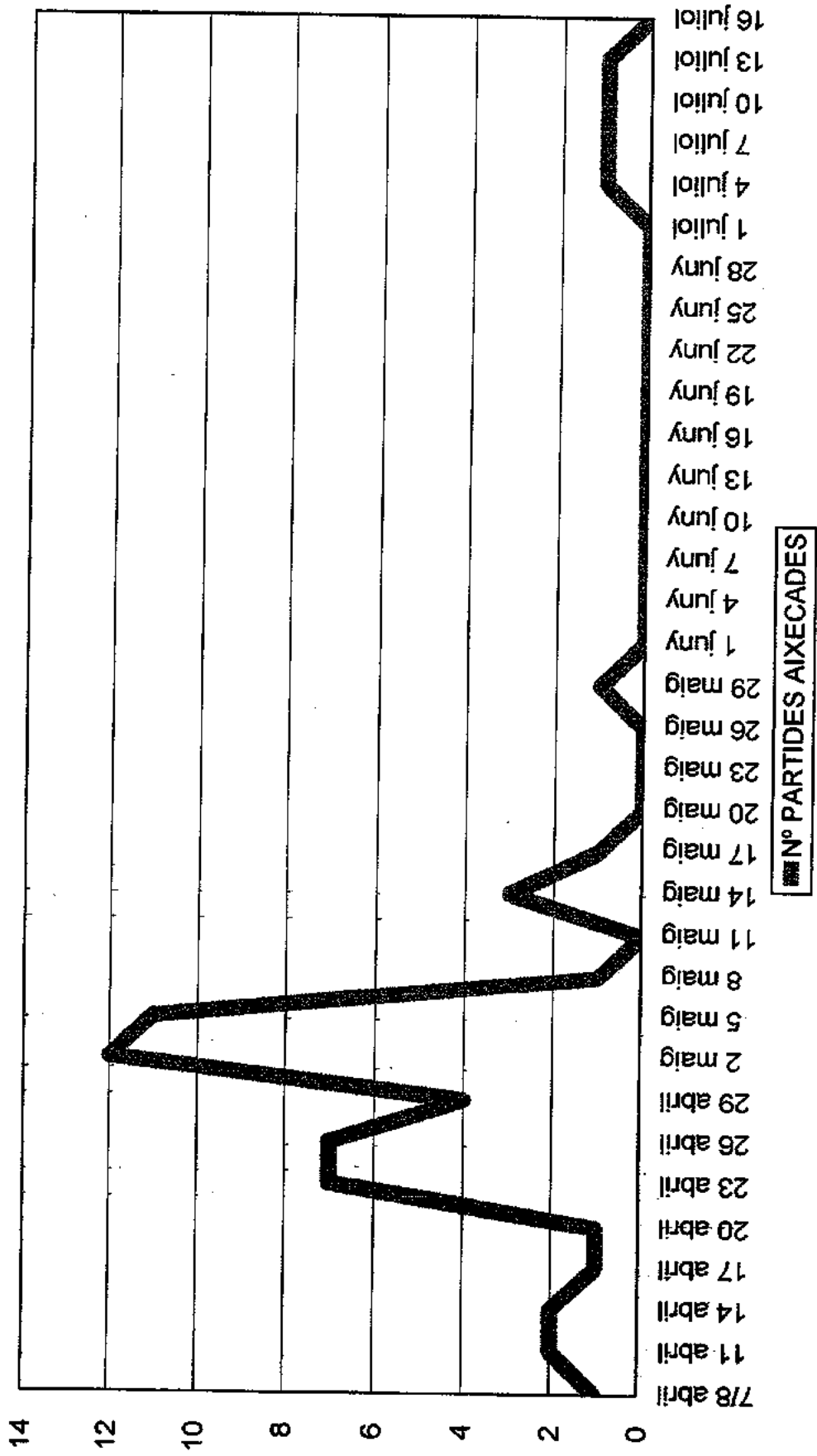
---

123 D'entre els sumariats 100 eren de la província de Barcelona, 34 de la de Tarragona, 19 de la de Lleida i 73 de la de Girona. Entre les persones encausades trobem el responsable de l'àrea conspirativa manresana Maurici Carrió, el president de les juntes lleidatanes Joan Mestre i Tudela i els cabdills gironins Salvador Perpinyà, Joan Solanic (a) Saragatal, Salvador Costa, Salvador Soliva i Francesc Savalls. Destaca la presència de sis capellans. Vegeu "Estado de las causas que existen hoy día de la fecha en los consejos de guerra ordinarios permanentes en las cuatro provincias del distrito. Capitanía General de Cataluña", Servicio Histórico Militar, document del 21 de maig de 1872, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 81.

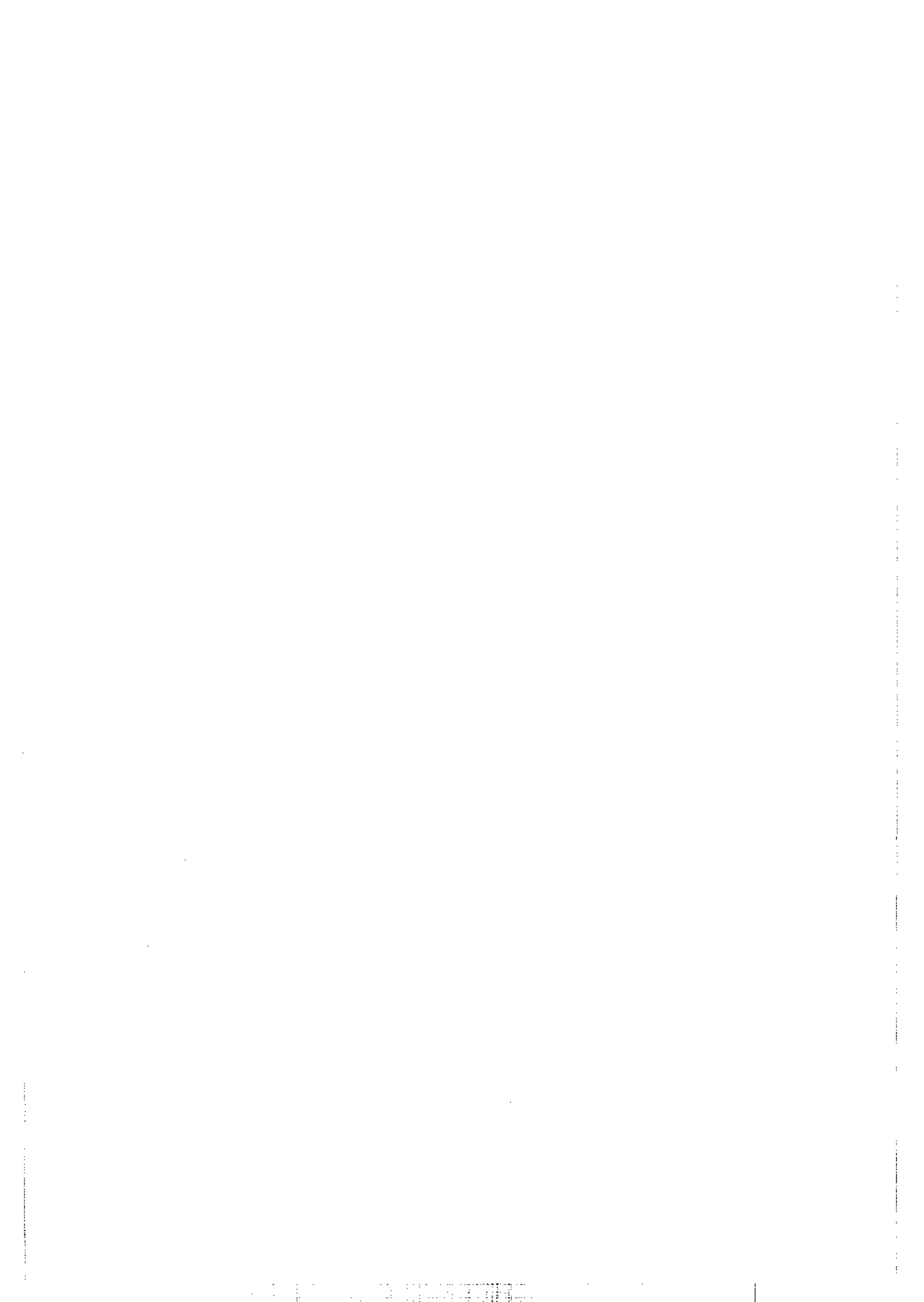
124 Hem pogut treballar l'aixecament i tota la guerra partir d'una quantitat enormement variada de fonts hemerogràfiques. A grans trets, destaquem les elaborades a partir de la premsa: *Diario de Barcelona*, *La Crónica de Cataluña*, *La Convicción*, *La Independencia*. Cal fer notar que aquestes publicacions recollien multitud de notícies provinents d'altres capçaleres com ara *La Redención del Pueblo*, de Reus, o *La Lucha* de Girona. També han estat molt útils els telegrams diaris que es rebien en el ministeri de la guerra procedents de Capitanía General de Cataluña, dipositats en el Servicio Histórico Militar de Madrid, o en la descripció d'obres com les ja citades de Robert VALLVERDU per Tarragona o les per Josep GRAHIT I GRAU per Girona: "La última guerra carlista en Girona" a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (1953) pàgs. 29-118, i (1954) pàgs. 97-162.

GRÀFIC Nº I

L'AIXECAMENT DE PARTIDES CARLINES. CATALUNYA. ABRIL - JULIOL DE 1872

Font: Elaboració pròpia

Mariano y una gran protección en la generalidad de sus habitantes". Caldria afegir la temptativa en la qual va prendre part l'alcalde de les Borges del Camp Francesc Subietes. El 5 de maig va convèncer paisans seus al costat de vells cabdills com Maties de Vall, no ho oblidem, diputat en les dissoltes Corts per Gandesa, i acompanyats d'individus de l'Aleixar, Vilaplana, Alforja i Valls. O també seria el cas del diputat provincial Comte a principi de maig, en els pobles de la Ribera d'Ebre. En aquesta línia podríem afegir la sublevació general transcorreguda a finals d'abril en els partits d'Olot i Santa Coloma de Farners, dirigida entre d'altres, pel diputat a Corts Domingo Miquel i Bassols.

Normalment, les partides eren aixecades pel personal enquadrat en les xarxes clandestines de les juntes d'armament i defensa, propietaris de pagès benestants, molts d'ells amb un extens passat d'intervencions en les conteses carlines del segle. Pere Sorribes (a) Guerxo de la Ratera, que va formar la seva partida a Agramunt amb una vuitantena d'homes, havia pres part en la primera guerra i en la dels matiners. També en la província de Lleida, el general Andreu Torres, de Sanaüja (Segarra) era un dels més experimentats, ja que incloïa en la seva fulla de serveis l'haver participat en totes les carlinades des de l'aixecament malcontent. Maties de Vall i Llaveria havia format part de la junta de Berga en la primera guerra, conflicte en el qual havien participat també els germans Cendrós, i Josep Maria Barenys a la província de Tarragona, i Ferran Piferrer i Francesc Frigola en la de Girona. D'igual manera els cabdills que van entrar per la frontera francesa, Francesc Savalls, Francesc Auguet i Rafael Tristany, durant la segona quinzena del mes de maig.

Es fa difícil de saber quina era la composició dels combatents de primera hora, els que integraven aquestes partides primerenques. Sembla ser que un component fonamental seria el que podríem anomenar nucli dur del carlisme conspiratiu. D'un a banda, una barreja de joves catòlics entestats a començar una mena de croada, procedents molts d'ells de nuclis urbans com ara Girona, Manresa, Igualada, Lleida, Reus i la mateixa Barcelona. Aquest model encaixa amb la figura de l'igualadí Josep Maria Carulla. Escriptor catòlic de renom, havia estat zuau pontifici a Roma el 1868. Membre del consell reial de D. Carlos un any després, va exercir com auditor de guerra de Rafael Tristany l'estiu de 1872. Es queixava a la superioritat que el cabdill d'Ardèvol no havia entès el veritable caràcter de la lluita. L'alçament a Catalunya presentava problemes perquè: "La protección de Dios disminuyó a medida que desatendieron algunos gefes sagradas obligaciones. Estoy persuadido de que se conseguirá cuando convirtamos la guerra en una especie de nueva santa cruzada contra los actuales enemigos de la Iglesia" (125).

---

¹²⁵ Josep Maria Carulla i Estrada, tenia 43 anys quan va ingressar en la partida de Rafael Tristany. Havia escrit *Roma en el centenario de Sant Pedro* (1867), i era redactor de *La Esperanza*. Posteriorment, va fundar i dirigir la revista catòlica *La Civilización* (1874-1880), i va escriure diverses biografies, entre elles la de Pedro de la Hoz i la de l'arquebisbe de Sevilla, el manresà

D'altra banda, hauríem de considerar el personal que aplegava la classe de propietaris benestants carlins, que podien arrossegar individus procedents de diferents condicions socials. Segons un informe del govern militar de Lleida, Tomàs Pinyol, natural de Juncosa, era un "hacendado de mucha influencia en el país, levantó una partida de 200 hombres y a los cinco o seis días se presentó con ella a indulto". De nou cap el sud català, un jove estudiant de la universitat de Barcelona entrà en la partida dels germans Cendrós. Joaquim Rovira, de la Pobla de Montornés, era descrit com "de la casa más hacendosa de este país". A Borredà, Josep Puigcercós, hereu d'una casa pairal d'anomenada, continuà la tradició insurreccional familiar. En la primera guerra els seus avantpassats van comanar una partida finançada amb els seus propis diners. El seu pare i el seu oncle van ser degollats als afores de Terrassa. Ara, en ple mes de juliol de 1872, tornà a aixecar una partida que de seguida s'integrà en les forces de Joan Castells (126).

Al marge del seguici de combatents creat a l'interior del partit durant els anys anteriors a 1872, les partides aixecades l'abril-maig van engruixir-se amb joves que refusaven el sistema de quintes, i dels desertors que es presentaven com un continu degoteig provinents de l'exèrcit. El capità general de Catalunya, Manuel de la Serna, intentà explicar al Ministre de la guerra el comportament de les primeres partides. L'itinerari de les faccions "me inducen (...) que se trata de ganar días y aprovechar la agitación que en el país puedan causar las operaciones de la quinta próxima, para dar al levantamiento el desarrollo que en un principio se me anunció y de cuyo verdadero proyecto no me cabe dudar". D'aquesta manera s'explicava la cura en evitar xocs armats amb les tropes "y la religiosidad con que pagan cuanto en las poblaciones consumen, único medio de sostener la indiferencia con que en el país las ha recibido" (127). La repercussió de l'aixecament en la quinta no degué ser gaire fort, almenys en relació a l'impacte que va tenir en operacions de reclutament posteriors.

Joaquim Lluch i Garriga. El testimoni transcrit forma part d'una sèrie de cartes trameses a Hermenegildo Cevallos, signant amb el pseudònim "El Caballero de las plumas blancas", durant el mes de juliol de 1872. Fons Antonio Pirala, B.R.A.H., 9/6867. Un anàlisi literari sobre Carulla: Antoni BOADA, "L'igualadí Josep Maria Carulla, traductor de Verdaguer", a *Miscel·lània Aqualatensia 17*, (Igualada 1995), pàgs. 11-36.

¹²⁶ El cas de Juncosa a la relació del brigadier Juan Corbalán, del Govern Militar de Lleida al Ministeri de la Guerra, Lleida, 10 d'agost de 1872. Lligall 81, secció 2a. 4a. divisió, Servicio Histórico Militar a Madrid. Pinyol tornarà a campanya els primers dies de genr de 1873, però morirà a les poques hores de gastritis. El cas de la família Puigcercós a Josep NOGUERA CANAL, "L'època contemporània. Segles XIX i XX", a DD.AA. *Borredà*, Ajuntament de Borredà 1990, pàgs. 207-242.

¹²⁷ Carta del Capità General de Catalunya Manuel de la Serna, del 16 d'abril de 1872, al Ministre de la Guerra, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 81, S.H.M. a Madrid.

En els mesos següents, la deserció serà una altra font notable d'incorporació. En tot cas, sempre es podia donar el cas de reclutes com les fetes per Josep Guiu, veterà carlí lleidatà, que va fer entrar a la seva partida treballadors del ferrocarril que operaven en la via d'Aiguafreda. Pocs dies després, un petit foc tingut el 17 d'abril al Pla de la Calma (Montseny), va dispersar la partida i molts dels treballadors tornaren al seu campament.

Tal vegada seria bo demanar-se si l'aixecament va seguir la geografia de la temptativa d'agost del 1869. Més enllà, inclús, caldria plantejar-se els canvis i les continuïtats en el carlisme insurreccional de la primera guerra i del conflicte matiner. Sembla ser que, amb totes les precaucions necessàries, cadascun dels grans aixecaments van obeir a circumstàncies particulars i diferents nivells d'organització. En la primera guerra el ritme d'aparició de partides va ser més acompassat i esglaonat. En la dels matiners, després d'una situació d'instabilitat sense solució de continuïtat, el concurs de les partides es va incrementar de forma progressiva. En 1855 va resultar bàsic el protagonisme de partides aïllades com la dels Tristany, o la del pradenc Marcel·lí Gonfaus. El 1860 la preparació d'un cop militar va comptar amb la participació del capità general de les Balears.

En resum, al llarg del segle té lloc un procés de formació d'un cert hàbit insurreccionalista. En aquest procés, resulta fonamental per a l'aparició de la protesta carlina la conjunció de tres elements: una situació de canvi i instabilitat política considerable, el compromís i la confiança dels propietaris benestants carlins en la formació de partides, i l'existència d'un espai conspiratiu en la frontera francesa que poguï facilitar diners i armes. Les pràctiques insurreccionalistes carlines formarien part d'un conjunt més ampli, d'una cultura de la insubordinació en la qual participarien moviments situats inclús en les antípodes polítiques del carlisme. Així, l'octubre de 1872, després de l'aixecament republicà del Ferrol i enmig de l'increment carlí, el diari liberal constitucional *La Crónica de Cataluña* es va lamentar amargament que els espanyols s'havien "acostumat" a la protesta armada: "es extraño que no se hayan perdido aún en España los hábitos de desconocimiento de la autoridad y los de rebelión" (128). Amb tot, el desenvolupament concret de cada aixecament sembla obeir molt més al peculiar context històric, que no pas a una manera particular, a una tipologia carlina de l'inici de la protesta. En el nostre cas, no podríem entendre l'entitat que va adquirir l'aixecament d'abril i maig sense els esforços realitzats des de l'àmbit conspiratiu carlí l'endemà de la revolució de setembre.

Respecte el moviment armat immediatament anterior, el de 1869, es poden

---

¹²⁸ Article "El origen del mal", a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, num. 480, 17 d'octubre de 1872. L'autor subratllava el paper de "renovació moral" que havien de jugar els partits polítics en la cultura política espanyola. També vegeu el treball de Pierre VILAR, "Rébellions paysannes, rébellions ouvrières, rébellion "nationale", les cas de la Catalogne du 19ème siècle", a Frederick KRANTZ ed. *History from below. Studies in popular protest and popular ideology in honour of George Rudé*, Concordia University Montreal, Quebec 1995, pàgs. 321-338.

distingir diferències notables comparant la situació de cadascuna de les quatre províncies (Vegeu Mapa I). Hem recollit exemples de 114 poblacions d'on surten combatents per incorporar-se a les partides. Quant a la seva extensió, sembla que a la província de Tarragona és on assolí major volada, unes 49 localitats, seguit de la de Barcelona, unes 33, la de Girona, unes 20 i la de Lleida, unes 15. La major intensitat es va concentrar en les comarques gironines, on es va reunir un miler i escaig d'homes, seguit de la de Barcelona, prop del miler, la de Tarragona, entre 800 i 900, i la de Lleida, entre 400 i 600 (vegeu de nou Taula I). Xifres que de seguida disminuiran per causa de la persecució de les columnes, i per l'augment de la presentació d'indultats que perdurà fins els mesos d'estiu.

En la província de Barcelona la situació militar venia marcada per l'acció de la principal partida, la de Joan Castells, que cada cop més se situava amb certa comoditat en la comarca del Berguedà i al voltant de les depressions dels rius Cardener i Llobregat. Des del seu càrrec de comandant general de la província, anava aplegant grups de petits cabdills que aixecaven les seves pròpies corrues de combatents, com Benet Morlans a Berga, Josep Altimiras a Oló (Moianès) i Geroni Galceran en l'antic Lluçanès. En l'altre extrem del territori, Josep Guiu i Ramon Vila i Colomer, aquest darrer propietari benestant de Viladrau, s'ocupaven del Montseny i les Guilleries; les seves partides s'havien format a Aiguafreda i el Figueró, en el primer cas, i Viladrau i Sant Julià de Vilatorrada, arplegant gent de la plana de Vic, en el segon. Per la seva banda, Felip Muixí i Alsina va ser el responsable d'aixecar la part occidental del Vallès. Muixí tenia 46 anys i era forner a Rubí. El seu pare havia participat en la primera guerra i ell va continuar en el partit ocupant el càrrec de president de la junta catòlico-monàrquica. Un company d'armes el descrivia com un "hombre rudo y ordinario, apenas sabe firmar, sin dotes militares" (129), arribant a ser coronel del quart batalló de Barcelona el 1874. Aquest cabdill aixecarà una partida que ingressarà gent procedent de Rubí, Terrassa, Matadepera i Mura. Finalment, altres àrees conflictives van ser la de Tordera amb Salvador Soliva i Rusalleda, adroguer de dita població, que es mourà per la comarca de la Selva, el massís del Montseny i el Maresme; i la d'Igualada amb Domènec Massacs i Massanès (a) Nastallat, de Maians (Bages) cabdill que es mantindrà en les confluències del Bages i l'Anoia, el Penedès i la resta de la província.

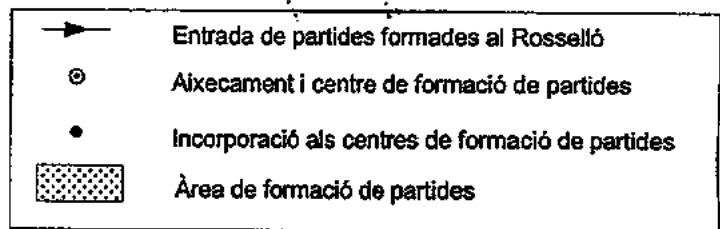
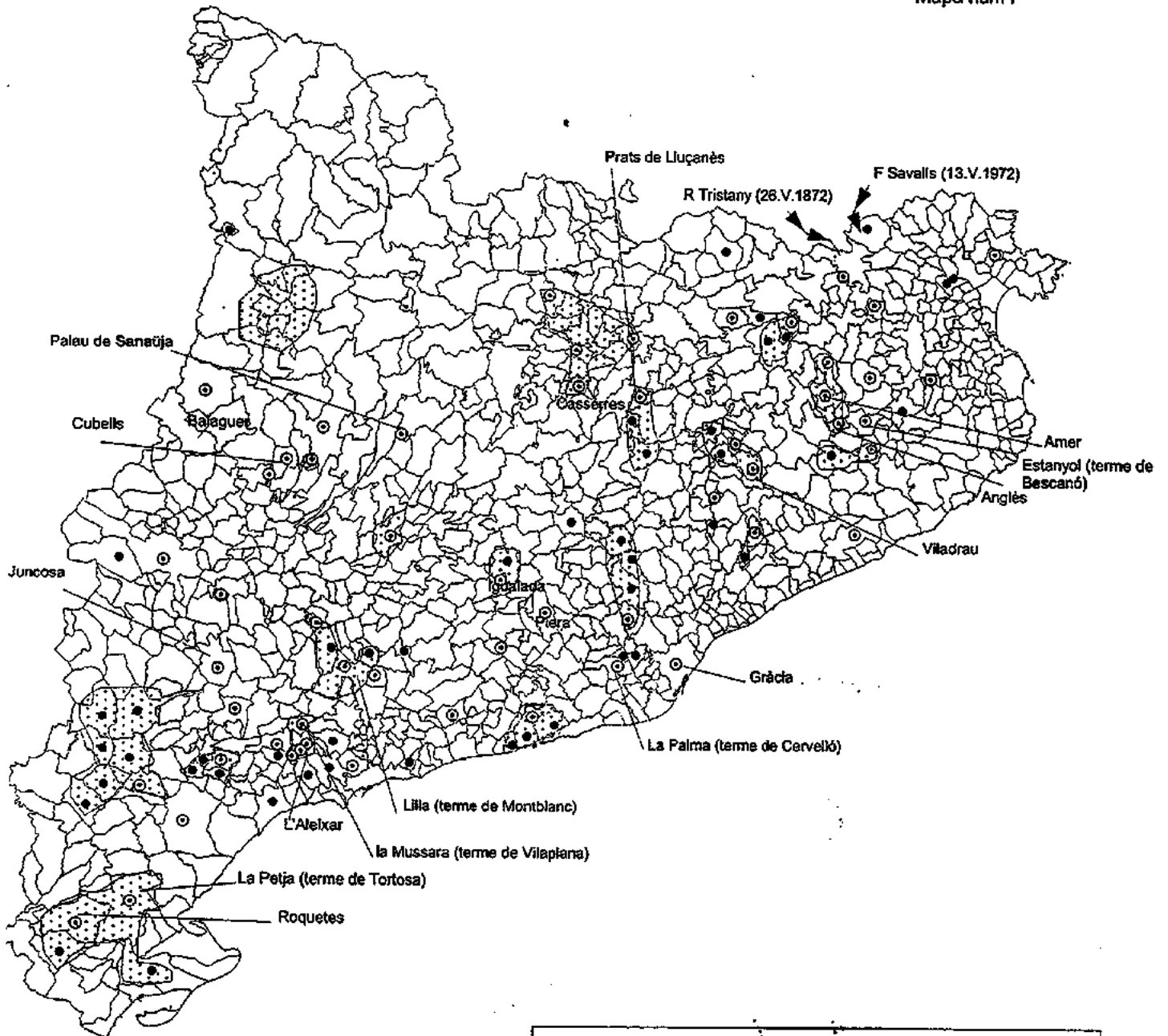
En la província de Girona ocorregué, com en el cas de la de Barcelona, que el partit carlí s'anticipà a l'ordre general del pretendent del 21 d'abril. L'estat d'agitació i efervescència armada era gran en un territori on el carlisme s'havia mostrat especialment reaci a la participació electoral, malgrat la seva implantació. Va

---

¹²⁹ Hem consultat una extens manuscrit inèdit, consistent en biografies de carlins de primer i tercer ordre i d'una gran qualitat. Josep Joaquim d'Alós, i que no sempre dóna detalls afalagosos. D'aquí el seu interès. Vegeu Manuscrit 1558, "Carlitas de Catalunya. Biografías". Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

L'AIXECAMENT DE PARTIDES CARLINES, ABRIL-NOVEMBRE de 1872

Mapa núm I

0 50 Kilometers

Font: Elaboració pròpia

destacar durant els primers dies la partida reunida per Felip de Sabater, fill del marquès de Capmany. La nit del 7 al 8 d'abril sortí de Girona i es reuní a Taià (Sant Gregori) amb un grapat d'acompanyants. A finals de mes aconseguí reunir un gruix considerable, prop dels 200 homes. L'anticipació no va ser una acció que afectés només als Sabater, ja que l'ordre era coneguda per tots igualment a través del Marquès de Santa Cruz. L'incompliment del cop del coronel Cadórniga, portà a no sumar-se a la temptativa els propietaris carlins influents dels partits d'Olot, Girona i Santa Coloma, almenys fins després del dia 21.

Una munió de partides sorgí aleshores en els partits judicials d'Olot i Santa Coloma de Farners. Novament grups formats a Maià de Montcal (Garrotxa) per Francesc Frigola; a Vilobí d'Onyar i Santa Coloma per Francesc Vinyoles, propietari de La Celleria; la reunida entre Sant Aniol, Amer i Anglès per Francesc Pratsevall i Sala, propietari benestant de Granollers de Rocacorba, i Ferran Piferrer (a) Nando, adroguer d'Anglès; o en Vallfogona de Ripollès per l'antic i veterà carlí Joan Solanich (a) Saragatal. Per tant, el centre de la sublevació se centrà en les comarques de la Selva (Amer, Anglès, Vilobí, Santa Coloma), Gironès (Canet d'Adri, Bordils, Estanyol i Girona), la Garrotxa (Olot, Ridaura, Les Presses, Sales de Llierca, Maià, Sant Esteve d'en Bas), i el Ripollès (Vallfogona, Vilallonga de Ter), amb una escassa representació a l'Alt Empordà (Maçanet de Cabrenys, Vilabertran i Figueres).

En darrer lloc, cal subratllar l'entrada des de França de petits grups on anaven carlins d'alta graduació com ara Josep Estartús, Francesc Savalls, i d'altres com Miquel Cambó (a) Barrancot, antic contrabandista i conductor de diligències de Besalú. A diferència del moviment armat d'estiu de 1869, la preparació d'escamots al Rosselló i el Vallespir no revestí importància. Cal remarcar, però, la notorietat de la Garrotxa com a centre principal de la insurrecció, si més no per ser el país del responsable provincial, Josep Estartús, i per l'activisme d'un propietari com Josep Solà Morales. Segons el Capità General Manuel de la Serna, les faccions anaven a "Olot, foco aparente de la insurrección" (130).

Però que fa a la província de Tarragona, la guerra seguí el ritme marcat per l'ordre del pretendent i pels successos del País Basc i Navarra. La primera partida sembla ser l'apareguda en la Bisbal del Penedès, manada pel propietari Francesc Cerdà (a) Quico de Constantí, el 28 d'abril, i que reunia joves procedents del Tarragonès i del Baix Penedès. De totes formes, l'àrea de major agitació sembla coincidir amb la partida aixecada la nit del 5 al 6 de maig al Baix Camp (pobles de l'Aleixar, Borges, Maspujols, Vilaplana...). L'altra gran zona d'efervescència la constituï el Baix Ebre i el Maestrat, liderats pel tortosí Francesc Vallès i Rosselló, i per Pascual Gamundí. En efecte, dos grans nuclis de partides es formaren entre Roquetes i La Petja a Tortosa, d'una banda, la formada a Mora d'Ebre, que recollí combatents de

---

130 Carta del Capità General del districte de Catalunya al Ministre de la Guerra el 3 de maig de 1872. Servicio Histórico Militar, Madrid, 2a. secció 4a divisió, lligall 81.

Riba-roja, Flix, La Fatarella, Ascó, Corbera i Gandesa, de l'altra. Aquesta darrera va estar dirigida per Joan B. Pinyol (a) Mañero, natural de Mora d'Ebre, el diputat Blanquet i Josep Monté (a) Borra ⁽¹³¹⁾. Altres nuclis es formaren a Tivissa, Serra d'Almos i Vandellós. Esmentarem el nucli dirigit sense gran fortuna en la Conca de Barberà i protagonitzat pels germans Agustí i Pere Cendrós (Rojals, Senan, l'Espluga de Francolí, La Guardia dels Prats i Lilla). No es podem deixar de citar l'aixecament del mateix dia 6 de maig en el Priorat, comanat pel propietari Josep Bové, i que aplegà carlins de Falset, Bellmunt, Marçà i el Masroig. Per últim, una multitud de grups sortiren de localitats com ara Reus, Riudoms, la Selva del Camp, Figuerola, la Morera de Montsant o Alforja, entre d'altres.

En la província de Lleida va ser on la insurrecció tingué menys repercussió. Durant els primers anys de la guerra, el carlisme militar lleidatà no va reflectir ni de bon tros els èxits que va obtenir en el terreny electoral. Un primer nucli de partides la va formar el Guerxo de la Ratera, en reunir carlins dels pobles de l'Urgell i de la Segarra; poc després augmentà la seva facció incorporant a Corbins els procedents de la ciutat de Lleida, i que anaven dirigits pel xantre de la catedral. Per la seva banda, Andreu Torres, aleshores comandant general de la província, recorria localitats de la Noguera com ara Cubells i Balaguer. A aquest quadre hem d'afegir l'activitat de Manel Camats i el barber d'Anglesola pel la conca de Tremp, i altres partides com les aixecades a les Garrigues (Juncosa, per Tomás Pinyol).

Un dels principals problemes de la província era la manca d'armes. El germà del pretendent, Alfonso de Borbón, envià una carta el mes de juliol al cabdill gironí Josep Estartús explicant-li com "es de mayor importancia que un Jefe como tú vaya cuanto antes a la Provincia de Lérida para ver que es lo que pasa por allá, donde según noticias se podría hacer mucho y desgraciadamente hasta ahora no se hizo casi nada" ⁽¹³²⁾. Altres carlins com un corresponsal lleidatà de *La Esperanza*, van aduir les seves raons. D'un costat, insistia que no s'havia presentat un cap amb prou prestigi "capaz de reunir la gente". La crítica sobre Andreu Torres era, almenys, coneguda. D'un altre, una raó molt més pràctica. Segons l'informant tot el país d'Urgell s'estava recuperant d'una època de males collites "y era natural que se interesasen mucho en aprovecharla, previniendo los grandes peligros que corriera, si antes de la siega estuvieran ya en guerra ". No és l'únic testimoni. Un capellà del Pirineu lleidatà assenyalava que la partida del cabdill Camats augurava bones perspectives de creixement: "como se van ya terminando las faenas de la recolección,

---

¹³¹ Novament, l'aixecament explicat amb detall a Robert VALLVERDU, *El tercer carlisme a les comarques meridionals...* op. cit., pàg. 49-52, i C.E.M.E., *Narración militar de la guerra carlista...* op. cit., tom VIII, pàgs. 83-101.

¹³² Carta d'Alfonso de Borbón y Austria-Este adreçada a Josep Estartús i Aiguavella, del 16 de juliol de 1872. Fons Antonio Pirala, B.R.A.H. Madrid, lligall 9/6867.

se le irán agregando los que antes no lo han verificado” (133).

Territoris tradicionalment vinculats a la història del carlisme, com ara el Solsonès i la Segarra, seguien sense indicar un activisme notable. Tan sols l'ocupació per escamots carlins de la Seu d'Urgell el 1874 equilibrarà un xic el centre de gravetat, en detriment de les àrees del Ripollès i la Garrotxa. De totes formes, també tindria a veure en l'amortiment del carlisme lleidatà el paper jugat per les autoritats militars. En aquest sentit, el coronel del regiment d'infanteria de Burgos Josep Arrando, recorregué frenèticament els pobles de la província “reanudando las relaciones que en las mismas había adquirido en la primera guerra civil y en la llamada de los matines o montemolinistas en 1848” (134).

3.2. El llegat d'Oroquieta i la crisi en la direcció política del carlisme.

Els esdeveniments posteriors al moviment armat de primavera de 1872, van estar molt condicionats per la sortida a corre-cuita del pretendent en busca de la frontera salvadora el 5 de maig. El fracàs carlí en el nord i la pacificació que en resultà arreu del territori espanyol, convertí la situació catalana en una excepcionalitat. La preferència donada pels investigadors al carlisme basc, explica l'escassa atenció pel que succeïa a casa nostra. Pràcticament, la darrera carlinada es feia començar de bell nou amb la proclamació de la República. La nostra tesi difereix notablement d'aquesta impressió. Durant els primers 10 mesos de guerra el carlisme català marcarà bona part del pols polític intern del carlisme espanyol. Durant aquest temps, es configurarà bàsicament la jerarquia de cabdillatges a Catalunya que es perllongarà durant la resta del conflicte, i s'assoliran fites importants en la dimensió de la sublevació. Sense la guerra es fa difícil entendre el deteriorament de la situació política. La presència de la guerra transtornarà la vida de molts catalans, fins a

---

¹³³ Aquests exemples, semblants als trobats per Robert VALLVERDU en la província de Tarragona, pertanyen a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8482, 16 de juliol de 1872, carta d'un subscriptor, el dia 8, des de l'alta muntanya de la província de Lleida.

¹³⁴ De manera semblant, el cap carlí Andreu Torres renovava les seves antigues relacions i aliances en el territori. Una descripció sobre Arrando deia que “durante los mandos que ejerció en la primera guerra civil y en los años 1848 y 1856 había alcanzado grandes simpatías en el país”. Vegeu C.E.M.E., *Narración militar de la guerra carlista de 1869 a 1876*, tom VIII, pàgs. 102-103.

considerar-la l'element de perturbació principal. Abans d'aprofundir en les característiques del conflicte bèl·lic durant 1872, aspecte que tractarem en el proper capítol, creiem convenient detenir-nos en l'estudi de la direcció espanyola i catalana del carlisme d'aquests mesos. Així podrem copsar la seva naturalesa política, i la veritable dimensió dels problemes que van haver d'afrontar els homes que envoltaven al pretendent.

El primer entrebanc que hagueren de superar va ser el de reconstruir els quadres i els òrgans dirigents a tot Espanya. És aquest un procés complex i gens aclarit per la historiografia. Durant mesos i mesos l'activitat de la secretaria de Carles VIIè se centrà en aconseguir tres grans objectius. D'entrada, resoldre les diferències existents amb el carlisme basc-navarrès, immobilitzat pels efectes de la signatura del conveni d'Amorebieta. En segon lloc, aconseguir diners i destinar-los urgentment a les partides catalanes. Per últim, acabar amb la desorientació política i organitzativa en què es trobaven els assumptes carlins més enllà de l'Ebre i en la capital de l'Estat.

En un extens informe signat pel pretendent i adreçat als seus partidaris, D. Carlos es va voler justificar de la seva política seguida des del retorn a França. Des del 6 al 24 de maig va intentar de totes totes arribar a un acord amb la diputació biscaïna i posar-se al davant dels seus voluntaris. El decencís produït pel conveni amb el Govern liberal, el va portar a reorientar els seus treballs i informar-se sobre la situació de Catalunya, on el seu germà va trobar "tambien una notable desorganización". Un cop superada la seva incomunicació des de França, envià l'agent Carlos Calderón per tal de convèncer Cándido Nocedal, disgustat per no estar al corrent dels darrers esdeveniments, de continuar en la direcció del partit. Carlos de Borbón va contactar directament amb diversos districtes com l'Aragó, València i Andalusia. Va crear un comitè a París i un centre a Madrid i un altre a la frontera. Posteriorment, per tal de reanimar la lluita en el nord i "para sostener a Cataluña", creà una junta amb els caps més caracteritzats de Navarra i les Bascongades (135). Però veiem més detingudament quin va ser el marc organitzatiu del carlisme durant aquests llargs mesos.

Des del punt de vista de la direcció militar, la creació d'un "Centro Directivo Reservado" amb seu a Madrid, responia a la necessitat de transmetre ordres a la premsa i al carlisme conspiratiu de la capital i de províncies. Sabem que el 17 de juny aquest centre va transmetre el nomenament de diferents comandants generals: per Ciudad Real i Toledo al general Manuel Marconell, per Albacete, Alacant i Múrcia Vicente Alcober, per Burgos el brigadier Angel Villalain, per Cuenca el Sr. Castillo. Es ratificaven en el càrrec els comandants generals d'Andalusia Antonio de Arjona, i el d'Extremadura Vicente Sabariego. Les funcions del centre eren les d'establir un

---

135 Informe de Carles VIIè, amb data incerta però segurament d'agost-setembre de 1872. Fons Pirala, B.R.A.H., lligall 9/6868.

sistema de comunicacions segur i periòdic entre D. Carlos i els comandants generals. La connexió amb el País Basc i Catalunya es faria a través de conductes directes i més tradicionals. De totes formes l'organització era extremadament feble i mancada de l'informació més elemental ⁽¹³⁶⁾.

Per a solucionar la provisionalitat dels assumptes en el nord es va crear el 13 de juliol una Junta Militar Vasconavarra que actuava a Baiona, i que va estar dirigida per Juan de Dios Polo, cunyat de Cabrera, i formada per Antonio Lizárraga, el Marquès de Valdespina i Fulgencio de Carasa, entre d'altres. Un dels seus objectius era el de precipitar la lluita a Navarra i Guipúzcoa i treure així de l'isolament a les partides catalanes. Els membres de la junta es negaren una vegada sí i una altra també a efectuar un moviment sense l'armament suficient. Aquestes diferències, al costat de la influència creixent de Ramon Cabrera entre la junta i l'oposició eterna contra Emilio Arjona, van decidir D. Carlos a dissoldre-la un mes després, el 14 d'agost, acusant-la d'insubordinació.

Una de les peces que faltava en la reconstrucció de la trama política i conspirativa carlina era la de l'entesa amb els periodistes, un grup protagonista de la croada propagandística del partit. Per sortir del pas d'una vegada per totes, van ser convocats a una reunió a Burdeos el 23 de juliol. Hi assistiren al costat del pretendent i els seus secretaris, representants de la premsa carlina madrilenya (*La Esperanza, El Pensamiento Español i La Regeneración*) i la Junta basco-navarresa. Sens dubte, un dels cavalls de batalla va ser el de la destitució del secretari polític de D. Carlos, Emilio Arjona, l'anomenat per la premsa l'"Antonio Pérez", o el "Godoy", del carlisme. Aquest presentà la seva dimissió, al·legant la malaltia de la seva dona, tot i que romandrà en el càrrec fins el 20 d'octubre. Les picabaralles i la manca de sintonia entre la premsa carlina madrilenya i la política dictada des de la secretaria seran el comú denominador dels diaris durant aquests mesos. Resta per conèixer la veritable naturalesa política de l'oposició contra Arjona, i què va poder aglutinar odis de naturalesa tan diversa. No obstant això, el fenomen de les rancúnies contra els secretaris polítics del pretendent no era nou; havia afectat abans d'una manera o una altra a Antoni Aparisi, Navarro Villoslada o al comte de Samitier. A més, els periodistes van proposar de convocar a Burdeos una reunió a l'estil de la de Vevey el 1870. En aquella ocasió va servir per sortir del pas de la dimissió de Cabrera. Don

---

¹³⁶ Nota de les ordres emeses pel Centro Directivo Reservado, 17 de juny de 1872. Fons Antonio Pirala, B.R.A.H., lligall 9/6868. Una altra de les aspiracions del Centre era la de reunir elements armats i aïllar Madrid de la resta de províncies interceptant les comunicacions (carta del 18 de juliol). Sembla ser, segons Melchor FERRER, que es va crear una societat secreta anomenada "Asociación de Propaganda y Comunicaciones", de la que en sabem molt poc; vegeu de l'autor, el tom XXIV "Carlos VII. Tercera guerra civil (1872), especialment l'apartat titulat "Carlos VII durante el alzamiento de 1872", de la seva *Historia del Tradicionalismo español*, pàgs. 21-54. També, recomanable pel domini de les interioritats del partit, l'obra d'un dels seus protagonistes Julio NOMBELA, *Detrás de las trincheras. Páginas íntimas de la guerra y la paz desde 1868 hasta 1876*, Madrid 1876, 559 pàgs.

Carlos s'hi negà, però a canvi va alliberar als periodistes de dependre del Centro Directivo i els convidà a entendre's directament amb ell.

Definitivament, el futur del partit prendrà nous aires amb la nova configuració que va adoptar la secretaria de Don Carlos. Durant l'estiu el pretendent va decidir portar personalment els temes de l'organització militar que havia deixat la Junta encapçalada per Polo. Cada cop més es va desprendre d'intermediaris, i envoltat d'un reduït grup es dedicaria a administrar els assumptes polítics i militars del partit. Nomenà Guillermo Estrada com a nou secretari polític, i a Isidoro d'Iparraguirre com a secretari de campanya. El primer havia accedit a la càtedra de disciplines eclesiàstiques de la Universitat d'Oviedo, i havia pres part en el fracassat cop de Sant Carles de la Ràpita. Iparraguirre havia estat de jove guàrdia de corps i havia participat en la primera i segona guerres. El mes d'octubre, un altre experimentat militar carlí, Antonio Dorregaray, va ser nomenat comandant general de la frontera. Aquest va designar com a subalterns Nicolàs Ollo, Teodoro Rada, Antonio Lizárraga i José Pérula, entre d'altres, personatges de segona fila però que esdevindran poc després el quadre organitzador principal del nou aixecament basc-navarrès.

Mentrestant, a Madrid, Jose María de Lasuén, agent personal de Don Carlos, procurava, amb enormes dificultats, de refer la direcció i la delegació política del partit. El pretendent havia dissolt el Centro Directivo a Madrid i ara es pretenia crear de bell nou un comitè encarregat de recaptar fons i executar missions de confiança. El problema principal el constituïa la manca de confiança entre el comte d'Orgaz i Cándido Nocedal, a l'hora de formar un grup al qual s'havia de sumar un tercer membre, Jacinto Martínez Saez, bisbe de La Havana. Aquestes diferències van privar de formar durant un temps una representació oficial carlina estable. El 12 de febrer de 1873 Nocedal i el bisbe reberen el nomenament de màxims representants del carlisme a la capital, però sembla que el primer preferí quedar-se en un segon plànol de la trama, mentre que el prelat morí mesos després a Roma (137). Ja durant el règim republicà, la representació oficial del carlisme a Madrid la tindrà la Comissaria Règia, dirigida pel Conde de la Patilla, primer, i Juan Ignacio Bériz, després.

En definitiva, l'evolució de l'alta jerarquia del carlisme durant 1872 va ser la mostra més rotunda de la crisi i la desorientació que afectava tot el partit. Les temptestuosos relacions entre D. Carlos i el juntisme militar basc-navarrès, van obligar a prestar més atenció a la resistència que oferien els carlins catalans al total extermini de les seves partides. Un cop analitzada la complexitat de l'evolució del carlisme dirigent espanyol, passarem ara a examinar el tarannà de la direcció catalana. Volem aclarir problemes com el de la composició dels nuclis dirigents carlins, els canvis que va experimentar durant aquests primers mesos, així com les relacions que van mantenir amb els agents i homes de confiança de Carles Vilè.

---

¹³⁷ Una descripció dels esdeveniments a B. URIGÜEN, *Orígenes y evolución de la derecha...* op. cit., pàgs. 526-530.

L'home que figurava com a màxim responsable del Principat era el germà del pretendent carlí, Alfonso Carlos de Borbón y de Austria-Este. Nomenat el dia 14 d'abril general en cap de l'exèrcit carlí a Catalunya, havia nascut a Londres el 1849 i, per tant, comptava a començaments de la guerra amb poc més de 22 anys. La relació entre els dos germans no sempre va ser del tot fluïda. Carlos el descrivia com una persona poc ferma i propera a la beateria, li deia el "santito": "para que siga el consejo de uno es preciso que éste comulgue al menos cada mes. ¡Qué digo, cada mes! Al menos cada quince días, o cada semana (...)". El propi Carles VIII s'autodefinia com una persona de fe però poc practicant. En la seva adolescència era molt afeccionat als exercicis físics i cavallerescs, al risc i l'aventura, mentre que el seu germà era de temperament més reflexiu. El 1857 els dos germans van anar a visitar Pius IX a Bolònia, acompanyats del duc de Mòdena, l'absolutista oncle protector. El pretendent va esmentar en les pàgines del seu diari una significativa escena de l'audiència: el pontífex li obsequià amb un gelat en forma d'elm i d'espasa, "porque le parecía que tenía instintos militares, y a Alfonso le dió una medallita, como al más devoto" (138). No obstant això, el cert és que la imatge "tova" d'Alfonso no era la que coneixia la militància carlina. L'opinió general veia en Alfonso sobretot una mena de soldat catòlic, un carlí exemplar en la seva defensa de Roma el 1870 com a zuau pontifici (139).

Alfonso de Borbón es va assabentar del seu nomenament i de l'aixecament carlí tot just la seva arribada a Marsella, la segona quinzena d'abril, provinent d'una estada a l'illa de Malta. La seva dona era Maria de las Nieves de Bragança, infanta de Portugal, coneguda posteriorment amb el sobrenom de Donya Blanca. Des d'aleshores la jove parella iniciarà un tipus de vida arriscat, ple de canvis continus de domicili i d'identitat, fugint de la persecució policial gràcies a l'ajuda dels amics legitimistes francesos (140). Va ser un dels nobles que servien d'agents de D. Carlos, el comte de Chardonnet, el que li donà els documents i les ordres principals relatives a

---

¹³⁸ Vegeu *Memorias y Diario de Carlos VII...* op. cit., pàgs. 146-7 i 27. El germà gran afegia premonitòriament sobre Alfonso: "Si voy a España, no me será nunca de estorbo, me será útil; lo que yo desearía sería que se soltase un poco; para ser buen cristiano no se necesita llevar constantemente colgado el rosario", pàg. 147.

¹³⁹ Al final de la seva vida va sortir publicat el que en realitat era un opuscle sobre la seva intervenció a Roma. Alfonso de BORBON Y AUSTRIA-ESTE, *Mis memorias sobre la invasión y toma de Roma por las tropas italianas, el 20 de septiembre de 1870, especialmente lo que tocó a mi compañía, la 2a. del 2o. batallón de zuavos de Pío IX*, Talleres Gráficos Herrera, Madrid 1934, 127 pàgs.

¹⁴⁰ L'organització del carlisme català d'aquests primers mesos es pot seguir en part gràcies a la narració de Maria de las Nieves DE BRAGANZA DE BORBON, *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña ... op. cit.*, 2 vols., Espasa- Calpe, Madrid 1934. Els infants rebien informació directament de les juntes clandestines catalanes, els caps de partides i del personal polític.

Catalunya. En aquestes comunicacions hi havia el nomenament d'Alfonso com a general en cap del Principat, així com els mitjans humans i materials amb què podia comptar. Després d'un intent frustrat de trobar al pretendent a Ginebra, Alfonso es traslladà urgentment a Perpinyà el 22 d'abril per tal de dirigir personalment les operacions. En aquesta ciutat s'instal·là provisionalment el seu centre d'activitats. El palau d'un dels legitimistes més coneguts del país, el comte Charles de Lazerme, va ser durant un mes i escaig la seva residència. Segons María de las Nieves, el comte "era el propietario más poderoso del Rosellón y su ayuda, fuera para elecciones o para otros asuntos, era solicitada constantemente por el Prefecto" (141). En un altre capítol ens detindrem a tractar més pausadament el paper central del carlisme rossellonès.

Durant aquest temps, D. Alfonso va tenir notícies del transcurs de l'aixecament a través d'un altre legitimista d'acció, el baró Alexis de Souvras, ànima del carlisme en tot aquell territori. L'altra gran font d'informació era la febril correspondència mantinguda amb juntes i personalitats influents del carlisme català. María de las Nieves ens parla de l'estat d'ànim existent durant aquells dies: "de todo lo prometido no había nada, todo era pura quimera". En efecte, el coronel Cadórniga, que posseïa el grau de cap d'estat major d'Alfonso i havia d'entregar la plaça de Figueres, res no va poder fer. Retornà el càrrec i morí poc després en circumstàncies estranyes en un accident ferroviari a la província de Girona. A poc a poc arribaren a Perpinyà els militars nomenats per a dissenyar amb D. Alfonso l'estratègia més efectiva. D'un costat, el general Francisco Moya y Marín, venia a ocupar la secretaria de campanya; de l'altre, el coronel i ajudant Vicente Ruiz Condón, que al seu temps reemplaçaria Moya el 29 de maig.

Els dos tenien un passat ancorat en l'exèrcit liberal de la reina Isabel. Tal vegada, però, Vicente Ruiz havia estat molt més implicat ens els afers del partit. Tenia l'edat de 52 anys, el contrapunt necessari a l'inexperiència d'Alfonso, i un bon currículum que començava en la participació en la primera guerra fins que s'acollí al conveni de Bergara. El 1869 va estar embolicat en l'aixecament d'agost, i poc després va ser nomenat director de recaptació de diners per al Principat. Per si era poc, el seu germà era el confessor de la reina Margarita, esposa de D. Carlos.

Amb tot, els antecedents i els coneixements de la realitat catalana per part d'Alfonso i els seus consellers no deixaven de ser migrats. És cert que el general i secretari Moya mantenia una sòlida amistat amb algun important membre de la xarxa conspirativa existent a Barcelona, com ara José Ruiz de Larramendi, però, insistim, la direcció màxima del carlisme català es va caracteritzar en els seus inicis bèl·lics per la improvisació. Tal vegada fora bo demanar-se el perquè d'una direcció

---

141 De nou, María de las Nieves DE BORBON, *Mis memorias sobre nuestra campaña...* op. cit., vol. I, pàg. 42. Un llibre de recors que conté alguna anotació al respecte de la presència dels infants a Charles de LAZERME, *Carlistes et légitimistes, souvenirs*, Perpinyà 1937.

majoritàriament "no catalana". Caldria saber si aquest no era un fenomen nou, i què havia passat en anteriors conflictes. Amb tot, la complexa organització conspirativa espanyola exigia servir-se d'un personal de plena confiança. En la mesura que el seu nucli pivotava entorn del basc-navarrès i de la cort en l'exili, els directors del carlisme de províncies havien de passar necessàriament per aquest filtre. Som conscients que això no ho explica tot, però de ben segur que l'acció del carlisme a Catalunya era massa important com per a no tenir-ne un control més directe.

El nucli de consellers propers a Alfonso va créixer amb el retorn d'un vell conegut del moviment conspiratiu de pre-guerra, Hermenegildo Díaz de Cevallos. La seva presència va obeir a la necessitat de substituir Cadórniga com a cap d'estat major del germà del pretendent. Un càrrec que exerciria molt poc temps per causa del seu delicat estat de salut, raó per la qual dimitiria el 21 d'agost i seria reemplaçat per José Ruiz de Larramendi. Per la seva banda, Moya va passar a la ciutat comtal per tal de servir d'enllaç entre les partides i la Junta Superior del Principat creada el 15 de maig. L'últim reforç serà el del coronel Juan Redondo, de jovenet guàrdia de corps de Ferran Villè i ara cap de la seva escorta de cavalleria. Alfonso s'havia envoltat així d'un grup de militars no gaire ben introduïts en la tradició conspirativa i bèl·lica catalana. Cevallos no era sinó l'excepció, ja que precisament el seu concurs havia estat reiteradament demanat pels carlins catalans.

¿Quina era l'estructura jeràrquica existent més avall dels Pirineus, en el Principat? ¿Quins van ser els caps de l'organització militar carlina al llarg de 1872? D. Alfonso es va trobar amb una organització de base territorial provincial, que atorgava els principals càrrecs a carlins de provat prestigi. La qüestió de la mobilització dels partidaris era una cosa massa seriosa com per deixar-la en mans de militars sense arrelament en el país. D. Carlos havia nomenat comandant general de la província de Barcelona Joan Castells i Rosell, i en la de Tarragona el general Maties de Vall i Llaveria, tots dos de 70 anys. En la província de Girona Josep Estartús i Aiguavella, de 61 anys, i en la de Lleida Andreu Torres, de 57. Tots ells van assolir el grau de brigadier durant els matiners. Aquests s'havien d'entendre amb els subordinats de la seva respectiva demarcació que manaven partides més petites, amb les juntes clandestines locals, i la direcció de l'infant situada a la frontera. Un altre cabdill de cognom llegendari, Rafael Tristany, va ser nomenat el 12 de maig comandant general interí de Catalunya, amb el propòsit que el conservés mentrestant no travessés la frontera D. Alfonso. El càrrec li seria mantingut durant dos mesos, fins el 6 de juliol, quan serà cessat i rellevat per ocupar interinament la comandància amb més problemes, la de Tarragona.

L'organització de les comandàncies experimentarà seriosos problemes, producte de les vicissituds de la guerra i de les divisions existents en el si del moviment. Anem a pams. La manifestació més pregonada d'aquestes dificultats va ser el continu canvi i la inestabilitat dels comandaments provincials. El que durà més de tots ells, Joan Castells, va ser canviat per Geroni Galcerán el mes de gener de 1873.

Qüestionat i discutit pels consellers de D. Alfonso, sempre havia estat vist poc apte per formar part d'un exèrcit basat en una concepció militar acadèmica, menys guerrillera. En una altra província, el comandant de Lleida Andreu Torres va ser canviat interinament el desembre de 1872 per Joaquín Nasarre. De fet, com hem vist més amunt, D. Alfonso va voler substituir-lo per Josep Estartús el mes de juliol, per tal de fomentar la insurrecció en un territori que prometia molt més.

Precisament serà a Girona on la presentació a indult de l'antic capitost garrotxí Josep Estartús va provocar un transtorn de resultat imprevisible. Els seus companys d'armes l'empresonaren considerant-lo traïdor, i només una fugida a última hora el va poder lliurar d'un més que probable afusellament. La crisi va ser solventada el 6 de juliol amb el nomenament del seu segon, Francesc Savalls, com a comandant interí, refrendat el 16 de d'agost. Per últim, la província de Tarragona serà la que més patirà els entrebancs propis de l'evolució bèl·lica i de la divisió de cabdillatges. El general Matíes de Vall dimiteix als pocs dies de sortir al camp pretextant motius de salut, tot i que li incomodava que el seu segon fos Joan Francesc i Serret. Com és conegut, Francesc, en qualitat de comandant general intentà una agosarada entrada a Reus el 30 de juny, que li ocasionà la mort. Tot seguit ocupà interinament i per segon cop la comandància el confiter tortosí Domènec Sans, fins que el 6 de juliol va ser assignada a Rafael Tristany. La marcada inestabilitat en la direcció tarragonina no va parar fins que Francesc Vallès i Rosselló la va tornar a ocupar tot just un mes després. Vallès serà l'encarregat de la comandància fins la futura remodelació que reunirà les províncies de Lleida i Tarragona sota una sola mà el maig de 1873. Al marge d'aquest ball de noms i de canvis, el quadre de lideratges militars en tot el Principat serà el constituït per Castells a Barcelona, Savalls a Girona, Torres a Lleida i, en menor grau, Vallès a Tarragona.

La plana major del carlisme català no quedaria completa sense esmentar el paper jugat per l'anomenada Junta Superior del Principat, dita també Junta Suprema o Central. El recurs a la creació de juntes com a sistema d'organització i de representació era tan antic com la pròpia història de la contrarevolució. Durant el Sexenni democràtic no s'havien creat juntes llevat dels comitès provincials d'eleccions. En alguna que altra circumstància especial s'havia reunit a Perpinyà una junta, l'agost de 1870, així com la nascuda a la frontera a finals de 1871, de la qual en desconeixem l'evolució posterior.

La residència d'aquesta junta es va establir secretament a Barcelona. La seva acció es va estendre entre els mesos de maig i desembre de 1872. Aleshores va ser dissolta i substituïda per un sol delegat amb facultat extraordinàries, depenent d'una mena de junta administrativa que hauria de formar D. Alfonso a la seva entrada, però que en la pràctica no va reïx mai. Alguna junta local, com la de Tarragona, va continuar fins febrer de 1873. Mesos després, el mes de juny, sembla haver-se format provisionalment una "Comisión Regia del Principado". Sigui com sigui el més important organisme creat abans de la Diputació carlista de Sant Joan de les Abadesses va ser

aquesta junta de 1872. El seu president va ser el marquès de Capmany, l'hisendat Ramon Sabater i Altarriba, antic responsable de la junta d'armament i defensa de Girona des de 1870. La nova junta havia d'estar integrada per representants de les quatre províncies catalanes. El dia de la seva constitució, el 15 de maig, es va acordar que quan les condicions de la guerra ho permetessin, la junta quedaria definitivament formada pels presidents "en la actualidad de las subalternas de los demás partidos respectivos (...)". D'aquesta manera, D. Alfonso i Hermenegildo Díaz de Cevallos van establir un nexa de continuïtat amb espais conspiratius anteriors, amb els homes i els mitjans que nodrien la xarxa de juntes d'armament clandestines aparegudes dos anys abans.

Segons el governador militar de Lleida, el castellanenc Josep Arrando i Ballester, els auxilis a les partides lleidatanes sortien des de la pròpia capital del Segre. Els seus confidents li asseguraven que "existe en dicha plaza una junta carlista de guerra que proporciona a los insurrectos toda clase de recursos y que casi todos los individuos que forman parte de ella son los mismos que constituían la que fue sujeta al juzgado por Real Orden" (142). Gairebé era de domini públic que les juntes, la premsa i els reclutadors carlins eren tan importants com les mateixes partides. Segons un informant liberal: "Todo el mundo sabe que existen organizadas juntas carlistas centrales y juntas carlistas locales, que funcionan con regularidad propia de una corporación legal, que reciben y transmiten órdenes y partes, que se reúnen en lugares conocidos, que impulsan la insurrección y la sostienen, que espian al gobierno, instruyen a los cabecillas, abren recluta, levantan fondos y dirigen sosegadamente los sucesos" (143).

Un dels membres més rellevants de la junta va ser el seu secretari militar, nomenat per D. Alfonso, José Ruiz de Larramendi. La seva relació amb el carlisme es remuntava a la participació en la primera guerra en el front basc. Posteriorment s'acollí al conveni de Bergara, formà part de l'expedició a Itàlia amb el general Córdoba, i intervingué en la guerra d'Àfrica. Quan esclatà la revolució de 1868 vivia a Barcelona en situació de retir. En poc temps, es relacionà amb agents carlins que cercaven contactes amb militars de carrera. Pujà com l'escuma en la jerarquia

---

¹⁴² El document sobre la constitució de la junta és una carta del Marquès de Capmany al comandant general de Catalunya Alfonso de Borbón, Barcelona 15 de maig de 1872. La composició nominal de la junta encara no la coneixem del tot: president Justo Ribalta (pseudònim del Marquès de Capmany), Joan Sunyer, Joan Vendrell (tresorer), i Joan Alegret (secretari), probablement també noms figurats. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6866. Un dels primers actes dels membres de la junta va ser el d'avançar 10.000 rals cadascú per atendre les despeses de les seves gestions.

La carta del governador militar de Lleida, adreçada al capità general de Catalunya Eugenio Gaminde el 26 d'octubre de 1872, a Servicio Histórico Militar, 2a. Secció, 4a. Divisió, lligall 82.

¹⁴³ *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 438 de 21 de setembre de 1872, en l'article "Impunidad militante".

conspirativa fins assolir la comandància general de la província de Barcelona. Treballà, per tant, en els preparatius i en l'aixecament d'agost de 1869. Des de l'exili francès s'acollí a l'amnistia decretada un any després. Es mantingué inactiu en la ciutat comtal i no participà en el cop d'abril de 1872. La consulta del diari d'operacions de Larramendi permet de seguir puntualment el seu paper el 1869 i els primers passos de la Junta Superior del Principat. Als 52 anys i amb la seva trajectòria, Larramendi era un militar experimentat. Tenia un mal record de capitostos guerrillers com per exemple Joan Castells. Potser per això el germà del pretendent el va rescatar de la inacció (144).

Les funcions de la junta van ser molt diverses. La principal entre totes era la de servir de pont d'enllaç entre D. Alfonso, els comandants generals i la resta de cabdills. La constitució d'un servei competent d'agents i de confidents havia de ser novament fonamental per a la bona marxa dels negocis carlins. D'altres tasques a fer eren les tradicionals relatives a l'obtenció de diners. Una de les vies utilitzades era la de col·locar bons als simpatitzants per un valor que teòricament es reintegraria un cop D. Carlos estigués a Madrid. Així mateix, els comandants generals i els diferents cabdills havien d'enviar parts diaris de les operacions; un vegada arribats a la junta, trobarien la manera d'enviar-los al conseller militar d'Alfonso.

Fent servir les seves facultats, la junta podia anomenar delegats que es cuidessin de l'administració militar en la seva demarcació. El 8 de juny s'adjudicà a Josep Solà Morales "todo lo relativo a fondos, comunicaciones y servicio civil y administrativo", en el partit d'Olot. Els delegats membres dels comitès o de les petites juntes d'àmbit local, a més de socórrer les partides, tenien l'encàrrec d'ajudar a difondre i fer circular les proclames fetes per la superioritat carlina (145). En algun cas es va arribar a la planificació territorial del carlisme militar. Es el cas de Josep Espolet i Martí, ecònom de Martorell, facultat per a ocupar com a centre de les seves

---

144 Larramendi havia nascut a Irurzún (Navarra). Vegeu "Biografía del mariscal de campo del Ejército Carlista D. José Ruiz de Larramendi y de Sarriegui", 1866-30 d'abril de 1873, 28 pàgs. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6907. Al mateix temps hem pogut consultar el que de ben segur és una petita part de la correspondència entre la junta catalana i el secretari d'Alfonso Hermenegildo Díaz de Cevallos.

145 Documents que porten per títol "Observaciones que la junta central de Cataluña remite a los comandantes generales", i "Instrucciones que la junta central remite a los delegados de provincia". Totes dues adreçades el 8 de juny de 1872 i des de Barcelona al comandant general de la província de Girona. En aquest cas, la documentació consultada consta d'una cinquantena de cartes pertanyents a Josep Estartús, d'un extraordinari valor. Vegeu "Memòries i Documents d'un carlí d'Olot". Josep Estartús i Aiguaveilla, 104 pàgs. Mecanografiades i recopilades el 1934 probablement per algun descendent. Biblioteca de Catalunya.

operacions, el districte de Vilafranca del Penedès ⁽¹⁴⁶⁾. El límit d'acció de la junta catalana el trobem quan aquesta s'encarregà de nomenar alts responsables militars. Un d'aquests actes va ser la designació de Joan Francesc i Serret com a comandant general de la província de Tarragona, en substitució de l'inoperant Domènec Sans. A la fi de 1872, la junta va ser facultada per exigir els trimestres de contribució que els pobles havien de pagar al Govern.

Amb el pas del temps, la Junta Superior del Principat va anar prenent un cert protagonisme polític, més enllà de l'estricta funció administrativa. En alguns moments importants, com podia ser l'elaboració d'un memorial destinat a D. Alfonso, o una visita al seu germà en l'exili suís, la Junta s'atorgà la representació dels interessos i dels neguits del conjunt de carlins catalans. L'anàlisi de l'evolució de la guerra al llarg de 1872, ens permetrà d'entendre el sentit de les exposicions de la Junta als seus sobirans. Ens ajudarà a veure la relació entre la persistència del conflicte bèl·lic a Catalunya, i la dinàmica política carlina a la resta de l'estat.

---

¹⁴⁶ Carta de la junta d'armament i defensa catalana (nom de la junta superior del Principat), a Josep Espolet, coronel de cavalleria, Barcelona 9 d'agost de 1872. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6866. Espolet havia figurat en l'organització militar clandestina des de 1870, en el primer batalló de Berga. Posteriorment va ser comandant militar d'Igualada.

CAPITOL 4rt. LA RESISTENCIA DE CARLISME ARMAT CATALA.

4.1. L'espai bèl·lic català, la guerra de partides i la política dels capitans generals.

L'anàlisi d'una guerra no és una treball gratuït. Existeix el perill de reduir-la a una successió de batalles, moviments de tropes o al geni més o menys afortunat del general de torn. Al País Basc l'evolució bèl·lica presentava sempre un escenari ordenat i previsible: existència d'exèrcits convencionals, delimitació del territori dominat, combats decisius...; en canvi, per l'opinió militar espanyola, la guerra a Catalunya semblava un continu inacabable d'accions sense sentit aparent, una barreja inintel·ligible de moviments en un país obert als dos bàndols (147).

Contra aquesta impressió, militars governamentals com Emilio Prieto Villareal, Joaquín de la Llave i César del Villar, reivindicaren des del principi la possibilitat d'estudiar el conflicte que tenia lloc al Principat. Per a ells, la guerra de partides tenia una lògica interna, producte de les peculiars condicions de la societat catalana (148). El que farem a continuació és establir les línies bàsiques per entendre aquest conflicte. Començarem per situar el marc cronològic i el medi en el qual la guerra es va desplegar. Seguirem amb una aproximació al significat social, econòmic, polític i, és

---

147 Diversos treballs sobre l'anomenada "Història militar": Jorge AIZPURUA, Jorge CACHINERO, Geoffrey JENSEN, "La historia militar: una carencia intelectual en España", a Juan Pablo FUSI (Ed.), *La Historia en el 92, Ayer*, núm. 10 (Madrid 1993), pàgs. 63-76; Carlos NAVAJAS ZUBELDIA, "Historiografía militar española contemporánea (1940-1989)", a *Cuadernos de Investigación Histórica. Brocar*, núm. 15 (1989), pàgs. 139-148; Walter Emil Jr. KAEGI, "The crisis in military historiography", a *Armed Forces and Society*, vol. 7, nú. 2 (hivern 1981), pàgs. 299-316; V. ILARI, "La storiografia militare italiana: riflessioni critiche su strutture, ruolo e prospettive", a D.D.A.A., *La storiografia militare italiana negli ultimi venti anni*, Franco Angeli (Milano 1985), pàgs. 158-173; per últim. G. BEST, *War and Society in Revolutionary Europe 1770-1870*, Fontana, Londres 1983.

148 Una interessant reflexió sobre les causes i característiques del primer any de guerra en el llibret del capità de cavalleria Emilio PRIETO Y VILLAREAL, *La Guerra a Cataluña. Ligeras observaciones*, Madrid 1872, 64 pàgs. L'obra del barceloní Joaquín LA LLAVE Y GARCIA, era la d'un militar que va començar la guerra com a tinent i l'acabà com a comandant d'enginyers. Per haver escrit aquest llibre rebé una creu blanca de segona classe al mèrit militar: *Apuntes sobre la última guerra en Cataluña, 1872-1875*, Madrid 1877, 183 pàgs., compil·lació d'uns articles apareguts al *Memorial de Ingenieros y Revista Científico-Militar* aparescuda el mateix any. Nosaltres hem utilitzat l'edició francesa de 1881, ampliada i revisada, de 248 pàgs. Per últim, el llibre de César del VILLAR Y VILLATE, que va fer tota la guerra a Catalunya en el cos d'estat major; va escriure un interessantíssim treball titulat "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas de Cataluña", a *Revista Militar Española*, Madrid 1880, 86 pàgs. Aquest militar arribà a ser posteriorment Capità General de Catalunya entre 1914 i 1915. De lectura obligada, el clàssic de Karl Von CLAUSEWITZ, *De la guerra*, Ed. Labor, Barcelona 1992.

clar, militar, de la guerra de partides. Veurem quina va ser l'evolució bèl·lica al llarg de 1872, i la relació dels esdeveniments catalans amb la direcció carlina espanyola. Per últim, analitzarem la resposta elaborada pels diversos capitans generals i el govern liberal a l'estat insurreccional provocat pels autoanomenats defensors de Déu, la Pàtria, el Rei i, a partir del mes de juliol, també dels Furs.

En un sentit precís, la guerra a Catalunya durà 3 anys i 8 mesos, des d'abril de 1872 a novembre de 1875. Un calendari diferent del basc o del desenvolupat al Maestrat. Al nord basc-navarrès, a tall d'exemple, després de l'efecte paralitzador del conveni d'Amorebieta, la guerra no es reprengué amb tots els "ets i uts" fins el 21 de desembre de 1872. Alhora, la pau no arribarà al nord fins els darrers dies de febrer de 1876, tres mesos després que a Catalunya. Més enllà dels límits cronològics, la intensitat i el ritme de la guerra també van ser notablement diferents en cadascun dels territoris. Pel que fa a Catalunya, les etapes de la tercera guerra es poden dividir en quatre de principals, que tenen la virtut de correspondre als canvis més importants des del punt de vista polític:

- 1) El primer període arrenca de l'abril de 1872 fins els mesos de gener i febrer de 1873. Correspon al trànsit de formació de partides fins a l'entrada d'Alfonso de Borbón, a inicis de 1873, i la posterior proclamació de la República.
- 2) La segona fase se situa entre els mesos de febrer de 1873 i gener de 1874. El carlisme català es va organitzar i es va desenvolupar amb criteris militars més convencionals, i al caliu de l'experiència republicana de canvi.
- 3) El tercer període s'estén durant tot l'any 1874, entre el cop d'Estat de Pavia i el pronunciament a Sagunt de Martínez de Campos. Al llarg d'aquesta República militaritzada i d'ordre, el carlisme assolí el seu màxim auge. Adquirirà el seu major nombre de combatents i territori dominat (conquesta d'Olot a partir de març, la Seu d'Urgell l'agost), i un grau considerable d'organització administrativa amb l'establiment d'una Diputació.
- 4) La darrera fase té lloc durant tot 1875, en el nou context creat amb la Restauració borbònica en la persona d'Alfonso XII, i la implacable política seguida des de Capitanía per Arsenio Martínez de Campos. Són mesos de crisi i de ràpida dissolució del conglomerat de forces carlines existents a Catalunya. La pau s'aconseguí, gairebé simbòlicament, amb l'aixecament d'un sometent general el mes de novembre.

Quina mena de país era Catalunya? En quin tipus de territori i de societat es desenvolupà la guerra? Aquest era i és un petit país d'extensió escassament superior a la de Bèlgica i a la d'Albània actuals. Una regió de forma triangular, que delimita pel costat nord amb França aproximadament uns 200 Km., separen el cap de Creus i la població aranese de Lés. A l'est, la franja marítima cobreix uns 350 Km. des de l'Empordà fins Ulldecona. Situats en el sudoest, entre Ulldecona i Lés, s'obre una línia

que toca Castelló i l'Aragó, d'uns 300 Km. més. Tot i l'enorme diversitat de formats orogràfics i paisatgístics, les condicions de trànsit i de comunicacions a l'alçada del Sexenni democràtic eren les d'una regió d'accés complicat. Era una norma habitual entre els observadors militars i els analistes polítics, el pensar que el relleu accidentat de Catalunya era una de les causes que afavorien la proliferació i persistència de la protesta armada antiliberal. Catalunya era un país "laberíntic", una terra "refugi", manllevant la feliç expressió de Pierre Vilar, dividida entre la muntanya tancada i el mar obert: "entre la flauta del pastor i el cant de la sirena" (149). Una regió muntanyosa alterada per conreus de cereals, per la vinya i l'olivera, amb boscos d'alzinars, pinedes i rouredes, i taques de garrigues i carrasclars. Un país marcat per la barrera pirinenca al nord, dues serralades més paral·leles al litoral, i una depressió central nodrida d'altiplans, enfonsaments i planúries. Al mig, una cicatriu de serralades que forma una mena de "corredor" muntanyenc, hàbilment reutilitzat per les partides carlines, des de Sant Llorenç de Morunys o el Cadí, al nord, fins a la serra de Prades, al sud. L'extensa línia de contacte amb l'Aragó i sobretot amb França, havia permès al carlisme treure un bon profit de la situació. Una terra, a més, solcada transversalment per l'acció de rius poc cabalosos, amb excepció de l'Ebre.

Efectivament, la guerra de partides va començar a desenvolupar-se en un medi poc apte per les operacions militars tradicionals. Fent-se ressò d'aquestes dificultats, l'antic Capità General Manuel Pavía y de Lacy (1847), va voler acabar d'una vegada per totes amb el clima insurreccional quasi permanent que afectava una part de la muntanya catalana. El país s'havia de dotar d'una xarxa de comunicacions operativa econòmicament i militarment. Des de la Guerra dels Matiners havia passat poc més de 20 anys, i havien tingut transformacions importants en la societat catalana. El 1872 ja s'havien assolit 663 km. de via fèrria. En canvi, tot i les exigències d'una economia plenament industrialitzada, el sistema de carreteres era encara insuficient i de mala qualitat. Segons Joaquín de La Llave no hi havia en tota la muntanya nord-catalana més que les carreteres que anaven de Manresa a Berga, Cardona i Vic, les de Vic a Ribes, les de Girona a Olot, i la de Lleida a Pons. La resta de camins, per l'autor, no eren més que aptes per a cavalleries i mules. Els cotxes havien d'anar poc carregats i només podien circular en els fons de les valls (150). No

---

¹⁴⁹ Hem utilitzat de Pierre VILAR el clàssic *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, en concret el primer volum, 4a. edició de 1986, Barcelona, Edicions 62, "El medi natural", pàgs. 221-329.

¹⁵⁰ De nou, Joaquín de LA LLAVE Y GARCIA, *La guerre des montagnes pendant la dernière insurrection carliste en Catalogne (1872-1875)*, Paris 1881, pàgs. 2-26. La citada descripció també ha estat utilitzada per Josep Caries CLEMENTE, *La guerra de los "matiners" (1846-1849). Aspectos sociales y militares*, Servicio de Publicaciones del Estado Mayor del Ejército, Madrid 1987, pàgs. 151-157. De totes formes, hem d'advertir que LA LLAVE es fonamenta al seu temps en una obra "antiga" pels canvis que havia patit la societat catalana en el seu sistema de comunicacions, una obra publicada a

és estrany que en un país de mulaters i de traginers, amb un ús tan intensiu de l'esforç humà i animal en el trànsit de mercaderies, aquests elements fossin tan estratègics en el decurs dels conflictes bèl·lics. Malgrat els avenços en matèria de comunicacions, el ferrocarril i el telègraf es podien tallar amb suma facilitat. Les guerres carlines, i també la tercera degut al paper limitat dels nous mitjans de transport, van ser unes veritables "guerres de cames". El juliol de 1872, el cap de la guàrdia civil de la província de Tarragona, Francisco Farrucha, morirà per causa de la fatiga i d'una insolació. Així mateix, el futur Capità General de Catalunya, Arsenio Martínez de Campos, en acabar el malson dels quatre anys de lluita, va participar al Ministre del ram aquesta impressió: "la guerra era de valor, piernas y privaciones" (151).

Catalunya era un petit país amb poc més de 1.750.000 habitants, amb una densitat força diversificada. Coexistien àrees d'habitat dispers regalimades de pairalies i masies, amb una constel·lació de ciutats mitjanes i una gran capital en creixement, Barcelona, fonamental des del punt de vista polític i econòmic. La seva defensa, millor dit, el seu control, va ser prioritari al llarg de tots aquests anys. No obstant això, també eren importants des del punt de vista del domini del territori la defensa de les altres tres capitals provincials: Girona, Lleida i Tarragona. Pel que fa a la vigilància de zones riques en recursos, calia també tenir controlades les planes fèrtils de l'Urgell, de l'Empordà o del Camp de Tarragona. Per contra, el carlisme militar es localitzà preferentment en un escenari que es podria descriure com la "muntanya mitjana". Un territori, la Catalunya interior, que havia assolit el seu sostre poblacional a mitjan segle XIX. Una zona situada entre els 200 i els 800 metres: entre els pobles del Baix i l'Alt Camp (200 m.), els de Manresa i el castell de Miravet (300 m.), Ripoll i la Seu d'Urgell (700 m.), i Camprodon (950 m.), aquest últim prop de la ratlla fronterera francesa.

Certament, aquesta era una regió que s'oferia a les sorpreses i als atacs imprevistos en situacions de guerra. Existien tota una sèrie d'emplaçaments estratègicament situats i estesos per la geografia catalana, on sovint es van cometre aquests tipus d'accions. Paratges com els congostos de Castellfullit de la Roca, en la

---

París el 1847 i escrita pel coronel RUDTORFFER: *Geographie militaire de l'Europe*.

¹⁵¹ Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra el general Joaquín Jovellar, en 17 de novembre de 1875. El Capità General li referia que durant aquell hivern els soldats havien fet un esforç considerable caminant sobre la neu i per comarques amb els recursos esgotats i dificultats de racionament. Servicio Histórico Militar, 2a. secció 4a divisió, lligall 89. Prèviament, el mes de gener, el militar es queixà sobre les llargues jornades que havien de fer els seus soldats: "Nunca podrá competir en este punto con el carlista", afegí; una altra de les raons era l'excessiu pes que havia de portar, i els bagatges, que impedièn la celeritat de les operacions. Vegeu C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, vol. XI, pàg. 216, reproducció d'una carta de Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, Barcelona, gener de 1875.

carretera de Girona a Olot; el coll de Capsacosta entre Vic i la mateixa vila d'Olot; el congost existent entre Granollers i Vic, la població de Puigreig entre Manresa i Berga, Can Massana al Bruc, el coll de Tosses entre Ribes i Puigcerdà, o els situats en l'alt Segre i la conca de Tremp. En la província de Tarragona, caldria esmentar el coll de Santa Cristina, que comunica l'Alt Camp i el Baix Penedès, les posicions de Cabra i Lilla, així com la del coll de la Teixeta, que separa el Camp de Tarragona del Priorat. Va ser precisament a Tarragona on les condicions per a mantenir la guerra de partides van ser més difícils. De seguida ho va poder comprovar la mateixa María de las Nieves; el tipus de terreny i l'alt nombre de fortificacions, perjudicaven ostensiblement el sosteniment dels partidaris de D. Carlos. Tarragona tenia: "más carreteras, más ferrocarriles y más pueblos fortificados" que cap altre indret ⁽¹⁵²⁾.

Creiem necessari, per tal d'arrodonir aquesta visió general sobre l'espai bèl·lic català, fer unes consideracions sobre el caràcter de la guerra de partides. No es tracta de realitzar un exercici d'història militar tradicional, sinó acabar de mostrar com el tarannà del conflicte a Catalunya va obeir a les especials condicions socials, polítiques i econòmiques del país. L'experiència dels primers mesos de guerra van dur a alguns analistes militars a tenir una visió molt pessimista del decurs de les operacions. El capità de cavalleria Emilio Prieto y Villareal, formava part d'una generació de joves oficials professionals aglutinats entorn l'"Ateneo del Ejército y de la Armada". En la seva obra *La guerra de Cataluña. Ligeras observaciones*, escrita el 1872, fa una síntesi de les seves preocupacions sobre el decurs del primer any de guerra.

Una de les tesis que defensa consisteix en adjudicar la responsabilitat de la persistència del conflicte a un conjunt de tres factors. Primer, el suport del clergat de la diòcesi de la Seu d'Urgell i el caràcter de guerra de religió que havia adoptat. En segon lloc, l'ajut i els interessos de les vall d'Andorra i, tercer, la manca de cooperació de les autoritats franceses situades a la frontera. La resta del llibret fa esment a l'estudi del comportament de les partides carlines i les mesures que haurien de prendre els caps militars governamentals. Segons Emilio Prieto, la insurrecció havia pogut reproduir-se gràcies al fet que els carlins es desplaçaven amb desimboltura, com a casa seva: "los facciosos operan en su propio país, nosotros operamos en país extranjero; de aquí que a ellos les sea favorable todo lo que a nosotros nos es adverso; de aquí que ellos tengan su principal apoyo, no en las simpatías del país, sino en las simpatías del terreno, que todos ellos conocen al pié de la letra, al paso que

---

¹⁵² Vegeu novament l'inesgotable font d'impressions i d'informacions, des de la talaia de la jerarquia carlina, que representa l'obra de María de las NIEVES DE BRAGANZA DE BORBON, *Mis Memorias sobre nuestra campaña...* op.cit., pàg. 20 del vol. I. Aquestes observacions van ser utilitzades per l'autora per justificar la continua presentació a indult de carlins tarragonins experimentada durant tot l'any 1872.

nosotros, digámoslos con franqueza, no le conocemos" (153). Per la seva banda, el mateix Arsenio Martínez de Campos, va fer advertir lacònicament que: "Hay que tener en cuenta que los carlistas son como Anteo, necesitan pisar su tierra" (154).

Els militars governamentals van ser plenament conscients de la necessitat de tenir homes pràctics en els senders i les dreceres, capaços de caminar moltes lligues en poques hores, a canvi d'una petita recompensa. Cada columna havia de tenir fixos un o dos guies exploradors, ben relacionats amb el país. Coneixem el cas d'un d'aquests guies, Jaume Puig (a) Jaume de ca'n Valent. La seva història la va relatar l'excursionista i escriptor Artur Osona, després dels seus viatges per la Garrotxa i la Selva entre 1880 i 1885, en què Jaume Puig el va acompanyar perquè coneixia pam a pam la muntanya. Aquest personatge era de Sant Esteve d'en Bas (Garrotxa), tenia ja una avançada edat, vestia una mica deixat i era estalviador en paraules. Podia presentar una llarguíssima trajectòria com a traginer, correu d'espardenya, contrabandista, paquetaire i guia en les successives guerres civils. Sembla ser que mai no tingué una opinió política definida, carlina o liberal, per més que de fet va treballar a favor dels segons. En acabar la "guerra grossa", es va posar a treballar de mosso traginer. Més endavant, el 1854, formà part d'un comboi expedicionari organitzat per l'exèrcit britànic, en demanda de matxos catalans que tenien una estesa fama. També calgué un nombre regular d'homes especialistes en la conducció i cura d'aquestes cavalleries. Posteriorment també participà en la Guerra del Marroc, fins que el 1872 començà a servir de guia als caps de columna. El seu cas, segons en remarca Artur Osona, no era el d'una persona amb unes fortes conviccions polítiques anticarlines. En el camp contrari tenia sòlides amistats i coneixences. L'important per a ell era la possibilitat d'exercir el seu ofici, i el d'obtenir uns recursos millors del que era habitual

---

153 Vegeu Emilio PRIETO Y VILLAREAL, *La guerra de Cataluña...* op. cit., pàgs. 19-20. Una altre obra d'interès sobre les peculiaritats de la lluita de guerrilles a Manuel de GRAU I IGLESIAS, *De la Guerra Nacional y de Montaña, considerada en sus propiedades orgánicas y militares bajo el punto de vista de su aplicación a España*, Imprenta d'El Correo Militar, Madrid 1870, 128 pàgs. Miguel ARTOLA, "La guerra de guerrillas", a *Revista de Occidente*, IV (Madrid 1954), pàgs. 12-45; J.I. CHACON, *Guerras irregulares*, 2 t., Imp. i Lit. del Depósito de la Guerra, Madrid 1883; E. HALICZ, *Partisan warfare in 19th century Poland: the Development of a Concept*, 1975; Walter LAQUEUR, "The origins of Guerrilla Doctrine", a *Journal of Contemporary History*, vol. 10, núm. 3 (juliol 1975), pàgs. 341-382.

154 Anteu, en la mitologia grega, era fill de Posidó i de la Terra. Era un gegant de talla excepcional, al qual el contacte amb la seva mare li proporcionava noves forces. Hèrcules, per guanyar-lo, el va separar (l'alçà) de la terra, i el va poder escanyar. L'expressió de Martínez de Campos, en una carta al Ministre de la Guerra, des d'Olot, el 26 d'octubre de 1875. Es referia a l'estudi acurat del terreny que calia fer en el Nord, després dels ensenyaments que li va donar l'experiència catalana. C.E.M.E., *Narración Militar...* op. cit., vol. XI, pàg. 505.

(155).

Durant aquests primers mesos i, de fet, al llarg de tota la guerra, els carlins van preferir l'ús dels petits camins i senders, on la seva presència era menys pública. Les vies utilitzades van ser les que seguien les carenes, des d'on es podien dominar les valls, anticipar-se als moviments de les tropes amadeistes, i dirigir les seves expedicions. César del Villar afirmava que els punts de refugi i de pas més freqüentats durant la tercera guerra havien estat aquells més propers a les grans divisòries muntanyoses. Al seu costat, localitats petites que normalment tenien escassa notorietat, durant la guerra van adquirir una importància estratègica excepcional (156).

La peculiar conformació demogràfica i la xarxa de ciutats mitjanes existents a Catalunya, va obligar les tropes de l'exèrcit a atendre amb destacaments la seva defensa. Els compromisos polítics adquirits per Capitània amb el liberalisme monàrquic d'aquestes ciutats, unit al perill que suposava l'existència de nuclis republicans i obreristes, portava a destinar moltes tropes a les guarnicions, en detriment de les columnes d'operacions. Aquest problema esdevindrà estratègic al llarg de la guerra, i serà una de les causes per les quals havia estat necessari acumular tants soldats a Catalunya cada cop que es volia sufocar una insurrecció.

Al marge d'aquestes illes governamentals, la resta del territori català va ser recorregut permanentment per forces d'un i de l'altre bàndol. Això tindrà conseqüències importants en el tipus de guerra que es viurà a la societat catalana, almenys fins 1874, quan el control del territori quedarà més clarament delimitat. Amb aquest panorama, la conducció de queviures i subministraments militars a poblacions sotmeses a bloqueig esdevindrà un problema recurrent en la història de la guerra. Els combois i les columnes de tropa, habitualment llargs i pesats, guanyaven en lentitud el que en rapidesa i molibitat guanyaven les partides carlines. Un dels itineraris de més

---

¹⁵⁵ Vegeu l'article d'Artur OSONA, "De mas excursions. En Jaume de Ca'n Valent. Història de un guia", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. segon, (Barcelona 1892), pàgs. 36-53. Durant la darrera carlina, en Jaume Puig va quedar fet presoner dels carlins en el combat de Castellfuit de la Roca. Més tard, gràcies a les seves amistats i influències, els carlins el van indultar, sempre i quan "may mes prestaria cap servey a las tropas del govern lliberal y aixó vaig complir'ho com home honrat que só, he sigut y seré sempre", segons la transcripció que de les seves paraules va fer Artur Osona (pàgs. 52-53).

¹⁵⁶ "No citamos muchos de ellos, ni las principales sendas que han constituido las líneas de operaciones de los carlistas, porque a más de no ser estos detalles propios de este escrito, su importancia estratégica varía según las circunstancias; tal zona o tal punto, que es importante en un levantamiento, no lo es en otro; la guerra se sostiene allí donde un cabecilla de prestigio tiene sus amistades, elementos y aficiones, pero que se sigan en un mapa del teatro de la última guerra, todas las divisorias de los principales ríos, y no se verán más que ermitas y pueblos cuyos nombres están en la memoria de todos como puntos de paso o residencias frecuentes de los facciosos y de las columnas dirigidas con habilidad". César del VILLAR, "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas..." op. cit. pàg. 110.

importància va ser la carretera de Manresa a Berga, transitada per a socórrer als berguedans assetjats.

Sembla un tòpic recordar que el diner és el nervi de la guerra. La qüestió de la localització dels recursos per al manteniment de les partides, determinada per la distribució de la població i de la renda pel territori, va ser un aspecte fonamental durant els quatre anys de guerra. L'alta oficialitat liberal estava convençuda de la peculiaritat de la guerra a Catalunya per la facilitat amb la que se sostenien partides i tropes. El carlisme comptava amb un factor extra poderosíssim, les masies, "que se encuentran en todas partes (...), existiendo algunas que sorprenden ciertamente por sus enormes recursos y donde se han racionado por completo y alojado con comodidad columnas de 800 o 1000 hombres".

L'autor d'aquestes línies, César del Villar, no dubtava en assenyalar les grans cases pairals com "una de las causas que más facilitan la guerra de partidas en Cataluña". Quan una facció estava cansada, trobava refugi en algun mas aïllat, fora de les rutes conegudes. En contrast amb els pobles, en les masies el servei de vigilància es feia amb pocs homes, mentre la resta podia reposar (157). Des del punt de vista logístic, poder comptar amb el món de les masies possibilitava que els carlins tinguessin distribuïts dipòsits d'armes i d'efectes arreu del territori. No calia, doncs, destinar gaire homes a la seva custòdia. Des d'aquest punt de vista es pot entendre la queixa dels veïns de Calders (Bages), quan van decidir no entregar un cèntim als carlins, "acusando los del pueblo a los dueños o habitantes de las casas de campo de contribuir con su conducta a que las partidas que recorren el pais no hayan tenido que abandonarle" (158).

La major part de les accions i combats sostinguts al llarg de 1872 es van desenvolupar en el terreny i l'hora més convenient als carlins. Això no vol dir que la tasca dels militars liberals fos del tot ineficaç, però cal tenir molt en compte quina va ser la tàctica normalment utilitzada per les partides. El sistema consistia en allunyar-se de les columnes mirant d'evitar tenir xocs en condicions desfavorables. En cas de no poder-ho evitar, es buscava l'acció armada de manera que afavorís la posterior dispersió i subdivisió de la partida. Hores després, es tornava a reagrupar en el lloc convingut. Sembla que molts combats es desenvolupaven cap al tard, quan només restaven dues o tres hores de llum, fet que ajudava a la posterior disgregació. Per

---

157 César del VILLAR era un oficial que va conèixer profundament la guerra a Catalunya, de cap a fi i per tot el territori. Va servir al brigadier Arrando en la província de Lleida, posteriorment el veiem combatent en el Penedès, i en les darreries del conflicte roman al costat de Martínez de Campos. De nou, el seu escrit "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas..."...op. cit. pàg. 110-111.

158 *Diario de Barcelona*, núm. 284 de 10 d'octubre de 1872. La carta és de Manresa, 9 d'octubre. Entre les cases més emprades pels carlins paga la pena citar les de la Grossa i el mas Serra. La primera propietat del cabdill Antoni Illa (a) Ton de la Grossa, i la segona un dels caus on es va allotjar Donya Blanca i el seu marit. Una altra casa citada en l'article és la de Vilaterçana.

tant, van haver-hi pocs xocs de volada durant aquests primers mesos de guerra, i moltes petites accions seguides de dispersions. Una lògica que, com reconeixia a contracor Emilio Prieto no era "consecuencia de nuestra previsión o de nuestra táctica, sino como indeclinable resultado de la táctica y previsión del enemigo" (159).

Amb tot, el desenvolupament de la guerra de partides no va obeir només a uns condicionaments "estructurals" com ara l'orografia, la distribució de la població i de la riquesa, o d'altres com la tàctica guerrillera que depenia al seu temps dels anteriors. Calien altres factors per a fer possible la sostenibilitat del sistema de partides. Era imprescindible comptar amb la voluntat política d'una part del país, amb la seva col·laboració. L'alt comandament militar liberal coneixia molt bé la distància que existia entre rebre el suport dels habitants d'una comarca i manar en la mateixa regió sense el seu auxili ni la seva protecció. D'aquesta manera: "se han visto algunos muy distinguidos guerrilleros, llegados después a las altas jerarquías del Ejército, que puestos al frente de buenas tropas regulares, no han correspondido a las esperanzas que en ellos se fundaban, cuando hubieron de operar contra partidas levantadas en los mismos territorios que fueron teatro de sus proezas" (160).

Efectivament, l'únic enemic de les tropes del Govern no era el que es presentava amb les armes a la mà. Les partides no tindrien cap rellevància sinó tinguessin el suport d'una part del país. La naturalesa d'aquest suport de ben segur que tenia un origen molt divers. En referir-se al cas del capitost Joan Castells, l'escriptor conservador Joan Mañé i Flaquer va assenyalar com totes les creus existents des de Manresa als Rasos de Peguera eren testimonis muts d'una venjança o d'algun càstig del cabdill: "así es que, unos simpatía otros por miedo, no habrá quien le proteja o le sirva en todo el antiguo corregimiento de Berga" (161). El paper a realitzar pels caps

---

¹⁵⁹ Del mateix autor *La guerra de Cataluña...* op. cit. pàg.23. Més endavant: "hoy estamos haciendo en Cataluña lo que el enemigo desea. Esto es, perseguirle sin fruto, alcanzarle pocas veces o nunca, batirnos cuando él quiere que nos batamos, y como consecuencia de todo esto, fatigar nuestras tropas, sostener la alarma en el país, inspirar confianza a los suyos y retardar todo lo posible el desengaño que les espera, cuyo número no sabemos cuál es, pero que seguramente es ya bastante elevado en la serie de los que vienen sufriendo". pàg. 54.

¹⁶⁰Novament César del VILLAR: "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas..." op. cit., pàg. 14. Més endavant, en la pàg. 32 adverteix com: "Siempre que se ha levantado una partida con una bandera que no ha tenido simpatías en el país, ha sido destruida a los pocos días, porque todo el mundo facilita noticias a los perseguidores. Las partidas liberales que alguna vez se han levantado en Cataluña, en cuanto han penetrado en la montaña, se han visto perdidas; todos los payeses conspiraban contra ellas, todos espontáneamente daban noticia de su paradero y se veían acosadas por todas partes". El que l'autor no aclaria era el paper jugat pel sometent armat de l'alta muntanya catalana, d'inspiració fortament conservadora, en la naturalesa d'aquest rebuig.

¹⁶¹ Article de Joan Mañé i Flaquer, "La política de la guerra", a *Diario de Barcelona*, núm. 126, 5 de maig de 1872, pàg. 4489.

de l'exèrcit governamental era, també, polític. Alguns d'ells comprenien que n'hi havia prou amb derrotar militarment el carlisme. Calia socavar les seves simpaties, esvair les esperances que en ell es tenien dipositades, calmar els ànims dels seus partidaris i, en fi, desmentir la propalació de notícies falses contràries al govern constituït: "hay que buscar el apoyo de la opinión", recomanava, sense gaire fortuna, César del Villar.

L'obtenció d'informació era un requisit previ i obligat per a l'èxit de qualsevol operació armada. Informació per a conèixer els moviments i la proximitat de l'enemic. Notícies sobre el nombre de soldats d'una columna, el nom i el caràcter de qui la manava i les seves intencions. En resum, obtenir una informació ràpida, segura i el més barata possible, va ser una qüestió de vital importància. Un factor en el qual el carlisme va presentar un cert avantatge sobre les tropes del Govern. Bona part de l'oficialitat carlina que pertanyia a famílies pageses benestants, s'emparava en els vincles del parentiu i del veïnatge, en altres ocasions en les afeccions polítiques, i sovint també en la coerció. Tot plegat cooperava a la debilitat de l'acció governamental: ¿Habrà algún soldado -es lamentava un oficial de l'exèrcit- que deje decir a su patrón cuando éste le sienta a su mesa y le cede su cama, de cuántos hombres y caballos se compone su columna? (...)" (162).

La imatge que l'exèrcit regular espanyol tenia de la població catalana tampoc no contribuïa a crear un bon clima de confiança. Els catalans tenien "un carácter díscolo e independiente", poc hospitalitari "para los jefes de otras provincias o procedentes del ejército, inclús aquells que podien ser útils per a la causa carlina "y que siempre son mal recibidos y peor atendidos y obedecidos" (163). Per aquesta raó era important per als dos bàndols tenir especial cura de les relacions amb la població. Les qualitats o defectes d'un cabdill o d'un cap militar eren d'immediat comentades pels paisans, accentuant-se en un sentit o un altre les impressions que produïa la seva conducta. Sens dubte, una de les proves de foc era la del comportament amb les autoritats municipals i la població en general en matèria d'impostos i d'allotjaments. En unes memòries novel·lades del conservador manresà Josep d'Argullo i Serra, es descriu com un oficial governamental castellà va castigar un traginer que només sabia

---

¹⁶² La cita pertany a Emilio PRIETO Y VILLAREAL, *La guerra de Cataluña...* op.cit., pàg. 24. El comentari de l'autor continuava dient "... de dónde vienen, a dónde van, si están cansados, si comen bien, si les pagan al corriente, si traen rezagados o heridos, si esperan refuerzos, si la columna tal se quedó aquí o acullá, si dejaron guarnición en tal punto o si se reunió a ellos la de tal otro, si se recompuso el puente que estaba cortado, y otras mil preguntas que con la mayor rapidez, gracias a un servicio espontáneamente montado, corren por aquellos bosques y montañas, como corren de valle en valle los ecos de las selvas, declaranco a todos lo que no debiera saber nadie".

¹⁶³ La visió compartida és en aquest cas la de César del VILLAR, "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas..."...op. cit. pàg. 21.

explicar-se en llengua catalana (164).

El mètode més practicat per les partides carlines era el de disposar d'un grup de cinc o sis homes, coneixedors del terreny i amb bones cames, movent-se en diferents direccions i informant-se contínuament sobre la posició enemiga. Algunes vegades, els més agosarats esperaven a la tropa en els pobles, on es confonien entre els seus habitants. Caminaven entre els soldats, es fixaven en el caràcter i dimensió de la columna, en el seu estat, i intentaven descobrir quelcom sobre les seves pretensions. Un excel·lent testimoni d'un servei de confidències era el que tenia el capitost Joan Camps i Segalès. La seva organització es composava de dotze a quinze confidents en moviment, coordinada per un vell i experimentat carlí conegut amb el sobrenom de "l'avi". D'aquesta manera arribava a obtenir informació en un radi d'unes dotze hores de camí. En moltes ocasions va salvar Alfonso de Borbón i María de las Nieves de la l'escomesa del Capità General José García Velarde, l'abril de 1873, en una persecució èpica per les muntanyes de l'alt Berguedà, i les serralades de Pinós i Castelltallat, al límit del Solsonès i el Bages (165).

Un dels mecanismes més usuals per a obtenir informació eren els dels parts proporcionats pels alcaldes. Les autoritats municipals van estar sotmeses a una pressió extraordinària per part dels dos bàndols. El conegut com servei de "pasapliegos", va esdevenir un dels més cars i perillosos de tot el conflicte. Els alcaldes

---

164 Tot i ser massa llarg, trobo particularment interessant reproduir el diàleg escrit per Argullol. L'acció se situa en un poble del Bages, no concretat, però que probablement és Callús o Castellnou de Bages:

" Altre jorn arribà al poble una columna de tropa, que deyan qu'havia vingut de nou de les Castellas, y sé coneixia, perque los soldats no anavan ab barretina, ni tampoch feyan lo que volian sino lo que'ls manavan. Lo cap d'ella, aixís que fou a la plassa, demaná lo batlle. Se presentá lo Valentí Ros trayentse la gorra, y lo jefe que no havia estat may a Catalunya, li diu tot cridant: - ¿Dónde están, señor alcalde, las doscientas acémilas? Lo pobre Valentí no'l va entendre, y se quedá mirant-sei com un beneyt ab la boca badada. - ¿Dónde están las doscientas acémilas, repito? Llavors lo batlle s'atreví a dir-li: vosté perdoni, senyor coronel, no entench lo que'm demana... - ¿Qué dice este hombre! ¿Qué es lo que ha dicho! ¿Quiere usted que le mande dar doscientos palos?... " El cap militar continuà i demaná reunir 200 matxos en vint minuts, la qual cosa provocà la rialla d'alguns dels presents: "Heus aquí que lo coronel lo pren per burla de sa persona, pega cop d'espuela al cavall, y las empren a bastonadas contra en Badó, lo batlle y contra tots los que podia atrapar. (...) - Ya veo que son ustedes infames carlistas, que se niegan a prestar un servicio al gobierno de la nación. Yo les probaré que nadie se burla impunemente de un jefe de columna. Me niegan ustedes sus caballerías, pues bien, ustedes mismos harán el servicio de acémilas; en marcha". Vegeu, Josep ARGULLOL I SERRA, *La guerra. Cuadros de casa, grabats al aygua fort*, Barcelona 1877, pàgs. 69-70. L'autor, alfonsí, escriptor i hisendat, va ser un dels fundadors del diari moderat *El Manresano* (1861-1874), visepresident de la secció de ciències morals i polítiques de l'Ateneu Barcelonès, i fundador d'entitats excursionístiques.

165 Per exemple, vegeu el capítol XVI del llibre de María de las NIEVES DE BRAGANZA, *Mis memorias sobre nuestra campaña...* op. cit., vol. I, pàgs. 125-134, i ss. Joan Camps i Segalès, amb 28 anys i nascut a Santa Maria de Palautordera (Vallès Oriental), havia estat mestre de primer ensenyament a Casserres (Berguedà) i coneixia molt bé tot aquest territori.

elaboraven un informe -el part-, que era enviat urgentment a un punt fortificat, o directament al cap de la columna de tropa. D'aquesta manera, s'esperava la complicitat dels ajuntaments en l'extermi de les partides aixecades durant 1872. En aquest sentit, va ser una de les primeres mesures dictaminades per l'autoritat militar catalana (166). El cert és que aquest sistema es va mostrar de seguida inoperant. Tal i com advertia el periodista Joan Mañé i Flaquer, l'experiència havia ensenyat als pobles "a cumplir el bando del general sin faltar al bando del cabecilla". En la pràctica, els mateixos cabdills carlins sovint redactaven el part a l'alcalde, i aquest l'entregava a la tropa amb les indicacions canviades però que no el comprometien del tot. A mesura que avançava la contesa bèl·lica, els parts dels alcaldes ja no tenien cap crèdit, no se'ls creia ningú, només es confiava en els seus propis espies. En definitiva, per totes aquestes consideracions, pensem que no és suficient garantir l'anàlisis del carlisme a través de l'estudi dels seus participants directes, dels combatents. Cal anar més enllà i contemplar l'univers social dels seus suports. Aquell que feia possible, precisament, el sistema de confidències (167).

Passem ara a veure quina va ser la política desenvolupada pels successius capitans generals. L'abril de 1872, l'exèrcit governamental disposava d'uns 14.000 homes, inclosa la Guàrdia Civil i el Cos de Carrabiners, xifra que es va reduir per la marxa de quatre batallons que van ser destinats al nord (vegeu Taula núm. II i

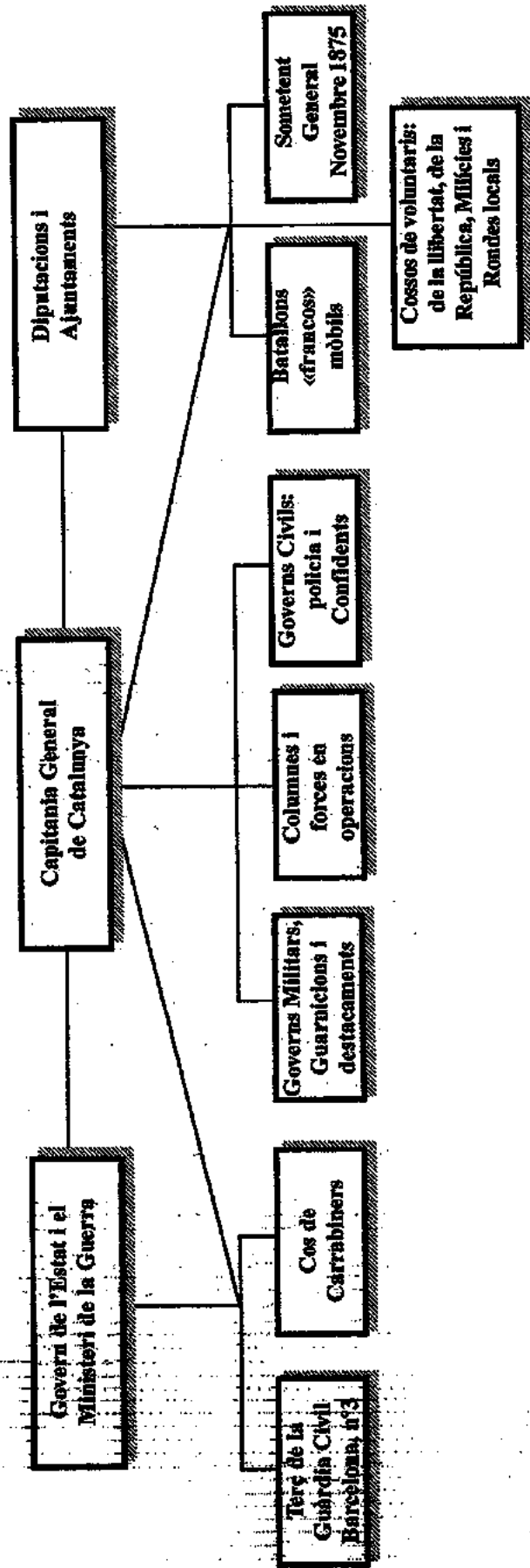
---

166 Una circular del Capità General de Catalunya Manuel de la Serna, de primer de maig de 1872, adreçada als alcaldes del seu districte militar recordava la declaració d'estat de setge del 26 d'abril anterior, en la qual les autoritats municipals tenien: "obligación de prestar los auxilios que tenga a bien ordenar para la extinción de las partidas rebeldes y restablecimiento del orden; y como algunos Alcaldes han dejado de poner en conocimiento de los Jefes de columna que operaban en las inmediaciones de sus pueblos respectivos la permanencia en ellos de grupos o partidas facciosas, les prevengo que serán entregados a las comisiones militares para ser juzgados con todo el rigor de la ley (...)". Malgrat això, la detenció d'alcaldes no es va generalitzar fins els anys 1874 i 1875. Vegeu *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* (B.O.P.B.), núm. 107, de 4 de maig de 1872. En la mateixa línia, el comandant militar de Reus denuncià al capità general les dificultats per esbrinar els moviments de la facció Maties de Vall: "Ningún alcalde ni otra persona me ha dicho nada de dichas partidas, ni nunca me lo dirán, por lo que, careciendo de confidencias, no puede haber acierto en las operaciones". Vegeu C.E.M.E., *Narración militar de la guerra....op. cit.*, vol. VIII, pàg. 90.

167 Mañé pretenia, en un interessant article, que l'exèrcit abandonés els mètodes expeditius contra els ajuntaments i elaborés el seu propi sistema d'obtenció d'informació, vital en una guerra de guerrilles com la catalana. També descriu el funcionament de les confidències carlines: els espies carlins, en haver de trobar la seva partida, havien de passar pels intermediaris prèviament assenyalats; aquests solien ser cases de pagès de confiança -un altre cop el paper cabdal d'aquestes cases-, on després de les formalitats de seguretat l'amo o la seva dona li confiaven la situació de la partida. En cas de perill, era habitual avisar amb llençols estesos, com si d'un telègraf òptic es tractés. En altres ocasions el sistema d'informació era molt variat i obert a tota mena de picaresca: pedres amuntegades, branques trencades en forma de creu, rastres d'arros o de pebre vermell... Vegeu l'article de Joan MAÑÉ I FLAQUER, "La guerra de guerrillas", a *Diario de Barcelona*, núm. 135, 12 de maig de 1872, pàgs. 4753-1755.

ORGANIGRAMA Nº II

El bàndol governamental i l'aparell cívico-militar durant la guerra, 1872 - 1875

Font: Elaboració pròpia.

Organigrama núm. II). Davant seu, un total de 3.000 carlins, repartits en una vintena de partides, vinculades entre si però flexibles pel que fa als seus moviments i a la seva organització (vegeu ara Taula núm. III). Malgrat la reducció d'efectius que suposava la llicència de la quinta de 1868, el contingent absolut de soldats a Catalunya va augmentar a final d'any a uns 20.000 homes, mentre que la xifra de carlins es va mantenir estable, però molt més eficaç (Taules núm. IV i V).

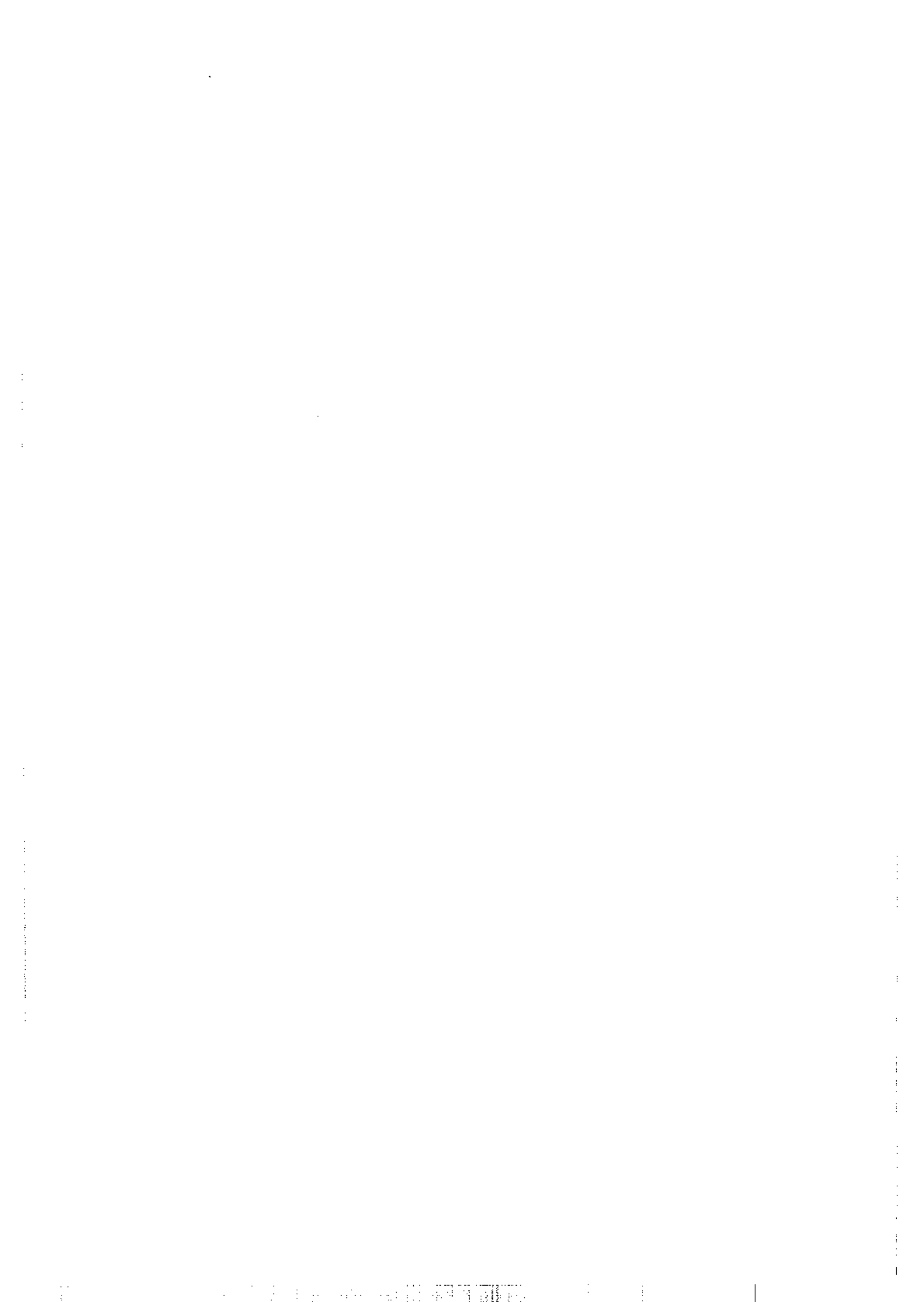
El primer dels Capitans Generals, Manuel de la Serna i Hernández Pinzón, era un sevillà entrat en anys (havia nascut a Lebrija el 1800), que tenia una llarga experiència de lluita contra moviments realistes de signe anti-liberal, probablement en el nord peninsular. El 1875 acabaria essent ajudant personal d'Alfonso XII. Durant la seva etapa bèl·lica a Catalunya, entre el 8 d'abril i el 15 de juny de 1872, la seva política es va limitar a impedir que la insurrecció no agafés major volada.

El principal escenari en el teatre d'operacions espanyol era sens dubte el basco-navarrès. El 21 d'abril, data oficial de l'aixecament, la prioritat era esclafar el moviment del Nord. Encara amb més raó, si dies després, el jove pretendent carlí es passejava per aquells territoris. Això va ser motiu suficient per a enviar a l'esmentat front a corre-cuita, 4 batallons procedents del districte català. En aquests moments, Catalunya era un escenari secundari, tant per al Govern com per a la jerarquia carlina. Les primeres mesures dictades per Manuel de la Serna, doncs, van consistir a vigilar les ciutats i destinar algunes forces a la persecució de les partides que havien "matinat" massa, i que havien sortit a partir del dia 8.

El Capità General va manifestar al Ministre de la guerra i alhora president del Govern, Francisco Serrano, que per causa de l'escassa força de què disposava, li era dolorós treure'n de la capital catalana. Sospitava que les partides sublevades formaven part d'un gran parany que volia alterar l'ordre a Barcelona. Tot seguit va manar concentrar la Guàrdia Civil i els carrabiners en les ciutats més importants. Els particulars que estiguessin en possessió d'armes sense el permís corresponent, les havien de lliurar immediatament a les autoritats competents (ban del 27 d'abril).

Per a coordinar les operacions va destinar Ramon Franc en qualitat de comandant general de les 4 províncies. El pas següent va ser formar una columna en persecució de la facció Castells i dirigida per Joaquim Mola i Martínez. De seguida Capitània va veure la necessitat "de apel·lar al sistema de confidències", i de vigilar l'àrea propera a Manresa on Castells es volia proveir d'armes i de voluntaris.

Durant el mes de maig, Manuel de la Serna va publicar un ban sobre indults als carlins que es volguessin presentar. Pocs dies després va dictar una ordre de gran repercussió: la suspensió del llicenciament dels soldats del 1868, i que per qüestió d'antiguitat els pertocava fer-ho els mesos de maig i de juny. Per tal de justificar l'endarreriment va publicar un altre ban adreçat als soldats, però que de ben segur no seria rebut amb gaire simpatia. La llicència se supeditava a l'entrada del nou reemplaçament de la quinta, procés contra el qual els carlins procuraven oposar-se de totes totes.

TAULA Nº II

ESTAT DE FORCES DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL DISPONIBLES L'ABRIL DE 1872 EN EL DISTRICTE DE CATALUNYA

PROVÍNCIES	COSSOS	BONS.	CAPS	OFICIALS	SOLDATS	GUARDIA CIVIL	CARRABINERS	CAVALLS	PECES	TOTALS
BARCELONA	Infanteria	12	38	315	4662	306	575			
	Cavalleria	2	10	79	547			454		
	Artilleria	2	7	56	982			328	22	8359
GIRONA	Infanteria	4	10	96	1709	178				
	Cavalleria	2		5	68			68		
	Artilleria									2132
LLEIDA	Infanteria	3	7	51	971	289	249			
	Cavalleria	1	2		6			58		
	Artilleria									1643
TARRAGONA	Infanteria	2	6	45	817	180	377			
	Cavalleria	1	4	40	130			230		
	Artilleria									1829
TOTALS	29	84	687	9950	963	1301	1138	1138	22	13963

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., Narración militar... op. cit., vol. VIII, pàgs. 17-22. Bons. (Batallons)

TAULA Nº III

ESTAT DE FORCES CARLINES CATALANES EL JULIOL DEL 1872

PROVÍNCIA	BARCELONA	PROVÍNCIA	GIRONA	Nº PARTIDES	TOTAL CATALUNYA
CABDILLS	Nº HOMES	CABDILLS	Nº HOMES	5 a Barcelona	935
J. Castell	350-500	F. Savalls	400	7 a Girona	1192
Guiu	80-100	J. Estartús	300	5 a Tarragona	585
Cadiraire i Nastalliat	100-120	F. Auguet	150	4 a Lleida	204
M. Miret	100-120	F. Piferrer	150	21 en total	2916
R. Tristany (entre Barcelona i Tarragona)	200	Costa	100		
		Barrancot	40		
		Soliva	40 i 12 cavalls		
PROVÍNCIA	TARRAGONA	PROVÍNCIA	LLEIDA		
CABDILLS	Nº HOMES	CABDILLS	Nº HOMES		
Berenys (entre Barcelona i Tarragona)	200	A. Torres	80		
Sanz	150 i 15 cavalls	Camats	80		
Cendrós i Ventosa	100	Vea	40		
petits grups	10-20	Ferré (a) Capredó	4		

Font: Elaboració pròpia a partir de S.H.M., 2ª-4ª, Lligall 82, 12 de juliol del 1872, comunicació del segon caporal de Capitania general de Catalunya al Ministre de la Guerra.

TAULA Nº IV

ESTAT DE LA FORÇA EN REVISTA DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL A CATALUNYA EL DESEMBRE DE 1872.

COSSOS	CAPS	OFICIALS	TROPA	CAVALLS	PEÇES ARTILLERIA	TOTAL COSSOS
Infanteria, 32 batallons	105	951	14161			15237
Artilleria a peu, 2 batallons	5	53	996			1062
Ingenyiers, 3 companyies	2	14	254			270
Carrabiners, 4 comandàncies	6	58	1548			1612
Guàrdia Civil, 4 comandàncies	8	44	736			788
Sanitat Militar		2	53			55
Administració Militar			126			126
Cavalleria, 17 esquadrans	21	165	1535	1232		2953
Artilleria de plaça	7	66	1069	494	90	1646
Total Revista	154	1353	20478	1726	90	23711
Total Disponible	136	1184	15386	1537	90	18245
Voluntaris Mobilitzats			1846			1846
TOTAL	136	1184	17234	1537	90	20091

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., Narración Militar ..., op. cit., vol. VIII, pàgs. 318-319.

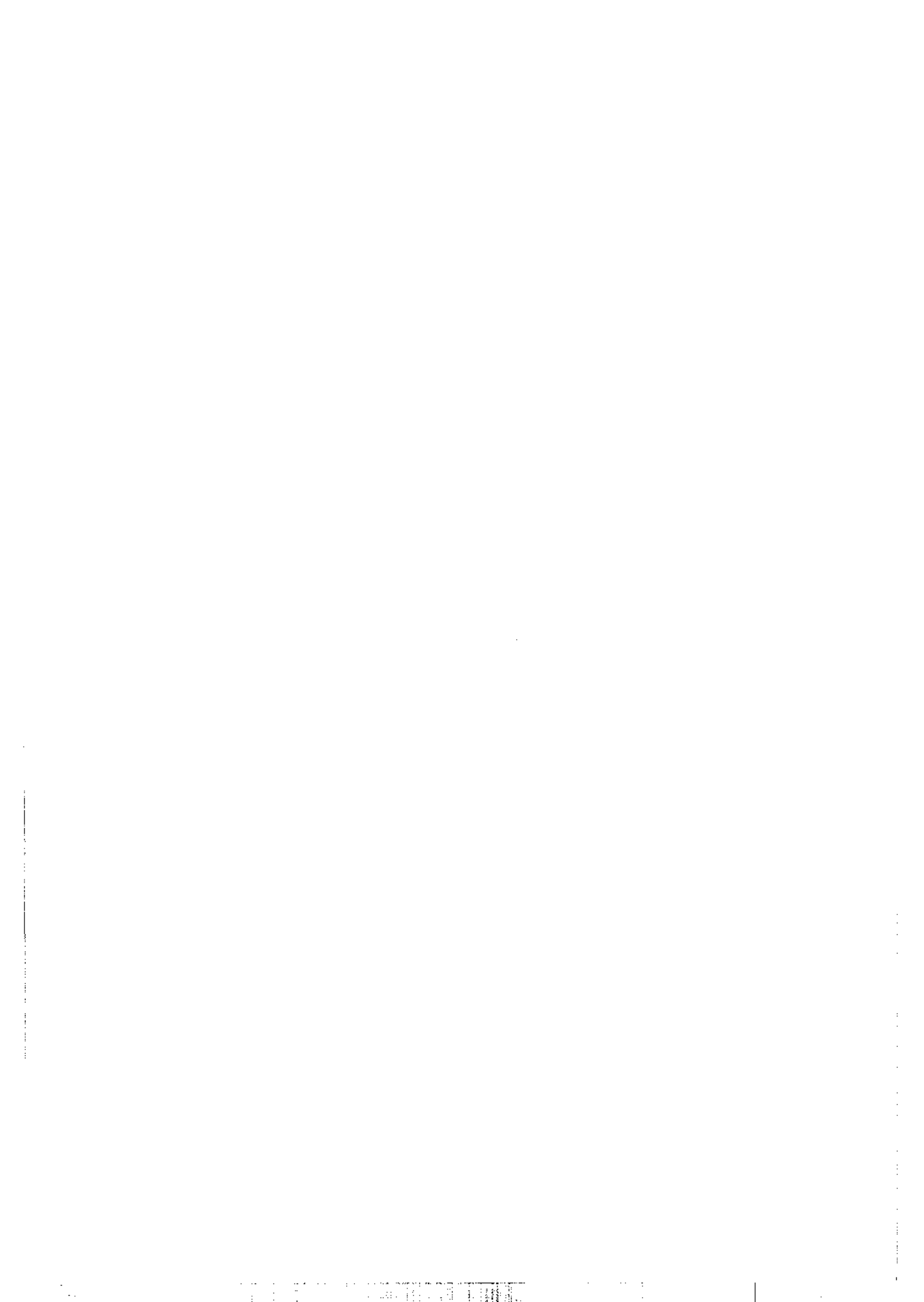

TAULA Nº V

ESTAT DE LES FORCES CARLISTES CATALANES EL DESEMBRE DEL 1872

PROVÍNCIA DE BARCELONA					
CABDILLS	TROPA	CAVALLS	PROVÍNCIA DE GIRONA	TROPA	CAVALLS
Castells			Savalls	400	25
Miret	700	25	Auguet	350	20
Guisà			Vila del Prat	150	12
Cadiraire	45		Barrancot, Xic de Sallent	140	
Total Parcial	745	25	Total Parcial	1040	57
<hr/>					
PROVÍNCIA DE TARRAGONA			PROVÍNCIA DE LLEIDA		
CABDILLS	TROPA	CAVALLS	CABDILLS	TROPA	CAVALLS
Tristany	120	12	Camats	125	
Quico	75		Torres, Cortázar i Peret del Xot	230	
Valleu-Talleda	300		Farré (a) Capredó	129	
Espolet	34				
Nastallat	25				
Total Parcial	554	12	Total Parcial	479	
<hr/>					
			Barcelona	745	25
			Girona	1040	57
			Tarragona	554	12
			Lleida	479	
			TOTALS	2823	94

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., Narración militar, op. cit., vol. VIII, pp. 319-320

Seguint la política d'aquest militar, el dia 5 de juny va enviar un informe extens al Ministre de la guerra, on es feia un repàs de la insurrecció i de les dificultats per a sufocar-la. L'afebliment de la guarnició a causa de la marxa dels 4 batallons al nord, l'havia obligat a limitar la seva acció, "impedirles su organización y a no dejarles momento de vagar y de reposo". La particularitat del districte militar català era que s'havia de mantenir constantment controlada Barcelona, "donde sin cesar me estoy viendo amenazado de movimiento socialista". Per contra, també havia de vigilar Girona perquè hi predominava, segons els seus propis mots, l'element carlí. Davant de totes aquestes dificultats, demanava al Govern emetre dues disposicions. La primera, el retorn dels batallons un cop pacificat el Nord; la segona, organitzar l'alçament del Sometent de la muntanya "como medio a propósito de obligar a las partidas a su rendición o disolución definitiva" (168). Manuel de la Serna valorava amb un aprovat just la seva gestió al front de Capitania. Pensava que havia superat "con regular éxito" les circumstàncies excepcionals del districte. El cert és que el recurs al Sometent va evidenciar la incapacitat de l'exèrcit governamental a Catalunya d'acabar per si sol amb la sublevació.

La resposta immediata des del Govern va ser la de recriminar la conducta de certs caps militars amb servei en el districte. "Todos los diputados de la provincia de Gerona y algunos de la de Tarragona", havien parlat amb el Ministre i li havien manifestat la seva disconformitat amb la forma com es duïen a terme les operacions. Una de les crítiques anava adreçada al comandant general de la província de Tarragona, el brigadier Francesc Subirà; aquest practicava una política d'atracció envers el carlisme "con la idea sin duda de no exasperar los ánimos y que los sucesos no lleguen a peor terreno". Tampoc no se salvava de la crítica el comandant general de Girona i el governador de Figueres, acusats de manca de zel i d'activitat. El resultat empitjorava perquè la tropa estava molt disgustada amb tantes marxes i contramarxes, mentre que l'opinió pública s'exasperava en veure que la guerra no acabava com al nord. Amb aquests antecedents, el Ministre va recomanar al seu col·lega el trasllat o la substitució d'aquests caps militars (169).

Manuel de la Serna va idear un pla "in extremis" consistent en la divisió del districte en 6 zones, cadascuna manada per un brigada responsable directament davant d'ell. Aquesta pretenia ser una organització més mòbil, que potenciava la

---

¹⁶⁸ Veure Servicio Histórico Militar, Madrid, carta del Capità General al Ministre, de 5 de juny de 1872. Lligall 81. La xarxa de ciutats existents a Catalunya eren un impediment, tal i com hem fet esment en pàgines anteriors: "Como son numerosos los puestos que en tal caso habrá que cubrir, y no sería conveniente fraccionar las columnas, por la reducida fuerza de que se componen, no queda otro recurso que el de aumentar el número de ellas, lo cual me es imposible, por estar ya en operaciones todas las fuerzas de que puedo disponer". En la mateixa carta.

¹⁶⁹ Servicio Histórico Militar, Madrid, 2a secció, 4a. divisió, carta del Ministre de la Guerra al Capità General de Catalunya, el 6 de juny de 1872, lligall 81.

figura dels caps d'operacions, amb independència si eren o no governadors militars. Amb tot, per al seu desenvolupament calia que el Govern li concedís l'augment sempre desitjat de batallons. Per sortir del pas, el Govern va procedir a la seva substitució per un nou Capità General. "Careciendo de las tropas necesarias para reforzar ese distrito", deia el despatx telegràfic confidencial, nomenaven al general Gabriel Baldric i Palau com a successor seu en el càrrec (170). En efecte, Baldric, nascut al Pla de Santa Maria (Alt Camp), havia estat un dels homes de confiança de Joan Prim a Catalunya; al mateix temps, era prou reconeguda la seva experiència contra els carlins catalans en les dues guerres anteriors.

El centre de la política de Gabriel Baldric va ser el reforçament de les relacions amb el país, i l'impuls de l'autodefensa de les poblacions. Ben aviat va marxar al front d'una columna en persecució de la partida de Rafael Tristany, fins a situar-se a la Segarra calafina. Amb el transcurs dels dies, el Capità General va situar a Valls el seu centre d'operacions, amb la intenció d'impedir que Tristany fes una incursió a la província de Tarragona. Com a bon coneixedor d'aquella comarca, Baldric va procurar impulsar l'organització de forces de voluntaris, i el repartiment d'armes entre els pobles tarragonins de més confiança política (171).

Tal i com havia fet el seu homòleg anterior, Gabriel Baldric va dictar un ban d'indultats (15 de juliol), aprofitant el cansament de les faccions i els efectes desmoralitzadors de la fracassada entrada a Reus. Aquesta vegada, però, el Capità General va poder comptar amb l'enviament de 5 batallons. Durant el seu mandat la sublevació carlina va viure els seus moments més difícils. No obstant això, un cop passat l'estiu, les partides es van recuperar. En el fons, Baldric no va ser capaç de solventar els diversos problemes que tenia amuntegats sobre la taula del seu despatx del palau de la Mercè: l'ús o no del Sometent, la vigilància de les vies fèrries, les desercions, el finançament de les columnes de tropa, i l'augment de l'agressivitat de les faccions. Tot plegat massa problemes. Els mateixos que l'havien rebut amb els braços oberts, criticarien en el futur la seva política d'indults, argumentant que havia permès a molts carlins utilitzar-la en benefici propi, per tornar de nou a la partida.

---

170 El despatx deia: "reuniendo el general Baldrich a un gran conocimiento práctico de ese territorio, grandes relaciones que le permitirán organizar medios de acción con elementos propios del país (...)". A Servicio Histórico Militar, Madrid, 2a. secció, 4a. divisió, del Ministre de la Guerra al Capità General, del 15 de juny de 1872, lligall 82.

171 Els pobles amb forces de voluntaris eren els següents: Alcover, Albarca, Alió, Barberà, Benifallet, Cornudella, Espluga de Francoí, Godall, Gratallops, Marçà, Morera, Pont d'Armentera, Pradell, Pobla de Montornès, Poboleda, Pratedip, Puigpelat, Riudecols, Riudecanyes, Torroja, Ulldemolins, Vallmoll, Vitella alta, Vimbodí i Vila-rodonà. A aquests hem d'afegir els dos batallons francs mobilitzats de Tarragona i de Valls, manats pel coronel Antoni Escoda. Significativament, més de la meitat de pobles amb voluntaris pertanyien a les comarques actuals del Priorat (10) i l'Alt Camp (7). El contingent total representava la quantitat de 1061 voluntaris. Vegeu C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. VIII, pàg. 199-200.

No va ser una casualitat que el nou Capità General, el corunyès Eugenio Gaminde Lafont, volgués insistir en la permissivitat concedida als carlins en matèria d'indults. Gaminde va ser nomenat el 26 de novembre, i romandrà en el càrrec fins a la proclamació de la República. El viatge que va realitzar amb ferrocarril fins a la capital comtal no va ser del tot plaent. El dia 28, en l'estació de l'Arboç (Baix Penedès) el tren en què viatjava va rebre una descàrrega de la partida de Martí Miret, en la qual van morir dos soldats, i van resultar ferits un oficial, un soldat i el fogoner. A Barcelona tampoc no l'esperava un públic gaire entusiasta de la seva figura. Eugenio Gaminde era un vell conegut per a molts catalans. Havia ocupat la Capitania pocs anys abans, i se'l relacionava amb el trist record de les jornades repressives en el motí contra les quintes de 1870. Tot i ser Manuel Zorrilla president de dos governs (juny i desembre) al llarg de 1872, els radicals no havien pogut tenir homes de total confiança en la capital catalana. El diari republicà barceloní *La Independencia*, va declarar que els sagastins catalans estaven d'enhorabona. Gaminde va ser descrit com "el niño mimado del general Prim", aquell qui havia arrencat les milícies populars de l'autoritat dels alcaldes, per posar-les sota la seva única responsabilitat (172).

La primera ordre de Gaminde va consistir a publicar un ban on manava als alcaldes una relació detallada dels carlins presentats a indult, i de tots els absents de la seva localitat. L'objectiu era evitar la concessió d'indults per segona vegada. Tot i això, molts alcaldes no van respondre. El Capità General va desplegar aleshores una política tendent a reforçar el seu poder. Un altre paquet de mesures va voler atendre la creixent inquietud dels pobles, repartint discriminadament les armes i fortificant els punts més necessitats. Des del punt de vista estrictament militar, el mes de desembre va elaborar un pla d'operacions amb la finalitat de reforçar les columnes i d'impedir la seva dispersió (173).

La política impulsada per Gaminde va perseguir disminuir els recursos que els carlins recaptaven de les poblacions. Per a fer-ho calia augmentar la seva protecció. En la província de Barcelona es van entregar 1.725 armes, en la de Girona 744, 100 a Tremp (Lleida), i 200 més a Vila-seca (Tarragona). En els pobles tarragonins es va decidir no donar més armes "por dominar en ellas los republicanos" (174). En totes

---

172 Els articles sobre la matèria titulats "Gaminde" i "Al Excmo. Sr. Don Eugenio Gaminde", al diari *La Independencia*, Barcelona, núms. 1189, de 26 de novembre de 1872, i núm. 1193 de 28 de novembre del mateix any, respectivament.

173 El pla i l'organització resultant a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. VIII, pàgs. 336-7.

174 Repartides en la província de Barcelona: Vilafranca del Penedès 300 armes, Sant Boi del Llobregat 225, Molins de Rei 100, Premià de Mar 50, Vilanova 400, Santa Perpètua 60, Esparraguera 70, Berga 200, Centelles 120, Castellterçol 200; en la província de Girona Figueras amb 200, Camprodon 100, Les Planes 50, Castelló d'Emúries 184, Tortellà 150 i Llagostera 60. C.E.M.E., *Narración Militar...* op. cit. pàgs. 324-5.

aquestes localitats, Capitània va organitzar la Milícia Nacional. A part, comptava amb els mobilitzats, els batallons francs, encarregats de vigilar una comarca, acompanyar les columnes, "y muy especialmente auxiliar el cobro de contribuciones, escoltando a los recaudadores de las mismas" (175). El nombre de mobilitzats era prou crescut, uns 3.150 a tot Catalunya.

Una altra peça del pla Gaminde va ser la fortificació dels edificis i recintes més importants de les poblacions. A tal efecte van ser parcialment fortificades Vilanova i la Geltrú, Cardedeu, Vic, Sant Quirze de Besora, Sant Martí de Provençals, Manresa, Sentmenat, Roda de Ter, Calella i Tordera, en la província de Barcelona. En la de Girona es va procedir a fortificar Olot, Anglès, Besalú i Pontmajor, a tocar de la ciutat de Girona. En la de Tarragona es van fortificar Cambrils, Montblanc, Altafulla, Valls, i edificis interiors de Vila-rodona, Riudecanyes, Riudecols i Vandellós. Per últim, a la província de Lleida, l'església i casa consistorial de Tàrraga, i diversos edificis de Balaguer (l'hospital, l'església, el castell i el santuari). La rellevància d'aquestes poblacions palesa que la dimensió que estava adquirint la guerra era ja molt notable. Repercutia arreu de la geografia catalana. Una mesura complementària va ser la de situar destacaments en localitats properes a la capital, com ara Gràcia, Sant Cugat, Mollet i Malgrat, entre d'altres (176).

A final de 1872 la guerra va donar un salt qualitatiu important per dos motius: un d'ells, l'ordre d'alçament del Sometent donada, aquesta vegada, pels carlins. L'altre raó va ser l'entrada el 30 de desembre d'Alfonso de Borbón i María de las Nieves (Donya Blanca), quan van travessar la frontera francesa amb una petita escorta. El desconcert provocat per l'alçament en l'opinió liberal va col·locar les autoritats governamentals en una posició molt delicada. Les columnes de l'exèrcit poc van poder fer per impedir, almenys durant 24 hores, que s'acomplissin de grat o per força les disposicions carlines. L'amenaça de pena de mort als infractors de ben segur que seria un element a considerar. La tropa no va poder acudir al creixent nombre de poblacions on es formava el Sometent.

La curta xifra de soldats de què disposava Capitània no podia cobrir grans extensions de terreny. Les columnes, segons Gaminde, van entrar en un període on "por el contrario, tenían que protegerse mutuamente para evitar un descalabro". La solució al desconcert de desembre propugnada per Capitània va ser la d'incorporar urgentment els mossos de la quinta que s'efectuava durant aquelles setmanes. No calien més batallons, però sí que havien de ser complets. El projecte va consistir en instruir els quintos el mes de gener, i aprofitar l'avinentesa per a fortificar alguns punts estratègics sobre el Ter. Eugenio Gaminde deixava per al mes següent l'apertura d'una enèrgica campanya contra els carlins. Els esdeveniments polítics

---

175 C.E.M.E. *Ibidem*, pàg. 325.

176 *Ibidem*, pàgs. 326-7.

posteriors van desfer aquesta il·lusió. Els resultats de la quinta tampoc no eren del tot afalagadors en l'entrada de mossos a les caixes.

Si poguéssim fixar una constant en la problemàtica de la Capitania General catalana al llarg del primer any de guerra, aquesta vindria marcada per tres grans eixos: l'ús del Sometent, el segon el comportament i la relació de l'exèrcit amb la societat i, tercer, la qüestió dels desertors. Comencem pel primer problema. El 1858 es va institucionalitzar el "Sometent armat de la muntanya central de Catalunya". Aquesta organització apadrinada pel moderantisme, va ser cobejada durant la guerra pels dos bàndols. Existia la convicció que amb el seu concurs, la guerra donaria un tomb decisiu. Entre els mesos de maig i juny, Manuel de la Serna va estar ocupat sense descans en estudiar la fórmula més adequada per a posar-se el Sometent a la butxaca. En aquest sentit, va caldre guanyar-se la voluntat dels seus representants, els vocals i caporals, en la seva majoria, propietaris i hisendats influents.

La primera reunió, de tempteig, va tenir lloc el dia 20 de maig a Manresa. Una setmana després, la junta general del Sometent es va aplegar sota la presidència del Capità General, que amb aquest motiu s'havia desplaçat a la capital del Bages. La majoria de vocals es va oposar a un alçament immediat, justificaven la seva postura en la necessitat que el carlisme acabés d'entrar en un període de descomposició. Molts vocals van argumentar que no es tractava d'un grup de malfactors, sinó d'una rebel·lió de contingut polític. Com a tal, el Sometent no es podia pronunciar (177). Aquesta va ser la versió donada pels mateixos militars governamentals. La propaganda carlina era molt més contundent. De 48 caporals que hi havien en la reunió, 45 es van oposar. En to altiu, un informant manresà va explicar que, "Como había hombres en la reunión, de aquellos que llamamos de pelo en pecho, expusieron con toda energía que aquello era obrar despóticamente y que era comprometer sus personas e intereses". Malgrat l'amenaça de jutjar-los "manu militari", aquests van decidir retirar-se (178).

Una altra reunió decisiva del Sometent va ser la realitzada durant el mes de setembre. Un element podia canviar el seu abstencionisme per la intervenció. Després de l'incendi carlí d'uns trens a Rajadell, entre d'altres atemptats a persones i béns, el carlisme podia ser fàcilment acusat d'emprar mètodes propis dels trabucaires. Segons el Capità General Gabriel Baldric, sembla que la resposta en aquesta ocasió va ser positiva. Però les bones expectatives d'acabar la guerra en poques setmanes van fer decidir d'ajornar novament l'alçament. Una versió diferent la va proporcionar la

---

177 C.E.M.E., *Ibidem.* pàgs 50-51. Segons els autors, la conducta de la junta podia trobar una explicació "en las simpatías que la mayoría de los vocales sentía por la causa carlista".

178 Carta des de Manresa, 29 de maig de 1872, a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8446, de 3 de juny de 1872.

premsa carlina. Joaquím Mola i Martínez, com a segon del cos, es va reunir amb els caporals del districte de Berga i la resposta va ser negativa. El vocal i gran propietari Francesc Subirà, de Cardona, va encapçalar l'oposició. Gendre del famós Baró d'Abella, el "traïdor" de Cabrera el 1848, va manifestar que en cas d'alçar el Sometent, la majoria d'aquest marxaria al costat del capitost Castells (179).

Al llarg de la tardor Alfonso de Borbón es va entrevistar amb alguns membres del Sometent a Beziers. La intenció era simultanejar la seva entrada a Catalunya l'hivern següent amb l'alçament del cos. Tal vegada, d'aquests contactes va poder sortir la proclama de suport al carlisme signada anònimament per uns caps de sometent, i titulada "Companys: N'es arribada la ocasió de pendrer una resolució séria y ferma" (en l'original) (180). Amb tot, l'actitud ambigua del sometent va servir d'excusa per a desfermar un torrent de crítiques en la premsa i en el Congrés de diputats contra la feblesa del Govern. La dissolució del cos va estar a l'ordre del dia. De manera definitiva, el carlisme va preparar la seva intervenció per al dia 12 de desembre. L'ordre era un xic ingènua en pensar alçar el Sometent en les quatre províncies catalanes. Com era d'esperar, només ho va poder realitzar en l'alta muntanya catalana: Lluçanès i part del Berguedà, Ripollès i la Garrotxa. Una hàbil maniobra del brigadier liberal Josep Arrando, gràcies a la qual es col·locà en el petit i simbòlic poble d'Ardèvol (Solsonès), el país dels Tristany, desbaratà per aquells contorns els projectes carlins. El mateix va succeir amb el moviment efectuat per l'experimentat Mola i Martínez sobre el Berguedà. En canvi, en els partits d'Olot i Ripoll, i en les Guilleries i en els pobles propers a Banyoles, s'aplegaren al voltant de 4 i 5 mil homes, segons els càlculs més moderats. En realitat, no s'alçà la institució com a tal, sinó alguns membres del cos, i grups d'homes dirigits per propietaris benestants de filiació carlina. Tan sols una cinquena part ho va fer armada. Molts ho van fer producte de la por i de la coerció. Malgrat tot, el general liberal Manuel Andía, que dirigia les operacions a Girona, en recórrer dies després les poblacions afectades, va creure més prudent prendre's seriosament la temptativa (181). La lliçó que van treure

---

179 Tot i que hem de posar en quarentena moltes de les afirmacions de la premsa carlina, el cert és que Subirà va formar part com a vocal, representant a la província de Lleida, en la diputació carlista catalana formada el 1874. Després de la guerra, li van ser embargats els seus béns. Segons *La Esperanza*, que reconeixia el passat tèrbol de la família de Subirà, avui era "un carlista acérrimo y de convicción". Madrid, núm. 8540, 24 de setembre de 1872; carta des de Vic, de 15 de setembre.

180 La proclama anava signada per "Uns cabos de Sometent", Muntanya de Catalunya, 15 de setembre de 1872. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6868. El document es pot consultar en la premsa diària barcelonina, on va ser publicat.

181 C.E.M.E., *ibídem.*, pàg. 349. Carta de Manuel Andía al Capità General de 3 de gener de 1873. Sobre la repercusió del Sometent segons la versió carlina, María de las NIEVES, *Mis memorias...* op. cit., vol. I, pàgs. 50-58.

les autoritats militars va ser de desarmar o, en el seu defecte, reorganitzar, el Soment en la seva totalitat.

Un segon bloc de problemes van ser els representats pel tipus de relació establerta entre l'exèrcit i la societat catalana. Aquestes no van ser sempre del tot positives per al ràpid restabliment de la pau. D'entrada, hem de subratllar que hi havia militars coneixedors del país: Baldric, Arrando, Mola, i alguns d'altres, en són un bon exemple. Però probablement també van ser una excepció en el panorama general del personal militar. La major part, com reconeixien els mateixos i autors militars liberals ! : "consideraban como carlistas a todos los labradores y a los habitantes de las poblaciones que careciendo de medios de defensa se veían obligados a obedecer a los cabecillas". Per aquesta raó Eugenio Gaminde va publicar un ban adreçat als seus oficials i soldats, on recomanava lliurar als pobles de vexacions i maltractes. També va advertir que, segons la llei d'ordre públic de 1870, els alcaldes estaven obligats a prestar auxili a l'autoritat militar. En cas contrari, els caps de columna tenien facultats per a suspendre tot funcionari o corporació que vulnerés les ordres, substituint-los "con personas de orden y afectos a la legalidad existente (...)" (182). El primer ajuntament del qual tenim notícia és el de Cabacés (Priorat). L'alcalde i el consistori en ple van ser suspesos i substituïts pel governador militar de Tarragona. El mateix va passar després amb el de Sarral (Conca de Barberà) i molts d'altres al llarg de la guerra. L'exèrcit va ser, també, un instrument de transformació política.

El control militar sobre l'estament polític i de l'administració de l'estat, no va fer més que consolidar-se durant el mandat de Gaminde. Encara durant el mes de desembre, Capitània va animar al President de l'Audiència i a la resta de funcionaris de la carrera judicial, a col.laborar més estretament amb l'exèrcit. Certament, les causes s'instruïen amb massa lentitud. El Ministeri de Gràcia i Justícia va expedir una circular on ampliava les atribucions dels fiscals militars per castigar els delictes de rebel·lió. Els robatoris, la destrucció d'estacions i efectes ferroviaris, passaven a contemplar-se més clarament com a faltes militars.

Entrava dins del joc propagandístic el fet que publicacions com ara *La Esperanza*, o la barcelonina *La Convicción*, explotessin al seu favor els conflictes que diàriament sorgien entre la tropa i la població. Un dels seus corresponents des d'Igualada comentava que no mancaven en les columnes "jefes del ejército que, libres de escrúpulo, nos tratan com a país conquistado". Un dels punts de fricció més habituals era l'exigència de racions de pa, carn i vi. El tracte vexatori a les autoritats municipals i als paisans es donava també en la sempre difícil qüestió dels allotjaments

---

¹⁸² Novament C.E.M.E., *Ibidem.*, pàgs. 321-323. El ban del Capità General era del 2 de desembre de 1872. Es referia a l'article segon de la llei de 23 d'abril de 1870, i recuperava l'esperit de l'article 4rt. del ban de declaració de guerra del districte de Catalunya de 26 d'abril de 1872. Tots els caps de columna tenien a les seves mans instruccions explícites sobre la qüestió d'ordre públic.

i dels parts. Molts oficials de l'exèrcit demanaven bagatges, en comparació a l'equipatge lleuger que transportaven els carlins (183). Tampoc no resultarà sorprenent que es tornés a repetir una escena en la qual la manca de coneixement lingüístic portava a un estat de malafiança constant. Des de Montagut (Garrotxa), escrivien dient que una columna va trobar un mosso i li va preguntar directament si era carlí: "el joven, que cuenta unos 16 años y no es muy experto, sea que estuviese aturcido o que no entendiese el castellano, contestó que sí" (184). El mosso va ser finalment empresonat.

Tal vegada serà il·lustratiu el comportament dels dos bàndols en una població com Moià, de tradició liberal, i incendiada pels carlins durant la primera guerra. Un testimoni liberal moderat ressaltava el recel d'una columna amb el servei d'allotjaments. La seva desconfiança els va portar a exigir del veïnat les claus de les portes de les cases. Potser per a evitar desercions aprofitant la nocturnitat. En canvi, un republicà de la mateixa població s'exclamava del cansament per haver de pagar a uns i altres. Feia poc, explicava l'anònim republicà, que la partida carlina dels Muixí, Altimira i Anton de la Grossa havia recollit les armes del Sometent local. Segurament no els inspiraria molta seguretat. En cas de resistir-se, van amenaçar de saquejar-los les cases. El que ens interessa remarcar és que la percepció del republicà no era menys negativa respecte de les visites de l'exèrcit. Segons ell, la tropa els tenia abandonats. Una vila com Moià, de la seva importància i història, era constantment violada per les faccions. L'exèrcit de Catalunya estava repartit la meitat en les ciutats, i l'altra meitat estava rebentada de cansament. Quan apareixia alguna columna, els oficials procuraven calmar la sensació d'impotència dels veïns dient que si "los pueblos se los han criado -es referia burletament als carlins-, (...) ellos los han de alimentar y acabar" (185).

El tercer i darrer gran problema de l'exèrcit a Catalunya van ser les desercions. Ja des de bon començament el Capità General Gabriel Baldric va fer notar l'increment de desertors en el seu districte. Segons ell existia "fundamento para creer que la mayor parte se han incorporado a las facciones". El més greu, però, era que la llarga estada d'alguns cossos havia ajudat a crear "afecciones entre el soldado y el país". L'assumpte era tan seriós que, en resposta xifrada, el Ministre de la guerra li va

---

183 *La Esperanza*, Madrid, núm.8596, de 29 de novembre de 1872. La carta des d'Igualada és de 25 de novembre.

184 *Ibidem.*, núm. 8506, de 14 d'agost de 1872. Carta del 10 d'agost.

185 Una expressió paral·lela a aquesta, molt coneguda: "Als carlins que els mati Déu, i sino perquè els criava". Carta des de Moià el 19 de juliol a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8487, de 22 de juliol de 1872, i recollida del *Diario de Barcelona*. Per tant, probablement es tracta d'un conservador moderat. La carta del republicà a *La Independencia*, Barcelona, núm. 1059, 14 de setembre. La carta es va trametre el dia 13.

recomanar treure de les ciutats els cossos en qüestió (186). Testimonis sobre la presència de desertors en les partides de Castells i de Guiu sembla que hi constaven soldats d'Ultramar i alguns de l'arma de cavalleria. El carlisme sempre els va acollir amb els braços oberts. Francesc Savalls ofería 4 duros als qui es presentessin armats, als cornetes 8, als de cavalleria amb animal i arma 20 i, afegia, "concluída la guerra licencia absoluta a cuantos la quieran" (187).

El fenomen de les desercions és difícil de calibrar. A desgrat de Capítania, aquestes van simultanejar amb la llicència de molts soldats que els hi pertocava per antiguitat. Durant els mesos de maig i juny, les autoritats militars es van veure obligades a endarrerir la llicència definitiva. El retir dels soldats el mes d'agost va compensar l'arribada de nous batallons al districte. Els precs del Capità General i del mateix Ministre de la guerra no van servir davant la voluntat ferma del govern. Segons *La Lucha* de Girona el batalló de caçadors de Manila havia sortit "bastante mermado" pel llicenciament. Al seu torn, Antonio Piralá va comentar que les columnes del general Hidalgo van quedar molt reduïdes de força, només amb 30 homes per companyia (188). La coincidència entre la baixada del contingent governamental i la recuperació de les faccions el mes de setembre, és un fet prou eloqüent per si sol.

4.2. L'evolució del conflicte durant els primers 10 mesos de guerra.

Un cop hem descrit, ni que sigui succintament, les condicions bèl·liques generals on transcorre el conflicte i la política de Capítania, passarem a explicar el desenvolupament de la guerra en aquest medi tan complex. El 1872 es poden observar a Catalunya dues fases principals en el ritme i la intensitat de la insurrecció, deixant de banda l'estat crític del carlisme tarragoní viscut a partir de l'estiu. La primera fase abraça els mesos d'abril i d'agost, i es caracteritza per l'intent de mantenir l'aixecament a la desesperada. Les partides evitaven qualsevol xoc amb les columnes de tropa. Els voluntaris presentats a indult eren cada cop més nombrosos, i la manca de perspectiva d'èxit a la Península no els hi donava gaire esperances. La

---

¹⁸⁶ Servicio Histórico Militar, carta del Capità General al Ministre el 10 de juliol de 1872, lligall 82. La resposta era del dia 11. Els cossos afectats eren el regiment de Navarra i la guarnició de Montjuïc. Segons un informant carlí a *La Esperanza*, des d'Igualada: "la mayor parte de estos soldados son catalanes y no quieren batirse contra sus compatriotas", en parlar dels desertors en la partida Guiu. Madrid, núm. 8524, de 5 de setembre de 1872, i núm. 8585, 14 de novembre de 1872, carta des d'Igualada del dia 10.

¹⁸⁷ *La Esperanza*, núm. 8592, 25 de novembre de 1872, cartra des Santa Pau (Garrotxa), del dia 10.

¹⁸⁸ Ho recull Antonio PIRALÁ, *História Contemporánea...* op. cit., tom III, pàg. 559.